

„ЗА КОРДОНОМ“

ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКИЙ АЛЬМАНАХ

У ЛЬВОВІ, 1925.

Видання Українського Тов. Допомоги Емігрантам з Вел. України
З друкарні Ставропігійського Інститута під упр. А. Яськова.

До читачів.

Вступаючи в третій рік видання нашого альманаха, не потребуємо вияснити свого „вірую“. Воно залилося те саме. Наш ідеал: Н е з а л е ж н а С о б о р н а У к р а ї н с ь к а Д е р ж а в а. Його ісповідуємо і йому служимо. Далекі від вузької партійности й сухого догматизму, даємо в альманаху місце кожному, хто служить цьому ідеалові, незалежно від партійної чи станової приналежности автора. Являючися орґаном безпартійного „Українського Товариства допомоги емігрантам із Великої України“, альманах наш хоче і повинен відбивати погляди й напрями, що нуртують серед загалу української еміґрації, й вияснити наше сучасне й минуле, наші болі й радости, наші цілі і завдання.

Цими засадами кермувалася Редакція в минулих двох річниках, їх кладе й в основу отсього третього. Нехай-же наша праця послужить *ad maiorem gloriam Rei Publice Ucrainiensis*!

Редакція.

О а з.

(Із циклю „Світами“).

*Не розлучались ми ніколи з Рідним Краєм!
Де-б не були — усюди серце наше з Ним.
Ні сліз, ні розпачу в путі своїй не знаєм,
Хоч кожний з нас в світах невольний пілігрим.*

*Нам шлях один — щоб донести Його святині
До втайні вимріяних нами височин.
Нам не страшні піски ворожої пустині,
Ні хижий звір, ані червоний бедуїн.*

*Терня колюче раниць нам підбиті ноги.
Безіжжя, безпиття гнітить наш дух нераз,
Та тіло бадьорить свідомість перемоги,
Бо в серці нашім Він — сподіваний оаз.*

*У далині нам сонцем сяє наша Мека,
І з нами Рідний Край — властитель наших дум,
Нехай ся путь трудна й безмірно ще далека —
Та донесе нас віри нашої самум!*

П. Стах.

З СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ*)

І на сторожі коло їх
Поставлю слово....
Шевченко.

Не хижі заклики пожеж,
Не безнадійний рев гармати —
В поля майбутнього зайшла ти,
Минулу радість в них знайдеш.

Де жебраки? Уже людині
Земля готує вічний дар,
І сонце — золотий кобзар —
Збудило гори і долини.

І трави ждуть отар, і жде
Дніпро пташок — човнів веселих,
Ще мить — у місті, і у селах
Життя розквітне, загуде,

А давнє слово на сторожі,
На пів забуте слово те,
Як пишне дерево зросте
У дні співучі і погожі.

П. Филипович.

*) Українське громадянство поза межами Радянської України
лише нічого не знає про найновіші літературні досягнення україн-
ської літератури. З огляду на це Редакція дає тут вибір із кращих
белетристів і поетів наймолодшої формації, а наша містить інфор-
мативний огляд Вол. Дорощенка, присвячений Молодій Україні. Ред.

Григорій Косинка.

Троєкутний бій.

Ніч. Електричні лихтарі, як парубки, моргають на молоді тополі, милуються, грають світлом на біло-зеленому листі...

І сміються, переливаючись метеорами, зорі з безодні небесної...

— З - з - уй — бба - х - х !

Над мільйонним сонним городом свище гарматне ядро : жахливий, пронизуючий свист. На вулицях тихо-тихо ; деś недалеко горить, як свічка, маленька крамниця, вітер помалу підлизує своїми червоно-жовтими язиками искри, крутить незадоволено полум'ям по тонких балках і, як звір, важко дише і перескакує до нової жертви — зеленого штахету...

По радіо з I-го на IV поверх пролунало :

— Б'ють по вокзалу ?!

— Летять через нас ! Через нас, чуєте ?!

— Краще кажіть, бо не чу... Де горить ?...

Настала невеличка тиша.

І сміючись, як молодість, покотились серед молодшого туману ранку нервові звуки віяніна : рішучі, буйні, повстанчі...

— До бою, сильні !

— Нязустріч смерті ! — співає кожний акорд.

В останнє гукнула гармата, а ядро прорізало туман ранку і розсипалось кульками-намістем на мокрих тротуарах.

Коло сірого парка затанцювали довгою стрічкою тіні, прищулились, коли...

— За - ля - ж !

— Та-та-та... — задокотів глухо „Махіт“, кулі засвітіли по довгих мовчазних вулицях, цокнулись у кам'яні стіни домів і похмурий, жовто-гарячий ранок... зустрів чубатих січовиків.

Ранком прокинувся заляканий, трусливий двоногий звірок і — до центру города : біжить, штовхає, лізе в бите скло, а на обличчі в нього грає радість...

О, він так любить політичні перевороти ! Головне — тепле місце в господі нового пана : він — вічний міщанин.

Поспішають ці двоногі хижачки до Хрещатого яру, бо там — цілуються брати Росіяне з Українцями...

— Слава, ура!...

Посипались перед чорною, загорілою кіннотою білі троянди:

— Нашим оборонцям! — ніжний, тендітний голос.

— Ай-ла!

Злякано шарахнувся на тротуар двоногий звір і — очі до неба:

— Цок-цок-цок-цок-пах-пах!

Низько літає аероплан і лякає зотлілу душу міщанина порожніми...

— Ур-а-а, російський флаг!

Біжать, животи трясуться, підборідок корчиться в блаженно-радісну посмішку... Квітками, гілячками засипають.

— Ах, какая прелесть: офіцер, такой ніжний, молоденький...

Дві кирпаті дами пруться на шию і кричать: „російський флаг, добровольческая армія!“

Кругом гудуть церковні дзвони, змішані з гамом цього свята панського, а...

— „Аполло“ опять будет, — помніш, Манька, Анісімова — грозний, серйозний!...

— „Ще не вмерла“... Слава, слава!...

— Офіцер, Шурка, всі мучит, так і монету гонит..

— Оні, знаєш, хорошеньких...

Радісно-схвилювано шепчеться товар: покупці прибули!

— „Folie Nuit“ — одчинено: славний, пане отамане, куточок, душа споч.. ліворуч.

Січовик вартув. Суровий, завзятий, з „крівавого фронту“. — Обличчя задумливе, посміхається, а брови... легко... з призи́рством до панської слинавої юрби — розходяться... Грає таємна посмішка.

— Півтора місяця немає переміни білизни...

— Розумієте, „панянки“ починають ся турбувати!...

І посміхнулася Зелена Буковина в подертій, пошма-тованій, австрійській шинелі, сіреньких штанцях, картузику і чорній-чорній потлілій сорочці з „панянками“...

Квітки сиплються цим потлілим сорочкам трошки боязко:

— Вони чужі, то й!...

Ритмичним кроком іде офіцерська рота: блищать на сонці золоті погони, дзенькають шпори, а в такт шпорам дзенькає, грає панська душа, радіє...

Золоті погони сліплять очі, радують виснажену душу і хвилюють-хвилюють дрібненькі почуття...

— Лясь, лясь!

Праворуч товста жандармська морда бє якогось гріш-
но-нещасного чиновника:

— Лазеш, арестант!

— Да здоровствуєт Київ-мать городов русскіх!

— Долой жидов!

Повіяв легенький вітер, і покотилося Хрещатим яром
зле, звірюче: „жиди“...

Йшла російська патріотична маніфестація.

Попереду бігли з прапорами якісь гімназисти, гостро
розглядали юрбу і гукали: „долой, долой!“...

Загув, захвилювався Хрещатий яр і сірими стінами
покотив страсть юрби до Дніпрових хваль.

Легко, безжовно ляскав хвилями Дніпро, прорізував
старий нові напрямки, розмовляв з соромливою шелюгою
і — кожною хвилею — вперед, вперед...

А сонце математично лило електрику на зубаті ка-
мянні городи, чорносиві степи.. ой, хороше цілувало кучері
Дніпра — хвилі..

Одна людська маса безупинно боролась і ревла.

На вулиці шматок людського мяса і дві невеличкі ка-
люжі крови.

— Кро ком — руш!

Хтось хапливо посковзнувся, а шматок мяса, як стара
підосва, притрушений сірим пилом вулиці, одскочив у колію.

— Долой українскій флаг! Немецкая видумка!

— Русская добровольческая...

— Царського прапора не треба!

— Рви його! Чорна сотня...

Лайка.

В повітрі почали робити гімнастику волосаті руки.
Буде бій...

Гей-ло! Прапор зняти! Ми бились за Україну... знять!..

Клацнули загвори рушниць і — майнула патріотична
юрба з майдану; тільки Зелена Буковина в сірій австрій-
ській шинелі, як Христос на муках, зціпила рішуче ру-
швицю до бою...

— „Не пора, не пора“ — хрипло затяг якийсь патрі-
отичний голос, далі урвався...

— Гр-гррр...

На майдані, за шматок людського тіла, притрушено-
го пилом й облитого червоною кровю, счепились у боротьбі
дві чорно-біласті собаки лютих, голодних...

Січовик прицілився: постріл — і все змішалось, за-
танцювало, завило...

Десь прожогом пролетіла кавалерія...

— По ескадро-ну

Жахливий крик. Тікають, давлять... коні стають дибки, а за обгорілим зеленим штахетом нервово цокотить купе-мет і — строчить-строчить...

— Зз-уй! — з вокзала свище на залиті вечірнім сонцем баві С. ф. і гарматне ядро...

— Гу-й-уй!

Обмережалось над Печерськом небо червоно-сизим полум'ям, а шостидюймовий — назад і — клюкнув носом в зелено-червоні огники семафора.

Поважно, рішуче, як кобедь, гукнула зза Дніпра трюкутним боем більшевицька артилерія: засміялась червоними поділками залізна птиця над жахом мільйонного города вічних міщин...

— А-а?! З-а-за — Дніпра?...

І застигла од жиху блаженно-радісна посмішка на обличчю панському, закам'явіла, — тільки підборідок кривий і досі трясеться й корчиться од весмодіванки, як у божевільних...

Сонет нудьги й бажання.

Немає гірш, як бути собі нудним :

Не гіркість яду — кислоти цитрини,

Не розмахи в оркестрі огнянім.

А квиління фальшиве мандолини.

Огонь пройшов і залишився дим,

Про бурю спогад — жовті складки піни,

Туман їдкий, де був потоп і грім,

Де грала повідь — крумкання жабини.

Хоч-би злочинні гордощі чола,

Хоч-би Кармен привабливо пройшла

І задзвеніли п'яні кастанети!

Хоч-би чарок, хоч-би пороків ряд,

Хоч би у перстні золотому яд,

Хоч-би удар веселого стилета!

1920.

Максим Рильський..

Шляхетне гніздо.

Найзвичайнісінька баба, але її звуть бабуською, діда — дедушкою. Бабусці — 66, вона жлукто з жаром, від неї всяка білзтва з попелом. Батько дедушчин чумакував у Крим по сіль, того й у дедушки широкі суворі брови нависли, чорні — йому 70, — а волосся на голові, як пух з трусика для касторового капелюха — сивий, сивий.

Дедушка патріарх і тепер: правнучата, внучата, діти — всі вкупі, 60 десятин неподілені, 30 одібрав ревко, — це так ревком, а потім прийшов виконком, а землі все-таки не повернули...

У дедушки був і син, — його Бубирець-незаможник „згріб“, а потім Бубирця „згребли“, і загинули обидва.

Дедушка — патріарх, і син був би патріарх, коли-б не 14-й рік: втягнули в споживче товариство за скарбника і ходив уже в збірню. А синові сини вже не те: викинули хату на степ — біля шведських могил, і вже хотіли не 60, — а 260. В Харків до банку їздили, щоб дедушка не знав.

От-от щось в Папуцячім маєткові, — Папуці прізвище — от-от...

Кожного тижня правили службу — в неділю, у неділю умирав тиждень і народжувався другий. Тижні умирали і тижні йшли. Комусь ближче до смерти, а комусь — до народження. І так віки, коли ще й Слобожанщини не було — довго-довго.

Тижні були галасливі, кріваві, буйні.

Андрія — синового сина — звабив вовчий Шкуровський загін, а Василь і досі живе вдома. Єсть такі у нас і досі нікому не служили: ні нашим, ні вашим. І не хитрі, фортува, кажуть. От і Василь.

Уночі розсипаються зорі і зникають в Папуцячім лісі — тепер громадський. Дедушка ніяк не міг звикнути: як громадський? А йому наказали ще й хмизу не збирати без дозволу. Тоді він зовсім не розумів: як це? З мого лісу?

Потім узнав, що це — закон такий, а коли закон, то це є закон.

Ранком дедушка каже бабусці:

— Доглявь-бо за хлопцями, а я мабуть піду.

І йде в свій-несвій ліс. Він теж доглядати. Проте дедушка міцний дід і тепер, як візьме косу, то чорта-з-два уженешся за ним. Старе покоління, із тих, що до двадцять літ без штанів у цурки грали.

Доглядає дедушка добре: колись застав члена виконкому, — ліс рубав не по закону, — було діло!

Біля Великої Шведської Могили — дедущчин хутір. (Хутори, отруби, Сголипи). Біля хутора Горбанькове озеро. Добра земля. Увечері дедушка запрагає воли й — через ліс — невєличкий, кострубатий, недотепний, і сосни на північ хиляться. Рядить віз до Великої Шведської Могили. Пісок — пісок, а далі степи, чорнозем важкий, плодючий, міцний, оранжерейний: культура...

(...І ввижається іноді, що вся Україна оранжерея — там десь, близько моря тулиться. І підпливають до неї кораблі — багато кораблів під червоний стяг...).

...Рядить віз: ри-пи!

(Кажуть тут, недалеко, був Петро перший, той, що Полуботка нашого-ненашого замучив, той, що на кістках згвалтованих, неспокійних степовиків наших збудував Петербург — вікно в Європу).

Тягнутьсь воли до Великої Шведської Могили. Великої тому: відціля Мазепа тікав, окаяний, проклятий, гетьман. Хіба він міг дати волю українському народові? Прийшли сюди з півночі люде — з далекої півночі, з близької півночі, а ми хотіли волі. Хіба він міг дати волю невєселому краю?

Дедушка приїде на хутір і дивиться на ярину. І тут ярина і далі ярина. Друга ярина своя - несвоя. І серце радіє — тільки з сумом — і за своєю і за своєю - несвою... Пишно дметься вгору ярина... (...І Україна дметься в гору... І люблю я її — більшовицьку Україну — ясно і буйно...).

...Ходить дедушка по кварталах, сторожує дедушка, а сонце ллється на його патріяршу голову і сміється сонце: скоро-скоро умреш ти, дедушко, одійдеш у вічність і на землі тебе, дедушко, не буде. Тепер земля більшовицька.

Увечері правнучка Манька пригоняє корови з дедущчиного свого-несвого вигону. Бабушка становиться проти ікони і молиться:

— Отче наш, іже єси на небеси...

І дивиться у вікно: правнучка Манька загонає не в ту кошару дійну Маньку. Бабушка кричить у вікно:

— Ах ти, капосна дівчино! Куди-ж ти дивишся?

І знову до ікони:

— Отче наш, іже єси на небеси.

Але Манька не слухає, і бабушка знову кричить і знову до ікони.

У бабуски усі ключі від усіх скринь. Бабуска — хазяйка, а молодицям і жінці синовій — слуханість і робота. Робота довга, вічна, до самої смерті, — як коні, як воли, як завше осінь. Це те, що виспівують у сумних піснях дівчата на буряках. Простяглася ця пісня на великі степові гони. Не можна не слухати цієї пісні: її наші матері співають, наші сестри, наші жінки. І темно в цій пісні, бо сумно в ній, це народня пісня, це жіноча пісня, і всюди і завше треба казати про неї. Слухав і я ці пісні біля шведських могил, і нагорнули вони в моїх грудях велику могилу народнього горя...

...У неділю приїздить до дедушки батюшка. Дедушка — церковний староста, дві медалі на грудях. Палажка приносить самогон від Онуфрія, і вони сідають за стіл. Батюшка каже:

— Ох времена, времена і ти змутнее время.

А дедушка каже:

— Не розумію, отче Полікарпе, в чім тут річ. Одібрали у мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон?

Батюшка випиває стаканчик і голосно, щоб за вікном чули, щоби всі чули:

— Закон, дедушко! Більшовицький закон!

А потім нахиляється до дедушкиного вуха і оглядаючись, шепоче:

— Столицтвореніє навилонське. Смутнее время на Русі. Он воно що! Розумієте? Он воно що!

Але дедушка не розуміє: столипинські отруби, війна, революція, більшовики, повстанці, білі, красні, комуністи, зелені, бандити, партизани, — дедушка не розуміє. Дедушка — патріарх.

Якийсь чад, якийсь сумбур ходить по селах і виють собаки по селах — дедушка не розуміє.

У неділю приходить і вчитель, він хитрий, він шкандальник — так каже дедушка.

Випиває і вчитель із стаканчика.

— За ваше здоров'я!.. А все таки ви, дедушка, пожертвуйте щось на книжки. Йй богу нічим учити дітей.

Дедушка колись був попечителем, а тепер — ні. Каже:

— Ага, знову до мене! Як доглядав школу, то й усе було.

Учитель:

— Тоді й без вас було... Бувайте здоровенькі (це)... Ви й тоді нічого не давали.

Старий хвилюється:

— Ах ти, шкандальнику! Як же нічого не давав? За те доглядав. Га?

Батюшка знає, що вчитель у червоній армії був, і він обережний.

— Буде, Мятро Юхимовичу, буде, голубчику... Бувайте здоровенькі (теж пе).

.

Свій - несвій ліс, щасливий - нещасливий — Василь. Щасливий — не вбили, нещасливий — живий.

За повіткою стоїть кузня: було велике господарство і була потрібна кузня. Вона й тепер потрібна.

Василь біля ковадла.

З луків іде дух свіжого сіна, йде дух свіжого вугілля — з кузні, сплітаються і йдуть до кошари, до загону, до волів. Воли ремигають похилі — і думають про ранки, коли їх виженуть на роботу, коли за їхніми ратицями зарипять віз, а вони будуть тягти до Великої Шведської Могили.

Василь каже про себе:

— За що вбито батька? За що вбито брата?

А потім знову мовчать і одбиває молотком по ковадлові. Він думає: старе не вернеться. І шкода йому: не батька й брата, не дедушчиного й бабусьчиного добра, а шкода йому газети — „Нової Ради“, що виписував колись батько, а школа йому Харківського банку і думок непокійних про 260.

Василь знає, що старе не вернеться. Сміється життя: заходили люде у Сибір шукати золота і щастя, думав викупати у них наділи. А люде думали про таємну тайгу, про „священий“ Байкал, про невідомий Сибір — золотий і арештанський. І прийшли знову люде — голі й голодні, і одбирали пропані наділи.

А в розправі той же Елифан, той же Кирилович, а в розправі Василеві все-таки не місце, — одрізаний шматок, одрізані шматки і сила їх, силенська сила. Він уже не він. Треба життя перевернути — і своє, і сім'ї, всього Папуцького гнізда.

...Біля кузні пролетів кажан, завив Сірко на цепу. І було в слові далеко, і село було не село.

...Так після вибухів. А в маленькій хаті — є ще й мала хата — жінки незадоволені.

— Глядіть і завтра щось сполкомщики загадають везти.

Друга:

— На заможніх завше відбутків більш було.

Третя:

— І чорт з ним, з цим заможництвом. Не хочу жити тут. Покину — і більш вічного. Піду краще, наймуся десь.

І каже Параска, жінка дедушчиного сива, того, що загинув:

— Господи, що ти кажеш, Дунько.

І йде Параска в кошару, утирає запаскою сльози і почуваеть, що вже щось не вернеться — не тільки чоловік, що вже чогось немає, хоч і єсть ще у бабуски ключі, а в скринях під замком солодощі, цукерки для гостей.

Та не буде вже тепер гостей тих.

Над селом місяць, над селом голубі готуби. Не світло на душі — щось минає, щось не вернеться.

Бабушка прокидається, ледве засіріє. В її кімнаті горить біля ікони лампадка — божа матір з сином. В другій кімнаті хтось важко кахав. Бабушка молиться.

— Божа мати! Та коли ж ти одженеш цю нечисту більшовицьку силу?

Та нема злоби в її словах, її злоба в минулому і крихкотіла, як сама бабушка.

В кімнаті світає. Бабушка молиться:

— Богородице діво, радуйся..

Але згадує, що вже пора корови вигоняти і кличе:

— А ну бо, хлопці, вставайте! Вже не рано.

І знову: — Богородице діво, радуйся...

..Дедушка вчора не поїхав на хутір: він сьогодні їде. Василь запрягає воли. Василь завше з невеселою душою.

... Рипить віз: ри-ип! Тягнуть воли до Великої Шведської Могили. Свіжий вітер дмухає на дедущине сиве волосся. Його широкі чумацькі брови похмуро нависли, його брови задумались.

Дедушка мовчить. Василь мовчить. Тягнеться віз, обминають його сосни кострубаті, на північ похилились. Ходить по соснах ранковий вітер, вибігає із сосон ранковий вітер і летить на поле до гречки ...Мовчить дедушка...

Скоро-скоро одійде дедушка у вічність і не буде дедушки на землі. Тепер земля більшовицька...

..Проїхали ліс, виїхали в степ.

В степу манячить Велика Шведська Могила.

Жто!

На персах землі —
гора ;
У важке небо зоряне з сонцем
впира чолом.
Од пят гори до зір небесних —
крівавi тумани,
На горі в туманах —
хрест.

Простяг рамена
од краю світа до краю,
од сходу на захід.
У світ упала тінь хреста
з півночі на південь.
На хресті — людина.
На степи,
на води
звисає
глава.

З душі землі встають крики,
тьмою птахів летять на хрест.
Голосіння там сповняє небо.

По древу муки
із ран людини
стікає кров.
Ріками рине
згори по стегнах,
по ребрах землі
в моря крівавi —
вщерть.

З печер і нор,
з хащів, лісів
вовки пішли.
По чреву світа
ватаги ходять —
ситі,
п'яні:
пють кров.

Розп'яв хтось правду на Голгофі
знов!

Звір бенкетує!..
Болих душа...

1921.

Т. Осьмачка.

Два коні*)

(Байка).

Два коні везли віз на кручу,
Вантажений, важкий, рипучий.

Один — баский, крижастий,
Другий — кволий,

І дужому говорить:

— „Ну, як тебе не клясти?
За тобою

Я поспішати завжди мушу,
Й візник мене нещадно пужить.

Від тебе маю гніт і батоги, —
Не хочу більш в супрязі йти
І працювати тут над міру“.
Озвавсь візник до коней:

— „Вірю,
Що кволий

Батогів у мене більш приймає,
Та воза другого я де придбаю?“

В супрязі ходять люде і народи,
І тяжко слабшому, і шкода,

І поки що несила

Зробити так,

Щоб всі свій віз возили

І мали спільний шлях.

Сергій Пилипенко.

*) Радянська Україна має свого Демяна Бедного в особі байкаря С. Пилипенка. З останнього харківського альманаху „Плуг“ виймаємо його характеристичну байку, цікаву для нас не літературними прикметами, а політичним змістом, бож очевидно автор має в ній на увазі Україну й Московщину. Sapiienti sat!

Іван Босий.

(Оповідання)

Люде його бачили часто: він несподівано з'являвся в степу на шляху, чи вийшовши зза могили, чи випроставшись з яру, високий, кремезний, без покриття, в лахміттях, що окривали його загрубіле тіло і груди, порослі густим волоссям, босоніж, рудий, і з настовбурченою бородою і патлами, що падали йому на плечі і спину. А в руках у нього був кострубатий кійок, що він його стискував і торсав.

Він спинав підводи, що сунулися шляхом, без мови, самим власним рухом своєї патериці: ті, що зустрічали його вперше, німіли від здивовання, а хто вже бачив був його, злазив із підводи і здіймав шапку.

Він наближався й, кинувши гострий погляд зпід навислих рудих брів, підносив над землею кійок і казав повільним, урочистим голосом:

— Я Іван Босий, посланець неба, кажу вам: Бог із високости поклав мені слова на уста й запалив вогнем мені душу. Бог загострив мені позір, і я вгледів усі неправди, усю ненависть, злобу й лютість, що розлилися по землі, як дике море. Я бачив душі людей, де не було Бога, душі облудні і злобні, де розсівся Сатана, як на троні. Я бачив пограбовані церкви, роздерті ризи, закаляні чаші, прострелені ікони. І нігде я не знайшов слова божого, не натрапив на його святий образ. І сказав мені Бог: „Великий гріх содіяли люде. Вони кинулись один на одного, мов оскаженілі вовки, забувши, що я кожному дав те, що потрібне. Вони прийняли й на покуті посадили дітей Антихриста, що підбурюють їх на беззаконня, обіцяють рай на землі. Вони мислять себе вищими за Бога і в засліпленню споруджають нову башту вавилонську. О, божевільні, я скараю їх посухою, як колись скарав був потопом. Я замкнув усі дощі, і крапля води не впаде на землю. Висихатимуть криниці, річки й моря, никнутиме хліб по степах, і люде жертвуватимуть одне одного тим, що всі хотіли ласувати. Матері ровдиратимуть свої діти, як вовчиці, всі багатства, на які поласились люде, їм ні на що не здадуться, і той рай, що обіцяли їм діти Антихриста, буде їм пеклом, прокляттям і смертю. Так сказав мені Бог... Люде, люде,

подивіться навкруги, побачите пониклі хліби, що благають роси, погляньте на луги, позбавлені паші, почуйте стогін землі, якій не дано пити, і скажіть, чи не справджується кара Господня? Зазирніть собі в нечисті душі — і скажіть, чи не пекло вам в душі, чи не прокляття і смерть? Схаме-ніться, люде, прозріть свої злочини й покайтеся. Проже-ніть сатану із свого серця і дітей Антихриста зпоміж себе. Освятіть мечі на захист Бога. Затопіть свої гріхи у крові тих, хто олукавив вас, і нею принесіть вечірню жергву Богові. Тоді впаде дощ на ваші землі й ласка Божа вам у серце...

Його слухано, схиливши голови, не насмілюючись під-вести очі до обличчя, щоб не осмалитись. Закінчивши він поволі простував навмання, не оглядаючись, а люде диви-лись йому услід, повні сумніву й страху.

Коли він казав про мечі, які треба освятити, та про кров, якою треба принести жертву, в очах йому запалювався во-гонь дикий, кулаки стискувались, і кійок високо підносився над землею. І ця кривава мова хилитала слухачів до кісток, заливала їм мозок малюнками лиха й огиди громадської борні; перед ними повставали гріхи, що кожний їх мав, бо кожний привластив чуже й зійшов із шляху, яким до-сі йшов був. Страх огортав усю їх істоту, і вони несли з собою додому пророчі погляди і пророчі слова.

Іван Босей спивав усіх, кого натрапляв серед степу, де він пробував — виряджених на села партійних робітників, радянських службовців, селян і селянок, навіть і дітей, і всім вирізблював у душі свою мову, заклики й погрози.

Всі покійно вислухували його, бо в ньому був дикий запал і страшна певність. Ті, що сміялись потім з нього, у глибинах душі мали яскринки його очей, і в вухах їм жили його слова.

Ніхто, врешті, не знав, де він жив і як жив. Він ні-коли не заходив у села, і бачено його тільки на великих шляхах, що вели до міста. Часом одного дня його зустрі-вано в різних місцях, часто на десятки верстов одділік. Починало здаватися, що він не один, а що багатб їх засе-лило степ, що вони скрізь, як знаки Божого гніву й попу-щення. Степи й шляхи ставали таємничі, оживали й заселя-лися духами. Селяне виїздили в поле, страхаючися зустріти Босого, його вигляду й закликів, що раз-у-раз глибше бу-рили їм душу, бо дощу не було, жита горіли, худла худо-ба, а життя ставало нестерпуче важке з його мобілізаціями, реквізиціями та несправданими сподіваннями.

Старі люде, баби й діди, серце яких не могло вміс-тити сучасного зла, яким здобутки революції здавалися проклованими, — бачили у пророку правдиве віщування не-бесної кари, охали й зітхали, розпресторюючи тугу та

млість, шамотіли про загальний голод, смерть і кінець світа. Вони кликали грім на дітей Антихриста, на комуністів, що повели брата на брата. Ці балачки, що провадилися у кожній хаті, творили напруження, родили чекання вибуху й визволення.

Ті, що їхали у степ на поліття, бажали вже зустріти Босого, наситись його мовою й наважитись. Жінки вночі блукали шляхами з хворими дітьми, сподіваючись чуда. Бо, переказували, бачено, ніби вночі він ходить не сам, і той другий, що з ним, — то янгол божий, що приносить йому накази й їжу. Казали, що тіло його непроникнене для куль, що комуністи висилали були на нього військо, але рушниці погнулися, й червоноармійці попадали ниць.

Круг його імени швидко зростали легенди, а степ, де він ходив, укритися огняними слідами його ніг і репався, прагнучи крови.

— — — — —

Аж ось, несподівано, він завітав у село. Було над вечір, і сонце вже сіло за садами, лишивши на небі червону смугу, мов розтятую рану. В тихому повітрі розлилася млісна радість спочинку.

Він ішов великою вулицею, мірно довбаючи порох кійком, не зважаючи навкруги, мов недобачаючи людей і землі.

Його відразу помічено, й до тнів посипались люди. Поперед нього вже котилась поголоска про його прихід. Із бічних вулиць збігалась цікава дітвора, дибали діди й баби, напівроздягнені наніч, простували жінки, чоловіки, і всі купчилися у велику юрбу, що сунулася за пророком з невизначним гомоном, побільшувалась і заливала село. Хати осталися порожні, і по дворах завили перелякані собаки. Він же спокійно прямував до церкви. Так само повільно зайшов в огорожу, яку вміть затопив народ, зійшов східцями на притвор і спинився перед замкненими дверима.

Все прийшло в чеканні; юрба стояла непорушно, мов замерла, тільки хвіст її, що простягся далеко геть, приглушено хвилювався й шумів. Збоку наспів ошерешений піп і вміть затерся серед натовпу. До сходів заклопотано протискувався захеканий голова сільради з двома міліціонерами, а й вони врешті безпорадно загрузли в людській гущавині. Всі дивились пильно на Босого, що його постать, затьмарена присмерком, виросла в велетенську скибу, побільшена розпеченою уявою та величнім рухом, що ним він підніс догори свої руки.

Він стояв так із хвилину, простягнувши руки до неба й підвівши голову. Потім, серед юрбової тиші, завиненої мороком, почулись його слова:

— Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що послав мене, одімкни двері храму свого переді мною.

Він поступивсь кроком наперед; під дотиком його руки впав залізний замок і широко розчинилися церковні двері. Стоголосний гук, мов зойк раптового болю, знявся над юрбою й покотився селом. Натовп ринув у церкву, враз залив її рухливим тілом, перекидаючи ставники й корогви, розчавлюючи один одного, з плачем, стогоном, благанням. І відразу знову все стихло в тяжкому, мов передсмертному, напруженні.

Іван Босий пройшов крізь царську браму в вівтар і добув із шафи святу чашу. Наливши в неї вина, він поставив її на престолі і схилився перед нею навколішки. І весь натовп безтямно впав додолу, надушуючи один одного, шматуючи одержу, затримуючи вигуки болю й захоплення. А знову за мить запанувала тиша, посріблена місяцем, що сипався крізь ґратовані вікна.

В загуслому повітрі, отяженому вохкістю старих мурів, повсталася його мова, що падала присутнім на серце ударами гострих ножів:

— Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що кровю записав заповіді свої, всемогутній, поверни це виво на кров свою чисту, омий і очисти ще раз нас, грішних, що припадаємо до ніг твоїх із молінням! Боже, зглянься на нас!

Він замовк і простяг над чашею свої довгі руки, благословляючи. Натовп лежав перед царською брамою, тремтячи з жаху, відчуваючи, що Бог схиляється над чашею і творить чудо.

Іван Босий устав і вийшов із чашею на амвон; усі ще пильніше припали до землі, готові прийняти страшне причастя.

— Нечестивці! — гукнув він: — нечестивці і грішники! Ганіба на вас! Ви поласились на чуже добро, ви грабували, як злодії, забувши заповіді Господні! Тяжка й безмежна кара на вас, посіпак диявола! Зникне вода й здичавіють степи, й ви ковтатимете землю, проклинаючи себе й дітей своїх! Поки не пізно ще, прихиліться до Бога, повстаньте на синів диявола, проженіть тіні пекла споміж себе! Потопіть свої злочини в нечистій крові й нею омийте свої степи. Благословляю вас кровю Господньою на кров!

Він перехреслив чашею юрбу, що простяглася перед ним у напівтемряві, а потім, наливши з чаші вина собі у жменю, брызнув ним перед себе. І враз ніби скажений вихор повстав із під землі. Навкруги задвигкотіло, затріщало, падало й трощилось, а юрба, заревівши, в плачу й зойках, кинулась до пророка. Той швидко зачинив царську браму й вийшов на повітря маленькою вівтарною двериною.

Круг нього знову заколихалась юрба. Перед ним падали навколішки, хапали його руки, цілували й шматували драптя, що вкривало йому тіло. Він мовчки сунувся вперед, байдуже переступаючи через тих, що впали йому на дорозі. Його свита була обідрана до пояса, ноги оголені до колін і сорочка розпанахана на грудях. А він простував, удивляючися в темну далечінь, ніби вбачаючи там святі таємниці, що були тільки йому досяжні й зрозумілі.

Так дістались вони край села, і Босий спинився. Він підніс кійок і все стихло, мов перед гетьманською булавою.

— Верніться до домівок своїх, промовив він: — пам'ятайте: кров Господня гукає про помсту!

Він пішов геть і тихо розтанув у місячному світлі, а натовп поволі повернув на село, де тужно завивали самотні собаки.

— — — — —
У повіті стало неспокійно. З'явилися невідомі огамани, і молодь, здобувши приховану зброю, купчилась у ватаги та ховалась по ярах. Уночі розвінчувано рейки й грабовано потяги, що йшли шкереберть під косину. Круг міста утворювалось зачароване коло, яке не міг переступити комуніст, чи радянський службовець, не нахлавши головою. Життя якось пришикло, мов над землею нависла хмара.

І так тяглося, поки бунтливу округу не залято загонами війська, що прийшло, розчавлюючи всі ознаки повстання.

Були якісь невиявлені зв'язки між повстанням і людиною, що звала себе Іваном Босим. Він одіграв у ньому таємничу роль. Переказувано, що він одвідував ватаги і благословив бандитів. Несподівано серед ночі він з'явився в повстанському таборі, будив усіх, переливав свій запал їм у серця. А коли пощастило оточити його одного разу, він так запаморочив червоноармійців своєю мовою, що не тільки випустили його, але навіть частиною приєдналися до повстанців.

Все це змусило, врешті, комітет партії окремо обговорити справу з Іваном Босим. Зроблено відповідну постанову й начміліції доручено її виконати.

— Це цікаво, — сказав той: — я ніколи ще не воював святих.

Вони зустрілись незабаром, коли начміліції з міліціонером повертався верхи з села, перевівши слідство про крадіжку. Міліціонер перший забачив Босого й, затримуючи коня, стурбовано промовив до начальника:

— Товаришу, он іде Босий...

Начміліції подивився в той бік і побачив за пів-гоми високу людину, що, не хапаючись, сунулась на них, без шапки й без узуття. Він посміхнувся, помацав рукою ре-

вельвер, що висів йому збоку, і звернув коня назустріч Босому.

— Я маю до нього справу, — сміючись, сказав він міліціонерові:— ач, яке опудало! Горобців би ним лякати на баштані!

Міліціонер непевно посміхувався.

За кілька кроків до Босого начальник міліції спинив коня, видобув револьвер і гукнув:

— Ти хто?!

Іван Босий теж спинився, підвів голову й опалив начміліції своїм поглядом.

— Я Іван Босий, якого небо послало зняти людям полуду з очей. Великий Бог загартував мені душу і поклав на уста мені слова..

Він казав те, що звичайно промовляв, зустрівшись з людьми; погляд його вперто ловив очі начміліції, і того неприємно вразило висогле обличчя пророка й обурила певність, що з нею велась його мова.

— Сховай собі Бога в кишеню! — зареготавши, гукнув він: покажи документи! Де твоя посвідка?

Босий замовк на хвилину, а потім, ступивши до начміліції, раптом підніс угору руки.

— Бог мені посвідка й захист, імя його записане на моєму чолі.

Їхні погляди, врешті, зустрілись і здивований начміліції перестав сміятися. Він побачив, що тут має бути якась дивна боротьба, зовсім не схожа на ті, що їх йому доводилось досі мати. Їхві погляди схрестились, як шпаци і вони напружено дивились один одному ввічі. За хвилину начміліції почув, що вянуть його очі і бгається його душа. Він затремтів, ніби падаючи, перед ним потьмарніло, і він сам ніби потопав у сухих хвилях, що падали йому на голову, як розпечений пісок. Тоді скрививши обличчя, він зєднав усі сили і наставив револьвер на груди пророка.

Когутик клацнув, а пострілу не було.

Міліціонер, гукнувши з жаху, подався навпростець, а начміліції, облившись потом, випустив револьвер додолу і безтямно відсахнувся назад на сідлі.

Іван Босий поволі опустил руку й, показуючи пучкою на начміліції, промовив із непорушним спокоєм:

— Прокляття на тебе, що наважився піднести руку на слугу Господнього! Хай грім уразить тебе з ясного неба, і земля хай викине твої кістки.

Він посунув далі, дзюбаючи шлях своїм костуром. Начміліції з оглядою орудував на сідлі, ніби хотів струснути з себе щось соромидьке. Вся істота його була збурена, а термосіння серця заваджало опритомніти і зеднати думки.

— Що воно таке? прошепотів він.

Він, що рубав був шаблею людей, що брав був участь у масових розстрілах, — він злякався божевільного старця! Ганьба!

Кипуча злість опанувала його, й, похапцем сплигнувши з коня, він кинувся наздогін Босому, здіймаючи на ході карабін ізза спини. Не добігши кількадесять кроків, начміліції став на коліно, націлився і стрельнув. Пророк захитався і впав.

Задихуючись із радості і хвилювання, начміліції підбіг до Босого; той жарчав, лежачи ниць, і ворухився всім тілом, мов комаха, що її взято на прищиплюку. Начміліції стрельнув йому ще раз у голову, зневажливо перекинув його ногою горілиць і став насолодно розглядати його обличчя, закусене кровю, та скандзюблені члени.

Те, що блискало що-тільки, — було купою гною.

Ворзель, березень 1922 р.

Чтоб в океане мутных далей,
В безумном чаяньи святынь
Искать следов ея сандалий
Между заносами пустынь.
И. Анненский.

* * *

Ми одпливали. Скільки нас було,
Кого прощали матері та жони,
Хто перше взяв непевнее весло,
Кому світило полум'я червоне?

Ми одпливали. Нас чекала ніч,
Розкрило море стомлені обійми,
І ми пливли од дорогого пріч,
І ми не знали, хто і як нас прийме.

Ми одпливали, і свою печаль
Глушили темним дурманом музики.
Ми одпливали в каламутну даль
На віки.

1920.

Максим Рильський.

Тригорій Косинка.

Темна ніч.

Смеркало. Кущами Щербачкової ліщини, обережно розмовляючи, крались сірочорною смугою постаті озброєних людей,

— Ой, які нетри!

— Так ти, Савко, оце аж сюди комунара привів?

Мовчки, рішуче йдуть; хтось ядовито посміхнувся, вилаявся на ліщину, що шльогнула його по обличчі, поправив на плечі рушницю і ритмічно ступав у такт за своїми товаришами.

— А він, кажеш, сидить і жде... Паски?

Мовчать.

Під ногами шелестить листя, хрускає ломачча...

— Партиїний?...

А якийсь злий голос:

— Побачиш... Ой, щирий, як коняка: карточка партійна ще з 12-го року...

Сміх.

Підходять до садка, що розкинувся он на горбах, вище калини, і манячить назустріч своїм зелено-сизим листом.

— Це -сс, тихо, хлопці... Треба пропуск, а то кривий чорт угатить. З кущів калини почувся нервовий голос:

— „Огарок?“

І легко стукнула об корч рушниця.

— „Искра!“

Басом покотилась луна до калини.

— Ну, що?.. Сидить?

— Ага, не признається, хто з наших там?

— Гадиянова душа!..

— Тихо, ради Бога!

Замовкли. Обережно цокнули затвори, заскрипіла у жлуні фіртка...

— Спирь, товаришу? Хі-хі! Свіже сінце...

— Ведіть його до хати... Так значить... А ти, Кузьма, постав вартового: і, розумієш, ні — телець.

— Слухаю, зараз...

— Ну, до хати!

Сріблястим листом поклонився явір коло порога, як вели в невідому хату невідомого чоловіка на весілля смерти криваве...

Поклонився і зажурено зашелестів.

— Сідай, Байденко, так, здається, тебе величають? Гостем нашим будеш — погуляємо по козачи, товаришу!

— Ха-ха-ха!

На комині затанцював од сміху лойовий каганець, а на лаві засвітилися засмалені лоби і тінями великими одбилися по білих стінах хати постаті людські...

..Врізалось в пам'ять — „ой, брате-брате, та де тебе взяти“...

— Хі-хі!

— Ти ж кажеш нам, товаришу, що ти Канівський?

— Значить Українець, хоч і проданий...

— Галько, чарку і до чарки!

Злякано метнулася молодиця по хаті, затарготіла ложками, перегнулася коло печі... Потім до чоловіка:

— Печеню чи капусту?

— Капусту.

На столі стояла четвертина мутного, як березовий сік, самогону; хазяїн хати, Кондрат Щербачок, здоровий, білявий чоловік, стояв тут-же коло столу і поважно різав скибками хліб.

Його очі кожного разу, коли він клав скибку на стіл, зустрічались з поглядом невідомого йому чоловіка, що сьогодні вранці так гарно говорив на сході...

— Чудний якийсь чоловік, кумедний, — думав собі Щербачок, — очі горять, а видно людей не бачить... Хоч і камуніст...

Крутнув головою:

— Видима смерть кожному страшна...

— Внеси ще, Галько, гіршів.

Молодиця швиденько витерла полумисок, накинула кохту, коли з печі:

— Ма-м-о-о, я боюся! Ай-ой...

— Чого ти, Митька? я зараз вернуся. От дурень, та-тож у хаті...

Криво посміхнулася і — майнула спідницею з хати.

Злякано оглянувся на піч Байденко, привітно, але з невідомою страшною мукою на обличчі подивився пильно на Матьку і з очей покотилися рясні-рясні сльози...

— Журишся, товаришу?!

Мовчить і шепче щось собі:

— Ех, приборкали нашу волю... Тліє душа, болять... Смерть, Саша, смерть, Саша..

Коло порога стояли з рушницями; на лавіж сиділи у чорних шинелях, заряжали „Нагана“ і балакали, як просився перед смертю якийсь тульський салдат-большевик.

— Розстебнув гімнастюрку, червона юшка тече... І на грудях мідний хрест... хі-хі!

— Що ти, товаришу дорогий, шепчеш: може думаєш, пристріт, то пройде? Ой ні — це не пристріт, — а боротьба: ми, як ти казав на сході, „вороги“.

— А наша партія, товаришу, „темна ніч“. Але вечерять просимо і ворогів: знай нашу добрість козацьку, — тиж Українець...

Блиснули очима, посміхнулись про себе і почали залазити за стіл; Байденка посадили на покуті, як почесного гостя, і промовляли — приказували за кожною чаркою, покіль не підпились.

— Пий, товаришу, бо далека дорога стелеться перед тобою...

— В Ясинове!

— Пий — напивайся, пісні співай, бо на наше весілля йдеш...

І пили і сміялися-сміялися...

Пив і Байденко: маленькою біленькою чашечкою з голубами на вінцях, як воду, пив мутний самогон, пив і закусував, а з очей капали рясні сльози, коли підводив голову на піч до білявенького хлопчика.

— Ну, скажи нам, питали Байденка, чи віриш ти в свою всесвітню революцію, за яку кладеш зараз голову?

Посміхався як з давніми приятелями:

— Вірю.

Гострі, завзяті очі спалахнули під засмаленими лобами, впалися в обличчя Байденка й одбивали своїм блиском-огнем одно невеличке страшне слово — смерть...

— А скажи, товаришу, ти великий трус?

І весело відповідав він: „ні“.

Далі підвівся, але дуже рука Щербачка посадила його на своє місце:

— Жди, тобі твоє буде...

Байденко:

— В останнє, товариші, дайте подивитися мені на того білявенького хлопчика, що на печі, бо він так схожий на мого Сашу, як вилитий...

Слухали.

— Хай каже... Цікаво, як паний... хі-хі!

А він під образами блідий, як стіна, але гордий, що поборов жах — так, так, він не просить собі життя, ні, він...

— Я знаю, сьогоднішній день для мене останній день, і — я хочу... отой білявенький хлопчик...

Кляцнули скивиці... На настільнику змішалась в криш-
ками хліба червона кров.

І гостро-гостро врізалось у пам'ять: „ой, брате-брате,
та де тебе взяти?“

— Ги-ги! Гад рябочеревий, коники викидає!

— Хлопчика... Білязенького... Кому ну щепить будеш?!

Червоні од самогону очі гостей посоловіли; злий,
жорстокий огник звіря хижого затанцював на чоловічках...

— В Ясинове — прикладами!

Вийшли з хати гості.

І вдруге ще нижче поклонився сріблястим листом
явір коло порога, як вели в темряву ночі невідомого чо-
ловіка на весілля смерти криваве...

Поклонився і зажурено зашелестів.

Миша.

Немає слів! Повіяв над полями
Вечірній подих. Світиться залив
З далекими, як мрії, кораблями...
Немає слів.

Хто висловить небесного порив,
Святу хвилину творчої нестями,
Коли душа виходить з берегів?

Але чи й треба вимовлять словами,
Чи може грішним навіть буде спів
У час, коли ні в нас, ні понад нами
Немає слів?

1919.

М. Рильський.

Гроза.

На стелю неба чорного бика
Загнали змії сині та огняні,
І він лежить і той табун склика,
Що унизу темніє на поляні.

Зникають змії і — блищать на мить,
А бик реве від болю і тривоги.
Не диха вітер, а земля мовчить,
Жде буйних сліз, жде світлої

підмоги.

П. Филипович.

Вол. Дорошенко.

Найновіша українська література.

(Інформативний огляд).

Завдяки війні — імперіялістичній, а потім революції й домашній війні, та всіх їх наслідків у нас мало знається, або, краще сказати, сливе нічого не знається про найновішу українську літературу на Великій Україні. У нас тут поза признаними великостями — Стефаником, Кобилянською, Черемшиною, Винниченком, Олесем і дрібними суто-галицькими письменниками цілком сливе невідома найновіша, остання сторінка української літератури. Так, наче-б її й не було. Щойно останніми часами став відомий у нас талановитий поет Павло Тичина, а позатим тільки хіба оданиці та й то більше з других рук, з рецензій чи що знають про інших представників „наймолодшої“ України. Це дуже сумний і невідрадний факт, але таки на жаль факт, а не кецький анекдот. Правда, часом у пресі прослизне побіжний огляд останніх здобутків, найновіших досягнень на полі українського письменства, але надто побіжні, неповні й уривкові ці огляди. Не дають ні повної картини розвитку, ані хочаб більше-менше докладного переліку творів. І якіж до того односторонні ці огляди: одні без міри хвалять, захоплюючися всім і вся, що понаписувано на Україні, інші знову так само гудять. І читач у непевності, хто ж має рацію і чи взагалі є рація по однім і другим боці. Провірити ж самому, на підставі власної знайомости з dotycними творами, нема змоги. В результаті — замість останньої сторінки української літератури пустопорожнє місце, або в кращому разі якась невиразна пляма.

Тимчасом на ділі так не є. Українське слово не замгло, джерело творчости не вичерпане, як би це можна було судити на підставі тутешніх літературних нов. Хоч і кажуть, — не без підстави — що *inter arma silent musae*, але муза українська, не зважаючи на несприятливі для себе обставини, не замовкла. Це вже само — явище відрадне, яке дає нам право з вірою й надією глядіти в будучність. Певна річ, що сумні обставини не сприяли й не сприяють буйному розвитку такої ніжної рослини, як красна література. Але розвиток її навіть за таких обставин віщує нашому поетичному слову велику майбутність.

Тепер, коли воєнні події притихли, коли дим горожанської війни потроху розвіюється й відкриває затагнені

було хмарами виднокруги, в змога приглянутися й результатам творчості за пережитий час, такий багатий на драматичні події.

Низше хочу дати саме огляд цих результатів, настільки докладний, наскільки на це дозволяють і обмежені рамці статті й сучасні наші так зв. „незалежні“ обставини, котрі не дають ніякої змоги стежити за закордонною продукцією хоч трохи правильно й систематично.

Але й цей, так обмежений нарис я обмежу ще й сам умисне. Я видучаю з нього огляд творчості всіх письменників відомих на цілій Соборній Україні ще зперед світової війни, хочаб вони писали й досі (Вол. Самійленко, М.Воровий, В.Винниченко, О. Олесь, С.Черкасєнко, бо з одного боку їх твори або передруковано за кордоном, або й взагалі всі вони продовжували свою діяльність на еміграції поза межами Великої України, отже твори їх з останнього часу здебільшого всім нам відомі. А в тім, твори ці й не додають ніякої нової риси до вже знаного нам літературного обличчя згаданих письменників.

Я говоритиму таким чином тільки про дійсно „наймолодших“, тих, що виступили на літературну арену щойно в часі Великої Революції, або в кращому випадку лише в цім часі розгорнули свої крила й набрали розголосу. Це у буквальному розумінню слова — наймолодші, бо й народилися вони між 1890—1900 рр.

І головню отся-то молода гвардія й творить українську літературу на Наддніпрянщині, бо старші діячі або опинилися на еміграції, або в сучасних умовах рядянського побуту замовкли й не озиваються з незалежних причин, з виїмком М. Чернявського й С. Васильченка (Панасєнка); не чути, нпр. ні М. Філянського, ні Л. Яновської, ні Л. Старицької - Черняхівської, ні Гр. Григорєнка, ні нарешті М. Проскурівни. І нівроку, числення це гвардія. Нарожує вона пару десятків імен. Не всі вони, правда, варті нашої уваги, бо багато з них або пустоцвіти, або жовтодзюби, що ще не вбилися в колодочки й малпують „старших“ своїх товаришів. Але всеж таки досить — яких два десятки — остільки проявили себе, що про них можна й слід говорити.

Здебільшого це поети, бо поезія взагалі легша річ, ніж гарна проза, але маємо вже й пару неабияких белетристів. Натомість драма цілком не представлена, як що не рахувати кількох крикливих, але нездарних спроб.

Ось імена тих, що безперечно заслугують на нашу увагу (в скобках ставляємо рік народження): 1. Загул, Дмитро (1890), 2. Зєров, Микола (1890), 3. Івченко, Михайло (1890), 4. Кобілянський, Володимир (1895) 5. Косинка, Грицько (1899), 6. Осмачка, Тодосій (1895), 7.

Підмогильний, Валеріян (1901), 8. Рильський, Максим (1895), 9. Савченко, Яків (1890), 10. Семенко, Михайло (1892), 11. Слісаренко, Олекса (1891), 12. Сосюра, Володимир (1898), 13. Терещенко, Микола (1898), 14. Тичина, Павло (1891), 15. Филипович, Павло (1891), 16. Хвильовий, Микола (1893), 17. Чумак, Василь (1900).

Все це переважно поети. Чисті белетристи серед них тільки М. Івченко та Гр. Косинка. Лише М. Хвильовий пише крім поезій і оповідання.

І сливе всі вони продукт найновішого часу, часу революції. Тільки три з них (М. Івченко, М. Семенко й П. Тичина) почали свою літературну кар'єру ще перед світовою війною, але то були лише початки, лише слабеньке намацування ґрунту. Остаточо виявили вони себе тільки в часі революції. І всі також, з малими виїмками, значно розширяючи дотеперішні рямці української літератури — і що до змісту і що до форми, є властиво не так безпосередніми продовжателями попередньої стадії її розвитку, як учениками й наслідувачами модерної російської літератури, яка знову наслідувала західно-європейські течії. Правда, у декого можемо помітити впливи М. Вороного (П. Тичина), М. Філянського (М. Рильський), української народної поезії (П. Тичина), Гр. Чупринки (у багатьох взагалі), але в значній більшості ставлялися вони гостро проти традицій української літератури, часом рішучо їх відкидаючи й заперечуючи (особливо М. Семенко, який хвалився, що він палить свій „Кобзар“, що Шевченко, мовляв, у нього під ногами). За те впливи молоді й наймолодшої російської поезії відразу кидаються в очі. (Не вичисляючи докладніше всіх російських поетів, що мали вплив на наших, мусимо всеж таки назвати хоч пару імен, що найбільше заважили на формі й змісті наймолодшої української генерації. Це будуть передовсім Бальмонт і Блок, вплив котрих відко на багатьох українських поетах — надто на Тичині й символістах, далі І. Анненський і Гумільов, що вплинули на Рильського й Филиповича, Ігор Северянін, пізніше Маяковський — на Семенка й т. д.). Відродження культу Пушкіна в Росії теж відбилосся й на нашій молодій поезії (М. Рильський, П. Филипович та ин.).

Ще перед війною захоплюється Семенко слідом за Москалями футуризмом і намагається утворити цілу футуристичну групу. Вдалося це йому одначе аж у часі революції. А знову Я. Савченко виступає на чолі українських символістів і тягне інших за собою (О. Слісаренко, Д. Дударь то що). Навіть П. Тичина й Д. Загул віддають данину символізму.

В часі революції й гомолянської війни отже наслідування Москалів обертається в правдиву сарабанду. Як

у калейдоскопі народжуються, розвертаються й зникають течії, напрямки й школи. Молода українська поезія в цім часі має вигляд якогось хаосу, де нуртує, носиться й сечає одна мода за другою. Революційне життя, повне руху, гуку, блискавичних змін, як що й не сплоджувало само, то сприяло цим феєричним змінам. Одно угруповання зміняло друге з метеликовою швидкістю й жило не довше за метеликовий вік. Одна група ворогувала скажено з другою, прославляла тільки себе, а нищила другу. І цікаво, що одні й ті самі люде встигали побувати й тут і там: настрої й уподобання змінюються під цей час неймовірно швидко, без порівняння швидче, ніж перед війною. Ніщо не стоїть на місці, все кипить, буває, шумує. Все — один суцільний рух, у якому крутяться одначе сливе одні й ті самі люде Зникають символісти, футуристи — стають ко м ф у т а м и (1919 р.) (комуніст. футуристами) й п а н ф у т у р и с т а м и (1921-22 рр.) та захоплюють у свій вир колишніх символістів. (До панфутуристів належать в першу чергу такі яскраві бутони, як М. Семенко, Гео Шкурупій, Ю. Шпол, а далі Мик. Терещенко, й бувші символісти: Я. Савченко, О. Слісаренко й Вол. Ярошенко). Буржуазна в основі своїй течія — футуризм — за всяку ціну хоче приватуритися до пролетарського руху й стає на услуги комунізму. А знову революційно настроєні письменники і собі марять про якесь екстраписьменство і тут, за московськими впливами, динамістів (В. Чумак, Г. Михайличенко) змінюють конструктивісти, які згодом утворюють так зв. пролетарське письменство (В. Еллан, В. Поліщук, М. Хвильовий, В. Сосюра, М. Йогансен, І. Кулик та інші). Всі отсі напрями, як сказано, намагаються реформувати зміст і форму літератури, приноровити їх до життя. Футуризм уважає себе мистецтвом будучности. Це продукт великоміської культури. Він хоче схопити, відбити шум і хаос міського життя, всю ріжносторонність і уривчатість його звуків. Стара форма поезії, її розмір, рима не вдовольняють його, він розриває їх, як тісні окуви, й намагається сотворити таку форму, яка відбивалаб хастичний ритм великого міста. В своїм протесті проти старого футуристи доходять одначе до неможливих крайностей, котрими хотять приголомшити, спатувати публіку. Підчас революції почали вони загравати з крайніми лівими течіями й відбивати в своїх творах гук і рев революції. Одначе по своїй натурі футуристи — повторюю — крайні індивідуалісти і їх підлабузювання до комунізму шите білими нитками. Динамісти й конструктивісти — що до форми близькі ученики футуризму. Старі форми поезії їх теж не вдовольняють. Вони хотять відбити в віршовій формі порив і рух революції, силу пролетарського руху, ритм революції. Але позатим

відмежовують себе від індивідуалізму футуристів і відкидають (більше на словах) їх крайности. В змісті — це слуги комунізму, здебільшого дуже простацькі, а в формі — приклонники ідеального ритму, не зязаного метрикою. Вони марять про внутрішню конструкцію поетичного твору, не обмеженого однаковістю рядків чи складів. На жаль теоретичні їх представлення в практиці прибірають надто незугарні й зовсім далекі від правдивої поезії форми, нудні, хоч і крикливі. Цікаво, що обидві ці течії, не зважаючи на своє бажання вловити рух і калейдоскопічну зміну чи то великоміського буржуазного життя, чи то quasi — пролетарської революції, любуються у неможливо довгих і так само неможливо нудних „поемах“ (Семенко, В. Поліщук та іже з ними). Кінець кінців — результати усіх їх змагань часто густо цілком протилежні їх намірам, бо в захопленню вони разом з водою виливають з мочов й саму дитину. Але хоч їх власні твори й незграбні й простацькі, всеж годі відмовити багато радії цим змаганням розширити рямці вашої поезії. Треба одначе зауважити, що не раз новини, які заводять наші реформатори, бувають новинами лише в їх уяві. Докладніше вивчення народньої словесности. Шевченка, то що, показує, що „ніщо не нове під місяцем“ (асонанси, внутрішній ритм то що). Обидва ці напрями — панфутуристичний і „пролетарський“ — тепер дуже модні. Та сильні й привабливі вони не так своїм внутрішнім змістом — що й не може бути надто привабливим передовсім через завелике, просто карикатурне наслідування Москалів при слабости природного хисту й браку освіти, загальної й поетичної, — як могутньою піддержкою комуністичної партії. Особливо сказати це треба про так зв. пролетарське письменство. Урядове становище останнього ще більше викривлює його, притягаючи до нього людей часто-густо духом чужих пролетарському руху.

Але крім цих, до певної міри упривілейованих угруповань, є ще два близькі до себе, котрі значно відрізняються від них як своїм суспільно-політичним світоглядом, так і своїм відношенням до попередників. Тимчасом, як перші два ставляться різко вороже до попередньої стадії української літератури: футуристи, негуючи її, як надто примітивну, вульгарну, мужицьку, що тхне їм, по слову Семенка, салом і дьогтем, а пролетарські письменники, обьявляючи її яко продукт буржуазії віджилою й навіть мертвою, забивають у передчасну її могилу осиковий кілок (вираз критика В. Коряка), є ряд молодих письменників, котрі з цим не солідаризуються. Признаючи багато недостач у своїх попередників, вони одначе не заперечують надбань їх, силкуються тільки розширити дотеперішні

літературні рямці, оновити й освіжити зміст та уріжнومانітнити форму. Бувши отже що до цього останнього товаришами згаданих вище двох крайніх напрямів, вони держаться золотої середини. З цього погляду їх можна назвати безперечними спадкоємцями й природними продовжателями попередньої доби. Це не революціонери, а еволюційники. Діляться вони на неокласиків і неореалістів. Це більше формальні назви, якими означуються течії, ніж якісь різко відмежовані й замкнуті в собі доктринерські гуртки. Неокласики це більше естети, жерці чистої краси, поклонники мистецтва для мистецтва. Це виключно поети. Головними представниками їх являються М. Рильський, П. Филипович (давніше писав по російськи під псевдонімом Зорев, а в часі революції став українським поетом), М. Зеров, почасти покійний В. Кобилянський (брат О. Кобилянської, що переїхав на Україну, помер передчасно в 1919 р.). До неореалістів належать головю прозаїки — В. Підмогильний, Гр. Косицька, М. Івченко, а з поетів Т. Осьмачка.

А втім, усі отсі угруповання такі ще плявкі й нестужавілі, що до них можна підтягнути (й це не раз робиться) й декого з цілком противних таборів. Нераз одною стороною своєї творчости письменник наближається до одного табору, а другою до другого. Напр., П. Тичину, Д. Загула, О. Слісаренка, або Мик. Терещенка з певного погляду можна зачислити й до неокласиків, М. Хвильового до неореалістів, і т. д. З настанням кращих економічних, а головю політичних умов (особливо з поверненням політичної свободи й взагалі зняттям диктатури комуністичної партії) настане для літературної братії дійсна змога самовияву й нормальної диференціяції. Збочення й крайности усунуться, вирівняються й наступить з одного боку зближення созвучних елементів із різних теперішніх таборів, а з другого тісніше й природніше об'єднаються кожен із них зосібна. До цього всього є всякі дані. Потрібна тільки змога самовияву, а головне стала арена для співзаводництва — сталий літературний орган, який би уможливив письменникам постійну працю на своїх сторінках, не вимагаючи від них відступництва від своїх принципів в ім'я якоїсь доктрини.

Досі такої вільної трибуни не було. З упадком в 1919 р. національної революції зникли старі журнали („Літературно-Науковий Вістник“, „Шлях“, який продовжував традиції „Української Хати“), а нозі під пануванням воєнного комунізму ніяк не могли налаштуватися.

Довший час появляються самітною одиницею журнали, які не годні піти далі поза одно-два числа, абож просто

альманахи, кругом яких збиралося дане хвилове угрупування.

Так повстають і зникають недовговічні журнали в 1919 р. „Музаґет“ і „Мистецтво“, в 1921-22 р. „Шляхи Мистецтва“, що силкуються сказати своє, нове слово. Позатим маємо переважно альманахи, здебільшого комуністичного штибу: „Жарина“ й „Січ“ (Катеринослав, 1919 р.), „Веснянки“, зшитки „Боротьби“ (Київ 1920 р.), „Гроно“ (Київ 1920, орган динамістів); в 1921 р. харківські альманахи: „Жовтень“ і „Штабель“, київський „На сполох“, катеринославський „Вир революції“, кам'янецький „Бучняна“; в 1922 р. появляються пролетарські альманахи „Арена“ й „Плуг“ у Харкові, панфутуристичний збірник „Семафор у майбутнє“ у Києві. В 1923 р. виходить в Києві „Жовтневий збірник панфутуристів“, а в 1924 р. в Харкові збірники „Квартали“, „Гарт“ і „Плуг“ (Перед цим лише один Семенко встиг випустити — в кінці 1918 р. свій „Літературно-критичний альманах“ і „Універсальний журнал“). Позатим доводилося письменникам розпорошуватися по різних газетах та популярних журнальчиках. Окремі збірники творів якогось одного письменника, що появлялися в 1917 — 1918 рр., стали тепер сливе неможливі. Почасти їх заступали різні декламатори або читанки („Червоний вінок“ Одеса 1919 р.; „Червоний декламатор“, „Слово“, Київ 1923 р.; „На переломі“, „Шляхом життя“, вкінці „Хрестоматія нової української літератури“ М. Плевачка, Харків. 1924 р.). Аж самими останніми часами почали знову виходити збірки окремих письменників, а що найважливіше повстав у Харкові в 1923 р. сталий журнал „Червоний Шлях“ (головно у противвагу празькій „Новій Україні“). У цім то журналі сходяться потроху для праці представники різних найновіших течій в українській літературі. Треба сподіватися, що він багато причиниться до її розвитку. Поруч із ним відкривають свої сторінки для поезії й белетристики літературний додаток до харківських „Вістей“, та київські „Глобус“ (додаток до „Більшовика“) й „Нова Громада“.

На жаль для нас усі отсі органи недоступні. Дещо, правда, почало появлятися в 1923 р. на сторінках „Нової України“ (новелі В. Підмогильного та Гр. Косинки, поезії Т. Осьмачки), але в цім році „Нова Україна“ заборонена польською владою та й зрештою, перемінившись на кварталник, до тогож ще нерегулярний, здається перестане виходити. Пробувала знайомити галицько-українське громадянство з творчістю пролетарських письменників із Великої України львівська „Нова Культура“ (1923 р.), але й вона скончала в цім році наглою смертю під важкими ударами польської влади. Позатим на жаль ніякий инший

орган не журиться, щоби від часу до часу дати щось із творів „Молодої України“, а також ніяке видавництво не спішиться дати нам хочаб якийсь вибір, якусь антологію. Досі тільки львівська „Новітня Бібліотека“ спромоглася випустити з бірки збірок П. Тичини („Золотий Гомін“) та берлінська „Українська Накладня“ видала цікаву новелу В. Підмогильного („В епідемічному бараці“).

Це велика шкода, бо поза часовими, переминаючими крайностями й вибриками маємо серед творів перелісневих вище письменників багато гарного.

Розглянемо тепер по черзі кожного письменника зокрема. Згадую лиш окремі збірки.

Дмитро Загул. Досі випустив три оригінальні збірки: „З зелених гір“ (1918), „На грані“ (1919) і недавно „Марія і Мара“. Позатим переклав „Фауста“ Гете, поезії Гайне.

Перша збірка мало оригінальна, але вже заповідала в авторі молоду, надійну силу. І заповідь цю справдив поет у дальших збірках, де вже й зміст і форма виявляють великий поступ.

Микола Зеров досі випустив збірку перекладів із римських поетів—Катулла, Виргілія, Горация, Пропердія, Овідія й Марціяла: „Антологія римської поезії“ (1920) й збірку оригінальних і перекладних поезій „Камена“ (1924). Обі незвичайно гарні й виявляють в авторі доброго й тонкого знавця класичної поезії. Позатим пише Зеров цікаві літературно-критичні огляди й нариси.

Михайло Івченко Почав писати ще перед війною. В 1919 р. вийшла його збірка новел „Шуми весняні“, яка, не зважаючи на помітні впливи Андрєєва, Коцюбинського й ин. письменників, велить сподіватися, що перейшовши період шукань і хитань, автор вибрався на власну путь. У нього гарний ліричний талант. В 1923 р. в Харкові вийшла його книжечка „Горіли степи“.

Володимир Кобилянський заповідався на гарного лірика. На жаль помер передчасно. По смерті заходом приятелів вийшла його збілочка „Мій дар“ (1920).

Григорій Косинка дебютував збіркою новелок „На золотих богів“ (1922), де малює село за революції. Малюнки повні життя, виразні й смілі.

Тодосій Осъмачка випустив збірку поезій „Круча“ (1922). Автор далекий від усякої претензійности й списування з російських поетів, хоче сказати своє власне слово й згодом його скаже.

Валеріян Підмогильний. Досі вийшли такі збірки оповідань: „Твори“, т. I (1920), „Повстанці“ (1923, вид. „Нової України“ й „Військовий Літун“ (1924), в яких молодий автор виявив чималий талант спостерегача й психолога.

Максим Рильський. Перша збілочка його поезій вийшла ще перед війною: „На білих островах“ (1911 р.). В 1918 р. появляється „На узліссі“, в 1919 р. „Під осінніми зорями“, в 1922 р. „Синя далечина“, в 1923 р. „Дві поеми“. Оці нові збірки й придбали йому імя поета високо-культурного й майстра форма. Автор безперечний учень кращих російських поетів, але зумів ці впливи перетопити й дати на основі їх дійсно своє й оригінальне.

Яків Савченко мав вже збірки „Поезії“, кн. I (1919) і „Земля“ (1921). Почав з містичного символізму, а тепер ударився в барабанне ура-комуністичне віршування. Під бутафорією однак проглядає й справжня поетична сила, яка може колись і визволиться з надуманости й манерности.

Михайло, або як він себе пише „Михайль“ (!) Семенко, як

уже згадувано, дебютував ще перед війною (збірки: „Prélude“ 1913, „Держання“ та „Кверо-футуризм“ 1914), але незвичайну продуктивність виявив саме підчас революції, випускаючи одну книжку за другою: „Перо задається“, „Перо кохає“ (обі 1918 р.), „Перо мертвопетлює“, „Blok notes“, „В садах безрозних“, „Ліліт“, „Тов. Сонце“ (все 1919 р.), „Проміння погроз“ (1921), та багато в різних органах. Тепер вийшов повний збірник творів поета під заг. „Кобзарь Михайля Семенка“. Треба дуже багато терпцю, щоб читати ці „твори“, де стільки штучности та всякого кльоунства, що аж дивом дивуєшся, як здоровий чоловік стільки часу потратив, щоб випотіти свої безконечні „поези“ та „футурези“. Автор за всяку ціну силкується писати не просто, не щиро, а кривлячися неможливо. Шкода тої іскри таланту, яку він безперечно має, але без пуття змарнував. Твори Семенка мають лише чисто формальне значіння, як змагання і шукання в області форми. Позатим — це запізнілий овоч чисто буржуазного мистецтва, що даремне підшивається під революцію.

Олекса Слісаренко. Виступив у 1919 р. збіркою „На березі Кастальському“. В 1923 році вийшли його „Поеми“. Це теж жертва манери й моди, яка вбиває в авторі безперечний природний хист. Як і Савченко, еволюціонував Слісаренко від символізму до футуризму й комуністичного патріотизму і теж зі шкодою для себе.

Володимир Сосюра — робітник з Донецького басейну, автор збірки „Червона зима“ (1922), в якій оспівує робітниче життя й прославляє комуну. Позбувшись дешевої реторики, навчившись бути самим собою, поет може дати річчю й справжньої вартости.

Микола Терещенко — видав отсе збірку „Лабораторія“ (1924). Поезії його, розсипані по різних видавництвах, відзначаються щирістю й енергією виразу. Дуже гарно переклав вибрані твори Вергарна.

Павло Тичина — один із найкращих поетів поміж наймолодшими. Почав друкуватися ще в 1913 р., але розвинувся вже підчас революції. Тодіж появились його поезії й окремими збірками: „Соняшні клярнети“ (1918), „Плуг“ (1920), „Замість сонетів і октав“ (1920) — всі три передруковані у Львові 1922 р. під збіркою назвою „Золотий Гомін“. Останні його твори „Сковорода“ й „В космічному оркестрі“ випустила торік у Львові „Нова Культура“.

Поезії Тичини незвичайно музикальні й повні сонця. Форма досконала. На жаль в останніх часах автор ударився в комуністичну бомбастику, яка цілком не пасує до його вдачі. В результаті замість кроку наперед маємо перед собою виразний упадок. Але „Золотий Гомін“ зостанеться назавсідги перлиною української поезії.

Павло Филипович — нагадує М. Рильського і настроями, й нахилом до філософського заглиблення й досконалою формою вірша. З сучасних молодих поетів Зеров, Рильський і Филипович може найбільше освічені й культурні. Це дійсні Європейці, котрі беруть не нутром, не стихією, а правдивою культурою. Чужі впливи — спеціально російські — вони не рабськи переймають, а перетоплюють органічно. Цими прикметами визначається й Филиповичева збірка „Земля і вітер“ (1922).

Микола Хвильовий — син робітника й сам робітник. Хвильовий це не правдиве прізвище, а псевдонім. Досі маємо дві збірки його поезій: „Молодість“ (1921) і „Досвітні симфонії“ (1922) та новель: „Сині етюди“ (1923) й „Осінь“ (1924).

В своїх поезіях Хвильовий, як і Сосюра, романтик робітничої вляси. Це цілком природно. На жаль і він псує свої вірші незграбними наслідуваннями найновішої моди. Таке наслідування модерної російщини відбивається й на його прозі, теж безперечно талановитій. Як маляр буднів підсовітського побуту, Хвильовий заслугоує на повну нашу увагу. Нагадує він тут трохи Чехова.

Василь Чумак — як і Вол. Кобилянський — умер молодю, не встигнувши виявити себе як слід. В 1919 р. вбили його Денікінці. Зосталася по нім посмертна збірка „Заснів“ (1920), де поза віршованою публіцистикою на революційні теми пробавається й справжнє ліричне чуття.

Це булиб, безперечно, найвизначніші представники наймолодшої української поезії. Поза ними маємо ще цілий табун інших, головню — футуристів та т. зв. пролетарських письменників, згуртованих в двох цехах: „Гарт“ (міське робітництво) й „Плуг“ (селянські письменники). З них замітніші: Юліян Шол і Гео (Георгій) Шкурупій — панфутуристи, Вол. Ярошенко — б. символіст, тепер футурист, Валеріян Поліщук, В. Еллан (Елланський), покійний Г. Михайличенко, байкар С. Пилипенко, І. Кулик, М. Йогансен, М. Доленго та інші „пролетарські поети“. Деяким із них не можна відмовити певної іскри таланту, уміння володіти віршем, але в одних усе це — й хист і вміння — викнуть під попелом сліпого малпування і котурн і хто знає, чи вибуться вони коли на стежку правдивої, невимушеної поезії; другі — ще тільки пупянки й треба зачекати ще з осудом (серед молодих белетристів подає надії напр. Петро Панч), пор. його оповідання „Зелена трясовина“ в 8-й кн. „Червоного Шляху“ 1923 р.). Дехто, правда, гремить і зриває квітки офіційальних похвал, напр. плодовитий Валеріян Поліщук, що з однаковим замишуванням оспівує Онана, Хама й Леніна, і ин., але правдивому цінителіві мистецтва з ними нема що робити: стільки в них фальшу й барабанної тріскотні. Це офіційальні трубадури, творці од на честь комунізму й ціла їх поезія варга-стільки ж, як оди російських поетів за Катерини II гої, або галицько-українські „привітственні стихи“ або „пѣсни“ середини ХІХ в.

Кругом отсих офіційальних віршоробів гуртується легіон простаків і неуків, стількиж огидних своїми доморобними „червоними“ виробами, як і колишні „жовтоблизитні“ „тарасики“. Це все ефемериди, царство котрих мине з заходом теперішньої доби. Але в історії української літератури зостанеться вона навіки завдяки вичисленям вищих талантам. Особливо визначаються між ними в поезії — Тичина, Рильський, Филипович, Загуп і Зеров, а в прозі — Підмогильний, Косієнка й Хвильовий. Вони значно поширили зміст нашої літератури й велико удосконалили форму, сильно її збагативши новими досягненнями. Після них простацтво й примітивізм у поезії є вже рішучим анахронізмом і, щоб здобути славу дійсного поета, мало вже вміти туляти риму до рими. На цім ми моглиб і скінчити, але наш огляд був би неповний, як би ми поминули сучасних літературних критиків на Великій Україні. З посеред них на перше місце вибиваються: М. Зеров і Б. Якубський і марксиста: Ол. Білецький, Вол. Коряк та О. Дорошкевич.

Поворот.

„Не бачить вам України!“

(З „Одвертого листа“,
Я. Савченка — „Біль-
шовик“, ч. 115.)

О, так! ми не побачим, ні,
Її, „радянської“ Вкраїни,
Котру, окрадену, в огні
Ви розпинаєте що днини!

Не ми з похилої глави
Вінець здійматимем терновий —
Дарунок хижої Москви
З алмазів сліз, рубінів крові.

Не ми ті смажні уста
Зросим цілющою від муки,
Й живе ще тіло із хреста
Не наші знімуть кволі руки.

Не ми... Лише народній гнів,
Що вибухне для всіх неждано...
За димом жертвених огнів
Від жаху сонце зійде тьмяно,

І на блідому на коні
Промчиться Смерть по-над містами,
Забагровіють судні дні...
Рахиль заплаче над синами...

Й до нас долине крик Москви!..
Тоді свої убогі речі
Складем в подертії сакви
І на горбаті скинем плечі.

Народній грім ударить з туч
Вже не „радянської“ Вкраїни,
І привітає вільний Збруч
Синів своєї Батьківщини!

С. Черкасенко.

Іван Липа.

МІЙ ВЕДМЕДИК.

Ви, панове, кажете, що для вас усе зрозуміле: і небо, і земля, і люде... Усе матеріальне, усе існує по законам природи.

Можливо, що для вас і нема нічого таємного, нерозгаданого... Ну, а для мене усе загорнене в тайну. І в першу чергу сама людина. Вона єсть і довго ще буде загадкою.

Колись наука визнавала тільки п'ять органів чуття, а от я назову й шостий — інтуїція. Правда, це передчуття не всім дане, але розвинене воно в багатьох чулих осіб. Так само, мабуть, вам відомо, що індійські магі можуть по своїй волі керувати серцевою роботою, нервовим укладом, можуть, наприклад, збільшити або зменшати приплив крові до якогось органу або місця. От маєте вже й шосте чуття — якусь регуляцію... Пройдуть ще тисячеліття і з сирової маси сучасної людини утвориться істота, що буде як бог могутня й вічна.

Пророки, генії, ясновидці, навіть медіуми, усеж це й досі тайна для нас...

Признатися, я теж ношу в своїй натурі тайну, про яку досі мовчав.

Вона виявилася ще в дитинстві, як мені було літ шість.

Сталося так: одного разу прокидаюся серед ночі і почувую, що біля мене в ліжку лежить хтось... Мацаю в темоті руками — хтось волохатий... Страх опанував мене... З переляку кричу:

— Мамо! засвітить огонь!

Воно лежить спокійно, не ворухиться, таке тепле...

— Мамо! світить огонь!.. Зо мною хтось лежить...

Ліжко матери стояло недалеко від мого. Вона прокидається, дає світло. Разом із світлом той хтось зникає, мов і не було його.

Мати встає до мене, хрестить, заспокоює. Я засипаю й сплю спокійно до ранку.

Удень уже забув за біганиною, а вночі — теж саме. Так щоночі.

Згодом я так звик до свого нічного гостя, що вже не боявся. Прокидаюся серед тьми — він уже зо мною. Мацаю — увесь в шерсті, волохатий, волос такий м'який як шовковий. Лежить спокійно, мовчить, нічого мені не робить, а так ніби обіймає мене, неначе охоплює все моє тіло.

Глажу його по пухкій шерсті, намагаю ніби руки, ноги...

Мені в п'яті здається, що це ведмедик...

Так лежимо вдвох у ліжку.

Мені приємно гладити його по м'якій шерсті, а коли цікавість проходить і хочеться вже спати, тоді тихенько обзиваюся до матері.

Ведмедик лежить і слухає наші розмови в п'яті і тільки тоді зникає безслідно, коли з'явиться світло.

Так тяглося, мабуть, з пів року, а потім ведмедик одразу зник.

Минуло потому більше двадцяти літ. Я зовсім забув про свого нічного гостя, а як коли й згадував, так просто як дитячий сон або оману.

Гадав, що в дитячій уяві, можливо, своє ковдерко брав за волохатого ведмедика.

Скінчивши військову академію, поїхав я на літо відпочити на село.

Якось із своїм товаришем — сусідом йшов до нього на хутір.

Небо затягнуло хмарами. Збиралося на дощ. До хутора було вже недалеко. Ми поспішали.

Раптом схопилася страшна буря. Курява заховала від нас цілий світ. Далі почав дути такий супротивний вітер, що відкидав нас назад і ми, зігнувшись, ледве посувалися вперед, ледве здолали розсікати повітря, напирючи на нього грудьми, як на воду в річці.

Налетіла така громовиця, що блискавки падали раз-у-раз і то, здавалося, під самими ногами. Посипали великі рідкі краплі, важкі, як кулі.

Вітер ущував.

Так з гони від нас стояв вітряк. Ми побігли до нього, щоб сховатися від зливи, що вже шуміла навкруги, як ліс у бурю.

Ми бігли, а дощ лив, як з релета.

Я біжу й міркую: при такій громовиці бігти небезпечно, бо коли людина біжить, то розряджає за собою повітря і тоді може вбити блискавка.

Так думаю, проте біжу за своїм товаришем... і от раптом став, як укопаний: дорогу мені перепинив волохатий ведмедик... Він почав танцювати передо мною на задніх лапах, заступаючи мені дорогу й дивлячися весь час мені в очі...

Я стояв перед ним і вже не почував зливи, а тільки дивився на ведмедика...

Невеликий, такий як хлопець літ на вісім, товстенький, рудої масті...

Танцює без перерви передо мною — вправо і вліво, весело дивиться мені в очі, ніби сміється...

Раптом зникає.

Коли я опам'ятався і весь мокрий рушив до млина, де вже стояв мій товариш, зненацька вдарив такий страшний грім разом із блискавкою, що аж приглушило мене.

І в той же момент я бачу, як вітрякові крила розсіпаються на дрібні трісочки, а товариш мій падає на землю..

Коли я підійшов до нього, він був мертвий...

Мене, як бачите, спасла мара — ведмедик, що перепинив дорогу.

З того часу я бачив свого ведмедика вже кілька разів. Я помітив, що в небезпечні хвилини, коли мені загрожувала смерть — а це бувало не раз — раптом передо мною з'являється невеличкий, рудий ведмедик, усе той самий, весело дивиться мені в очі, ніби сміється і танцює передо мною на задніх лапах, поступаючи півколом вправо й вліво..

Це стало для мене ознакою, що небезпека щасливо минеться.

І я в те вірив.

Передостанній раз ведмедик з'явився мені в суді.

Ви знаєте, панове, що в році 1905, коли починалася перша революція, я вивів із касарні свій полк і пустив його походним ладом через усе місто з червоними й жовтоблакитними прапорами, маніфестуючи прихильність війська до перевороту.

Хоч новий лад нібито й настав, хоч і був скликаний в Росії парламент, проте недобитки самодержав'я розпочали цілий ряд судових процесів. Ви пам'ятаєте ті часи, коли ціла Росія була під судом, коли судили всіх учасників визвольного руху, навіть цілі установи й організації, як от земства, лікарські й учительські спілки, залізничників, поштовиків, словом найкращий цвіт громадянства.

Судили й наш полк.

На мене, як на полкового командира, упала найбільша відповідальність за виступ полка в часи революції. Факти були проти мене й доказів шукати не доводилося.

У мене ледве-ледве жевріла надія і то тільки через те, що солдати — свідки показували на суді, що я особисто не брав участі в цій демонстрації. Вони мене любили і, як після я довідався, змовилися мене порятувати.

Такі судові розправи кінчалися розстрілами.

І от, коли процес підходив до кінця, голова суду дав мені останнє слово.

Я підвівся з лави підсудних, щоб говорити, й остовпів... Стояв мовчки, як статуя. В судовій салі могильна тиша. Усі ждуть мого слова, а я німий...

Що ж сталося?

А от що: на столі, за яким сиділи судді, з'явився ведмедик і затанцював... Танцює на задніх лапах — вправо і вліво — весело дивиться мене в очі, ніби посміхається...

Одриваю з трудом погляд од нього, перевозжу на публіку, — усі дивляться на мене, як на чудо, очевидячки ніхто ведмедика не бачить... А я за ведмедиком і суддів не бачу.

Нарешті ведмедик зникає.

Я вже знав, що буду оправданий.

Весело, з усмішкою на устах, однак упевнено я коротко сказав лиш те, що змолоду готував себе до військової служби, що, як полковник, свідомо ставився й ставлюся до своїх обов'язків, що маю свої пересвідчення й ніколи їх не зраджував... Розумію, що армія опора для держави, для її ладу, що вона мусить піддержувати сучасний парламентарний устрій... Як член цієї великої армії я готовий вислухати спокійно справедливий вирок суддів.

Суд скінчив тим, що двох офіцерів із мого полку засудив до розстрілу, іншим випала менша кара.

І тільки я один був зовсім оправданий.

З того часу я не бачив свого ведмедика аж дотепер. Потроху почав забувати про нього. Гадав, що ця мара не повториться вже.

І от, під свіжим вражінням знову все пригадав і розповідаю вам, панове.

А було це рівно тиждень тому.

Щоб вам було ясно, повернуся трохи назад.

Після довгої й тяжкої боротьби Українців з Москвинами, коли нашу й галицьку армію перемогли не так вороги видимі, як невидимі — бакгерії, почалася партизанщина. Скрізь по Україні вибухали повстання.

Щоб одтягти увагу Москвинів од України, я задумав похід на саму Москву. Під цим гаслом почав збирати охочих. Населення дуже спочувало цим заходам, бо кожному хотілося повернути своє добро, що його пограбували й вивезли на Московщину комуністи.

Швидко набрав я полк поверх тисячі багнетів. Гадав, що по дорозі в поході до нас прилучатимуться нові й нові сили.

Поки я муштрував своє військо, поки набрав старшин, Москвини наблизилися всім своїм фронтом. Треба було би-

тися або ж непомітно обійти їх фронт. Я знав, що за фронтом дорога вільна аж до самої Москви.

Ми рушили в обхід.

Після трьохденного походу, коли фронт Москвинів zostався далеко позад нас, ми несподівано натрапили на невідомі нам ворожі сили.

Моя розвідка донесла, що їх небагато.

Я рішив дати перший бій.

Ранком почалося.

Уже в бою виявилось, що сили московські були великі. Нас оточили. Я був ранений кулею в руку, довго держався, не вважаючи на це, нарешті почув сильну втому. Далі пожовкло мені в очах, закрутилася голова, земля захиталася під моїми ногами і я нічого вже не пам'ятав. Очутився в полоні.

Спершу оглянув свою рану. Далі помітив, що я геть чисто пограбований. Тим однак, не журився, бо ждав гіршого.

Над вечір почував себе зовсім здоровим.

Турбував мене мій полк. Що з ним сталося?

Я був один замкнений в селянській хаті, а за вікном стояла варта.

Пізно увечері прийшов армієць, засвітив каганець і вийшов. Лежачи на ліжку, я заснув і от чую — відчиняються двері й увіходять чотирі армійці. Два з рушницями й кулеметними биндами через плечі, а два з лопатами й бомбами. Вигляд мають дикунів: бородаті, кошлаті, самі вже не молоді.

Стягнули мене з ліжка і повели селом.

Скрізь тихо. Ні в одній хаті не блимає світло. Ніч ясна, місячна. Маленький вітерець.

Армійці оточили мене навкруги й так ми йшли, а тіні наші бігли поперед нас і хиталися наче п'яні.

Минули село й вийшли на шлях. Тут по обох боках велетні—дерева бреніли листям, то тихше, то голосніше, вигравали якусь чарівну мелодію... Я прислухався до гармонійного дзвеніння, намагався щось велике зрозуміти і, здавалося, от—от усе зрозумію...

А думки збочували, доганяли одна одну, перестрибували одна через одну: що буде за півгодини? Як то станеться? Чи, може, тікати?..

Ми йшли посеред шляху і вступили вже в ліс. По обох боках було темно, шуміло листя, а над нами сіяв повний місяць і сріблив шлях.

Небо високе, білувате. Небагато блідих зірок і легенькі хмарки...

В останній раз я дивлюся, як місяць божеволів, пере-скакує через хмарки і з усією енергією намагається залити світлом темну землю.

В останній раз мої очі бачуть оце буяння розкішної природи.

В останній раз мої вуха чують оцей мельодійний шелест листя.

Ще сотня ступнів — і вже нічого не буде.. Ніколи, ніколи... Заплющу очі, задеревію, повернуся знову в не-буття...

А світ білий? Та і він зі мною загине! Умре зі мною, бо ж він єсть тільки в моїй уяві.. Усе це облуда, мана, чари... і що може знати людина про безмежний світ, жи-вучи на нашій землі, на цьому космічному атомі? Не біль-ше як інфузорія в краплі води знає про ріки, моря й оке-ани...

Не смерть була мені сграшна, а просто жаль розлу-чатися з цією оманю, що називається життям...

Так думав, так почував, однак, десь так глибоко в ду-ші, що ледве і то на момент виринало на поверх якесь прочуття й шопотіло:

„Ні! ти сьогодні не вмиреш. Сьогодні смерти бути не може“..

А що ж буде?

Із широкого шляху звертала праворуч вузьенька доріжка в лісову гущавину.

Тут армійці стали.

Перекинулися словами й повели мене праворуч у тем-ний ліс.

Доріжка крутилася між деревами. У гущавині стало відразу поночі. Такий нежданий перехід од світла до тем-ряви вплинув на нас усіх неприємно. Армійці нервувалися, лаялися. Бокові держали мене за руки, щоб я не втік.

Тихий шелест, хрустіння гілочок під ногами і темна лісова прірва, що давила нас з усіх боків, наводили на душу якусь непевність, сполох.

Мені стало чогось тяжко, навіть моторошно...

Тепер уже я почував, що скоро можу загинути і страш-но було вмирати тут у цій темряві, де й місяць з високого неба не побачить моєї смерти.

Ми посувалися тісною купою. Іноді на мене наскаку-вав задній армієць, а іноді в пітьмі я й сам штовхав пе-реднього або бокового. . Армійці тислися до купи, як барани, сопіли й тяжко дихали. Зрідка перекидалися словами або лайками. Голоси їхні були приглушені, боязькі... Видно було, що лісова тьма лякала їх.

Так безладно посувалися ми в лісі кілька хвилин. Я вже надумав вирватися й тікати. Ждав тільки відповідного моменту.

Та от несподівано знову засвітив ясний місяць : перед нами повстала світла прогалина..

— Тут! — почув я хрипкий голос одного з армійців. Усі стали.

І відразу чогось заметушилися, залопотіли жахливими голосами...

Усі виричалися на прогалину, а в очах їхніх стояв переляк...

Я й собі глянув на прогалину й скамянів. .

Так з десяток ступнів од нас серед веселої прогалини, освітленої проміннями місяця, танцював на задніх лапах мій ведмедик ..

Армійці вже без тям метушилися...

І от один вистрілив на прогалину...

Ведмедик собі танцював далі, весело дивився на мене, ніби посміхався...

Знову вистрілило враз двоє.

Ведмедик усе танцює...

Жах напав на моїх катів. З криками : „Лешій ! чорт!“ вони, як зачумілі, кинулися навтьоки з рушницями й бомбами.

Я zostався сам, бо зараз же за втечею армійців і мій ведмедик зник.

Уже я знав, що врятований.

Пішов на ту прогалину, подивився на те місце, де танцював ведмедик. Тут тепер пишався розкішний будяк з червоними головами, а навкруги свіжа, соковита трава.

Я зірвав собі з будяка одну голівку на пам'ять і пішов далі.

Лісом пройшов до села, звідти до другого.

Починався літній ранок.

Сховався на цвинтарі в гущавині й тут проспав до вечера.

За тиждень, мої панове, рана моя загоїлася, а я прибув до вас.

Як ви собі не міркуйте: чи мій ведмедик сидить тільки в моїй уяві, чи він у дійсності існує, як якийсь дух, чи мара, у всякому разі це для мене нерозгадана тайна.

Микола Вороний.

Інфанта.

Різблю свій сон...

*От ніби вчора ми
Зійшлись, і стріча та жива.
На землю тканками прозорими
Лягли осінні дерева.*

*Акордами проміннострунними
День хвилював і тихо гас.
Над килимами огнелунними
Венера кинула алмаз.*

*У завивалі мрійнотканному
Дрімала синя далечінь...
І от на обрію туманному
Замиготіла ваша тінь.*

*Дзвінкою чорною силветою
Вона упала на емаль,
А по-за нею вуаленою
Стелився попелястий жаль...*

*Ви йшли як сон, як міт укоханий,
Що вириває з тьми століть.
Витали вас: мій дух сполоханий,
Рум'яне сяйво і блакить.*

*Бреніли в серці домінантою
Чуття побожної хвали,
Коли величною інфантою
Ви поуз мене перейшли.*

*Ви усміхнулись яснозоряно
Холодним поблиском очей, —
І я схилився упокорено,
Діткнутий лезом двох мечей.*

*Освячений... в солодкій муці, я
Був по той бік добра і зла...
А наді мною Революція
В червоній заграві пліла.*

1924.

Олександр Шульгин.

Наші політичні змагання на еміґрації.

(Підсумки минулого, завдання на майбутнє).

Від Редакції.

Придержуючися принципу безпартійности й безсторонности, охоче містимо статтю визначного діяча У. Н. Р. д. О. Шульгина, тим більше, що основні думки шан. автора в головному поділяємо. Безперечно, негувати значіння існування й діяльности уряду У. Н. Р. на еміґрації (як рівнож і взагалі нашої еміґрації) для України — не можна. Не будь цієї діяльности, не було б на Україні навіть і тіни того, що є. Це факт. Але мало сконстатувати цей факт. Треба б, виходячи з нього, всебічно в'яснити й накреслити шляхи закордонної політики нашої еміґрації й місце й роль в ній бувшого уряду У. Н. Р. Для цього слід би критично, але *sine ira et studio* оглянути цілу дотеперішню історію нашої еміґрації. Тільки така безстороння оцінка сучасної української еміґрації дозволила б нам з одного боку в'яснити причини теперішнього сумного стану „центру“ У. Н. Р., його ізольованости й занепаду, а з другого — знайти шлях до рятунку. На жаль, д. Шульгин обмежився лише загальними висновками, не зачіпаючи самого коріння справи. Хотілося б, щоб хтось з головних діячів української еміґрації в інтересі нашої політики всебічно розглянув цю справу. Суть її очевидно зведеться до одного — потреби якогось порозуміння всієї еміґрації для створення одноцільного національного фронту. Такий фронт конче потрібний, надто тепер, в затяжнім періоді нашої еміґрації. Ніщо так не шкодило українській справі, як оте славне розбиття наше на атоми — безконечні гурти й катерії, що виклинали й виключали одно одного. Не без вини і то великої були самі проводирі У. Н. Р., що не виявили ні бажання, ні уміння згуртувати коло себе державно-творчі елементи з усіх українських партій та угруповань.

Тепер, коли стоїмо при розбитому корпі, коли пристрасти й дрібні самолюбства вже значно остигли, а то й потахли, слід би подумати над тим, щоб спільну справу повести й спільними силами. Невдача дотеперішніх спроб у цьому напрямі, хіби її промахи провідників центру знеохотили багатьох наших емігрантів до справи єдиного фронту, як згорі засудженої на невдачу, як щось в роді знаменитого возу, вкотрий впряглися лебідь, щука й рак. (Пор. статтю дра Донцова „Єдиний фронт“ у нашому торішньому альманасі).

Нам одначе здається, що справа не безнадійна й песимізм не на місці. Для добра України мусять її еміґрація виступити спільним фронтом. Мусять знайти якусь спільну мову. Це, на нашу думку, категоричний імператив переживаного моменту.

Поміщуючи статтю д. Шульгина, хочемо викликати в наших емігрантських кругах відповідну дискусію. Не передрішуємо справи: йти з центром, чи без нього. Треба шукати порозуміння з центром, але як би це було неможливо, слід організуватися й поперекір йому для усталення одної лінії нашої закордонної політики. Така наша гадка.

I.

Становище політичної еміґрації справедливо вважається за якесь соціально ненормальне явище. І справді, одірваність від своєї країни, примусовість перебування в чужих землях,

штучність власного життя, неприкаяність духовна й матеріальна серед чужинців. — все це утворює специфічну психіку емігранта, психіку нетрівку, нервову, настрій, що виявляється в одних ностальгією і пригніченістю, у других приводить до моральної розбещености, особливо під впливом вічно напівголодного існування, вічної непевности за саме найближче майбутнє.

Але як у сфері біологічній, так і соціальній розуміння „ненормальности“ явища ніяк не можна ідентифікувати з незвичайністю його.

Навпаки, і хвороби фізичні і хвороби соціальні, як показує гіркий досвід, являються чимсь зовсім звичайним. Таким звичайним, історично побутовим явищем можна назвати і політичну еміграцію. Кожна бурхлива доба історії утворювала більшу або меншу кількість вигнанців — емігрантів. Скільки стародавніх Греків у часи війн пельопонеських, коли боротьба зовнішня перепліталася з внутрішніми заколотами, — волокно своє життя на чужині й задумувало звідти нові способи повернення до рідного міста. Скільки Італійців часів середновіччя мусіло втікати зі своїх рідних міст, роздертих боротьбою бідних та багатих, баротьбою гвельфів та гібелінів. Сам великий Данте зітхав на чужині протягом цілого свого віку за милою йому Фльоренцією. Нема чого говорити про нові часи, — часи великих релігійних бурь, часи великих політичних революцій і масових еміграцій. Досить пригадати, як виїздили з Франції десятки тисяч гугенотів і як літ через сто після того потягнувся весь цвіт французької аристократії до чужих країв, тікаючи від полум'я Великої Революції.

Далі настає справжній вік еміграції і кожна невдала революція, кожна спроба її підготувати конче з логічною необхідністю виривала більшу або меншу групу людей і кидала її серед чужих країн на всі муки й небезпеку емігрантського існування.

Історія знає два роди еміграції. Одні, як гугеноти Франції, виходять з країни і пасивно ставляться до її майбутнього, зживаються з чужими краями, як зжилися з Прусаками й самі попрусачилися ці нащадки французьких вигнанців. Другий рід еміграції є активний, творчий.

Можна різно оцінювати еміграцію часів Великої Французької Революції, але не можна не визнати, що саме ця еміграція відіграла величезну роль в боротьбі з революційною Францією, в насадженню на престол Людовика XVIII. Так само, осередком національного відродження Італії робиться еміграція на чолі з незабутніми Маціні та Гарібальді, творцями модерної італійської держави, і нарешті на наших очах партія російських большевиків перенесла місце свого

осідку з Женеви до Москви й опанувала великі простори бувшої Російської Імперії...*)

Учитися можна й у друзів і у ворогів. Але ясно одно: еміграція при певних обставинах може стати найбільш відвічальним, найбільш активним чинником свого народу. І цього висновку ніодин той з нас, хто опинився за кордоном, на чужині, забувати не сміє. Від нас залежить, чи зійдемо ми до архиву історії блідими й немічними тінями, чи одержимо право на славу пам'ять серед наших нащадків як проводирі народу, що впав у тяжку неволю, як його будителі, як перші лицарі його визвольної боротьби за свою незалежну державу. Слово за нами.

Але пройшло вже майже п'ять років і треба оглянутися, чи ми хоч чимсь виправдали своє існування за кордоном, чи хоч почасти здійснювали ті великі надії, які накладає на нас український народ.

II.

Перше ніж дати відповідь на ті питання, мушу зауважити, що в дальшому говорю виключно про еміграцію з Великої України, гадаючи, що й доля й завдання галицької еміграції ґрунтовно різниться від долі та завдань наддніпрянської.

Щож реального ми зробили за кордоном?

З чим моглиб ми зараз прийти додому? У нас завжди й політики й обивателі різко поділяються на песимістів та оптимістів. Середини ніколи не було. Саме на це питання велика більшість відповідає негативно, песимістично.

Дійсно нема чого казати, коли ми вже примушені засісти на довший час на еміграції, коли Україна опинилася в тому стані, який тепер переживає — радіти нема чому. Нема сумніву й у тому, що за ці невдачі відповідають також і окремі люде, окремі діячі. але треба визнати й те, що нам на перешкоді стали трагічні обставини, серед яких довелося боротись. Одкинувши казенний оптимізм, нам не

*) Коли вже згадувати про активну еміграцію, то слід передовсім нагадати про діяльність нашої власної еміграції, а саме Мазепинців: Орлика й тов., котрі розвинули в своїм часі незвичайно енергійну дипломатичну акцію на користь рідного краю, поневоленого Москалями. Далі слід згадати діяльність Драгоманова й тов., а в часі останньої війни „Союз Визволення України“, котрий не зважаючи на вельми неприхильні обставини, інтриги з боку офіціальних керівників галицько-української еміграції, обмеженість своїх матеріяльних засобів і надостачу відповідних інтелектуальних робітників, виявив стільки державно-творчого хисту, стільки уміня добирати співробітників з усіх таборів, керуючися саме інтересами рідного краю, заступництво якого перебрав він на себе в центральних і нестральних державах, що діяльність його будуча українська історія поставить певно нарівні з зусиллями Орлика.

хотілосяб впадати в іпохондричний тон емігранта й об'єктивніше переглянути наше буття за кордоном. І хто з песимістів може поручитись, що коли не вся еміграція в цілості, то певні її групи совісно виконували й виконують ті політичні завдання, які поставила перед ними історія...

Перед нами повстає питання, які саме групи переводили чи мусілиб переводити політичну українську акцію за кордоном.

Яких-небудь значних громадських об'єднань, що малиб реальне значіння, ми не знаходимо. Найширші спроби подібного роду ми бачимо у Відні 1920-1921 р. Але ці організації не виявили ні надто великої акції ні тривалості. Ледве з'явившись на світ Божий, вони вмирали своєю смертю. Чимало виникало, почасти й досі існує, різних емігрантських громад місцевого значіння, які тільки деколи виступали з якимись політичними заявами. Але ширшого політичного сліду звичайно вони не залишають. Найзначнішою з них є „Громадський Комітет“ у Празі, але не вважаючи на широкий масштаб своєї праці, підпертої до того дружньою чеською допомогою, ця організація (може саме через цю допомогу) мусіла стати організацією характеру культурно-допомогового.

Одже не в таких об'єднаннях громадського типу можна шукати реальної політичної роботи за кордоном.

Коли ми перейдемо до окремих партій та політичних груп, картина мало чим зміниться.

Що зробили наші хлібороби за кордоном? Можна одно їм поставити на плюс: вони витворили свою ідеологію та знайшли засоби через свої публікації довести її до відома загалу. Творення ідеології в певні моменти, навіть коли ця ідеологія є негативна, на нашу думку, є вже явищем позитивним, бо вона всеж будить політичну думку і, хто знає, може читання „Листів до братів-хліборобів“ В. Ліпінського давало результати не раз і зовсім протилежні тим, яких хотів досягнути автор. І може ті, у кого під впливом різних подій захиталася віра в демократію, сильніше відчували в собі потребу обстоювати й боротися за свої колишні і нині приспані ідеї під впливом яскравого нариса ідей протилежних.

Але поруч з цим, крім якоїсь праці серед правіших кол деяких країн, про що хіба можна догадуватись, де загальна акція наших хліборобів на користь боротьби за наше визволення? — Її ми не знайдемо.

Коли, минаючи чистих комуністів, ми перейдемо в табір протилежний хліборобам — до соціалістів-революціонерів, то тут ми не знайдемо великих політичних придбань. Партія перш за все покодолася на окремі групи. Одні пішли на чолі з проф. Грушевським в Каносу до большевиків, другі виділилися в групку досить поміркованих

людей на чолі з В. Кедровським, треті, що виявили найбільшу активність, пристали до М. Шаповала. Але активність цієї групи виявилась здебільшого у згаданій вище культурницькій діяльності Громадського Комітету в Празі.

Коли с.-р. і випустили за кордоном чимало своїх політичних статей і цілих видав, — ідеологія їх від того не стала твердішою, а може ще й спуталася: з одного боку вони виступають як антибільшевики, з другого боку вони — за „радянську систему“. Це вносить плутанину й неясність, а від політика вимагається перш за все ясність і твердість думання. Вже це одно підриває можливість ширшої політичної роботи цієї групи.

Українська Соціаль Демократія відіграла в історії української революції далеко більшу роль, ніж їй би належалося по самій теорії марксизму.

Деж таки: моментами кабінет міністрів бував на три чверти есдецьким, а українського пролетаріату майже не було на Україні. Роль партії У С Д. пояснювалась як енергією її членів, так і її організованістю та єдністю.

Але тепер принайменше про цю єдність говорити не приходить. Трохи не всіх колишніх лідерів виключено вже з партії. Осталось тільки невелике ядро, яке, правда, виявляє досить велику активність. Діяльність цієї групи за кордоном логічно мусіла скеруватися на роботу в другому інтернаціоналі. Можна так чи інакше ставитися до діяльності С.Д., але що це своє завдання вони виконують досить совісно, особливо за останні роки, визнати треба. Беручи на увагу, що члени другого інтернаціоналу в сучасних європейських країнах відіграють часом першорядні ролі, це завдання з національного погляду є не мале. Але всеж вона обмежується роботою частковою і не може мати загальнополітичного значіння.

Що до роботи партії соціалістів-федералістів, яка вживає тепер здебільшого своєї давнішої назви радикал-демократів, — то мені, як одному з активніших членів цієї партії, трудніше претендувати тут на тон цілковитої безсторонності. Безперечно тільки одне: партія Р.-Д. досі не розкололася й навряд чи одіало від неї 3-4 людей, замість яких прийшло значно більше нових людей, а надто симпатиків, що не вважають потрібним вязати себе партійною дисципліною. Партія навіть зважилася переглянути свої теоретичні основи, але й це не тільки не спричинилося до її розвалу, але ще більше скріпило її членів між собою.

Не вважаючи на свою власну активність, особливо за останній рік, партія назовні себе виявляла не стільки своєю сепаратною роботою, скільки бажанням цементувати, зєднувати на певній середній лінії українське громадянство, а активність своїх членів направляти на участь в роботі.

Української Народньої Республіки. Я позволю собі висловити гадку, що колись український історик - патріот поставить в особливу заслугу партії Р.-Д., що вона виявила найбільше державної відвічальности: в часі тяжкої невдачі не побоялася з кличем „нація вище за класи, держава вище за партію“ підтримувати активно ідею У. Н. Р. і право на-ступства її уряду, так само як партія завжди не закривала очей на різні хиби в діяльності уряду, часом ставала, як у кам'янецький період, в дуже гостру до нього опозицію. Але в цій критиці партія ніколи разом з ночвами не викидала й дитини і свято зберігала прапори та ідею У. Н. Р., обороняючи її як від ворогів, так і від невдачих її міністрів-проводирів.

III.

Отже ми підходимо до дуже важливого моменту, який саме й затушовувався в очах нашої еміграції занадто розвиченим почуттям критицизму. — Ми прямо скажемо: коли хто зробив велике діло за часи еміграції, то це уряд У. Н. Р. Це річ цілком природня, і уряд був до того покликаний самим своїм становищем. Але це не зменшує його заслуг. Дезертирство військове є злочин, за який відповідають перед судом, дезертирство політичне є злочин, за який свій присуд ставить ціла історія. Сучасники ж злегка до того підходять, не розуміючи всієї ваги цих вчинків. А тимчасом досить поглянути, які безмірно тяжкі наслідки для Росіяни мало те, що Керенський у свій час не зумів зорганізувати оборони свого уряду і відступати з гідністю, не складаючи більшовикам своїх мандатів. Росіяне голосно не люблять робити компліментів своєму ворогові, але пошепки не раз висловлювали вони свій жаль, що у них не знайшлося „свого Петлюри“, себто чоловіка, що зумів би виявити трівалість і упертість і серед гірших обставин не надівав би „матроського вбрання“, щоб утікти, рятуючи своє власне життя, не думаючи вже про державу.

Не легко було тій купці людей, що зосталась при уряді, тримати прапори У. Н. Р. Але я не буду говорити тут ні про умови праці уряду, ні про його конкретну роботу. Головне значіння його не в цій роботі, а в самому факті його існування. Це існування, мандат уряду, дав змогу його місіям і легациям до останніх часів говорити в імені України, подавати протести проти окупантів, систематично вести пропаганду за українську національну ідею. Цікаво колись булоб зібрати всю літературу на різних мовах, що видаво про Україну, ще цікавіше вирізати ті замітки, що стараннями місій були вмішені в різних журналах і газетах цілої Європи протягом 1919—1923 і почасти 1923 років. Коли спершу дипломатичний апарат У. Н. Р. був непо-мірно великий, коштовний і невдалий, то де-далі він все

скорочувався, а тим самим концентрувалася, об'єднувалася й його праця. Досить нагадати, яку дружню, енергійну й одностайну роботу повели всі місії перед Генуезькою конференцією, коли подані були дуже докладні і цілком ідентичні ноти, коли розроблені були економічні мемуари й розвивалася з великим напруженням особиста акція перед найвидатнішими європейськими діячами. Досить нагадати, скільки уваги українській делегації в Генуї присвятила італійська і всесвітня преса. А Ліга націй? — наші роботи при ній, офіційні видання Генерального секретаріату Ліги Націй в українській справі, паралельні публікації в благородній швейцарській пресі, дуже численні зустрічі з діячами всього світу, — все це важливі сторінки в історії пропаганди ідеї української державности, пропаганди необхідної, без якої в відповідний момент ми можемо знову зустрінутися з таким же нерозумінням нашої справи на чужині, як і в 1919 р. Вся ця робота не закінчена, алеж вона велася систематично й у широкому масштабі. І все це було можливе тільки завдяки тому, що було в чиему імени говорити, що уряд У. Н. Р. не склав своїх клейнодів.

Але ще важніше було його існування хоч десь там — за кордоном — для самої України. Уряд У. Н. Р. самим фактом свого існування більше, ніж своїми директивами, об'єднував українських повстанців і давав живу національну ідею для боротьби за державність, за Українську Народню Республіку.

Колиб уряду й не було, я припускаю, що повстання всеж таки відбулисяб, бо їх викликала стихійно кривава політика Москви. Але я певен, що без ідеї уряду ці повстання сталиб звичайною жакерією, рухом соціальним, який би тільки руйнував і не дав би нам нічого позитивного. Завдякиж ідеї У. Н. Р., яка об'єднувала всіх борців, цей рух спричинився до найбільшого нашого придбання, до перетворення народніх мас України в свідому націю.

Але робота уряду, дипломатична за кордоном, концентруюча на Україні, мала реальніші наслідки; ті, що змінили „віхи“, або думають змінити, нехай памятають, що й збереження форми української державности, хоч і в совітському і в обмеженому вигляді, є не дарунок „комінтерну“, а виборене право українського народу й уряду У. Н. Р., без роботи котрого все давно булоб зліквідовано. Так само й славнозвісна „українізація“, яка має в собі хоч те позитивне, що припинила переслідування слова нашого — є не дарунок ворога, а виборене нетом і кровю право. Мотивуючи курс на українізацію, один з лідерів комінтерна на Україні сказав: „ми робимо національні уступки, щоб вирвати ґрунт зпід українських шовіністів, які їздять по

Європі й говорять, що ми окупували Україну й тримаємо її в терорі. Ми становимося на цей шлях, щоб заспокоїти народні маси на Україні й припинити повстання“. Так пояснюють самі вороги свої уступки.

IV.

Висновки з цих фактів повинні бути для всіх нас дуже навчаючі. Поперше, коли кожний найдрібніший поступ нашої національної справи є результат взаємовідносин сил, є результат боротьби, то кожне ослаблення нашого напруження у боротьбі приведе до відбирання й того, що здобуто. Троцький уже кілька місяців тому втішав централістів тим, що сучасна політика є тимчасова: заспокоїмо шовіністичні елементи, а тоді ця націоналізація провалиться сама собою. Останніми часами вже цілком певно помічається цей поворот назад і що до українізації. Чому? — Тому, що наша акція в останніх часах занадто млява, тому, що большевицька влада не відчуває тої напружености в боротьбі, яку виявляли ми давніше.

Другий висновок з наведених фактів є той, що коли можна добути одну уступку, — при енергії й сконсолідованости наших сил — можна піти й далі, вибиваючи камінь за камінем з фундаменту нетрівкого совітського будинку.

Як цього досягнути? — Ми можемо це пізнати з нашогож минулого досвіду: в моменти, коли край знаходиться під терором, ініціатива боротьби, зорганізована політична акція повинна виходити зза кордону,

Одже перед еміграцією повстають великі завдання.. Як саме їх виконати? Досі ми бачили, що найбільш організовано виконував це уряд У. Н. Р. І коли ми маємо щось гірко закинути нашій еміграції, так це те, що вона не розуміла значіння існування свого уряду, що вона з моменту, коли в останнього почали кінчатися матеріальні засоби, не тільки не прийшла йому на допомогу, а навіть перестала ним цікавитись. Уряд навіть майже не мав серйозної критики: то було якесь цькування окремих осіб, що потім змінилося згаданим вище індіферентизмом. Жадного серйозного бажання прийти на допомогу уряду, скоригувати його діяльність, підперти його перед чужинцями, — серед більшости нашої політичної еміграції ми на жаль не зустрічали. А тимчасом уряд, що має своє ім'я на Великій Україні, уряд У. Н. Р., за яку полягло стільки синів України, навіть тоді, коли він перейшов на стадію майже конспіративного існування, всеж застається натуральним осередком для боротьби за незалежну державу. Українська політична еміграція мусить хоч і запізно гаразд над цим розважити й знайти реальні форми об'єднання й праці задля виконання свого великого історичного обов'язку.

Цам би й могли ми закінчити нашу статтю, яка не претендує на накреслення плану конкретної політичної акції. Але мусимо торкнутися ще одного питання: серед чужини й лихоліття нам усім доводиться бачити, як ми втрачували саме розуміння мети нашої боротьби. Виробився мінімалізм надзвичайний: скількох слабодухних заспокоїла славутня українізація!!

До цього ще чимало спричинилися й деякі галицькі Українці. Вони на превеликий жаль виявляють здебільшого повне нерозуміння наших східних відносин. Заклопотані своїми національними й політичними злиднями, яким ми цілком спочуваємо, вони наївно думають, що світ і свобода несеться їм зі сходу, бо... там став курс „на українізацію“. Вони нерозуміють чи не хотять зрозуміти, що всі їх власні, безперечно тяжкі національні злидні бліднуть перед страхиттям великого, ненажерливого, гнітучого східнього червоного деспота. Дай, Боже, їм цього ніколи й не зрозуміти, бо, щоб це зрозуміти, треба підпасти під ярмо хоч на один-два місяці.

Але повернемося до справи й скажемо собі коротко, чого ми маємо в цей момент добиватися, які кличі кинути повинні Українці на заході, з якими гаслами повинні йти ми до України.

Огже перед нами великі завдання. Ми мусимо визволити Україну від нечуваного політичного режиму утисків, знищення всіх елементів особистої й політичної волі та страшного терору.

Ми мусимо боротися за демократію проти совітської охлократії.

Ми мусимо припинити систематичне грабіжництво України московськими наїздниками.

Ми, одним словом, мусимо боротися за визволення України від окупантів. І коли народ знаходиться в тому стані, в якому опинилася Україна, коли смерть і катування в Г. П. У. нависли над кожним з наших братів, наш святий обов'язок піднімати голос в оборону країни. Цей голос рано чи пізно дійде до свідомості західних людей, його відчують і зрозуміють і на Україні.

2. VII. 1924.

Imponderabilia.

Гетьманщина, УНР. і „радянська Україна“, — такі були три ідеї, які, одна по одній, старалися стати тим магнітом, коло якого скупчувались розпорошені енергії українства. Всі ті спроби скінчили невдачею.

Що було причиною того? Не думаю повторяти тут сказане не раз деінде. Хочу підійти до сеї загадкової проблеми з нової точки погляду: з точки погляду революційності національного руху на Великій Україні.

Революційною ідеєю я називаю таку ідею, яка цілковито не дасться погодити з тою, яку вона має заступити і проти якої бореться. Революційна ідея та ворожа їй не можуть здійснитися на однім і тім самім куснику землі рівночасно: здійсниться одна, друга мусить згинутися. Тому то конфлікт сих ідей завжди рішався силою, а не компромісом. Так рішився конфлікт між французькою буржуазією і шляхтою в 1793 р., так скінчився спір між Габсбургами і Гогенцолернами за політичний провід у Німеччині. Кімнатні філософи, а серед них такі геніяльні як Шопенгауер, могли мріяти про „турнус“ в повненню уряду німецького цісаря: напереміну представниками одної, а потім другої династії. Але життя таких компромісів не знало, і в 1866 році в битві під Садовою рішило справу на свій лад: Австрія уступила з німецької федерації, на чолі якої стала Прусія. Подібних прикладів знає історія більше, а всі вони свідчать, що революційні ідеї даються здійснити лише революційними засобами, або — зникають, коли не мають на се сили.

З тої причини гурт людей, що претендує на провід якимсь революційним рухом, мусить мати свідомість його революційности. Іншими словами: революційний рух переможе тільки тоді, коли він не лиш об'єктивно (в своїй тенденції), але й суб'єктивно (в свідомості провідників) є рухом революційним. Інакше — ніколи!

Я не фантаст і не тверджу, що кожний революційний рух, а особливо національно революційний, мусить перемогти. Не вірю в догму нестерельности націй. Успіх кожного революційного руху залежить не від одного чинника, але той серед них, який я назвав суб'єктивною революційністю, є ледве чи не найважливіший: без нього успіх виключений.

На жаль ся правда, ясна сама в собі, не завжди буває приступна історичним діячам, що ставлять себе на чоло якогось революційного руху. Ще менше тим, які стараються лляти олію на розбурхану стихію і погодити її з її ворожою. Власне в таких випадках співці на ріках вавилонських нарікають, що „великі часи знайшли малих людей“. Сі „малі люде“ цілу свою енергію уживають тоді на те, щоби злучити незлучиме і погодити неприєднане, дуже скоро перебігаючи цілий шлях, який ділить провідника революції — від генерала без армії, а сього — від звичайного агента ворожої ідеї.

Подібну кар'єру зробив знаний трибун революції граф Мірабо. Як пише історик тої епохи, Едгар Кіне, „він хотів приборкати революцію королем, а короля революцією, бути в один і той самий час трибуном і міністром, урятувати нарід і короля“. Його думки являлися в найрізноморідніших формах: „то блискучі й палкі, коли він звертався до народу при світлі дня, то короткі, стислі і точні, коли він нашептував їх на вухо своєму пану в своїх продажних замітках, тайно від усіх“. Скінчив він як усі лівоскоки в таку добу: хочаби і приборкати революцію і провадити нею, погодити діаметрально протилежні системи, він не міг опанувати руху і став спершу генералом без армії, а опісля агентом двору. На його місце прийшли інші, прийшов Робесп'єр, що — як пише той самий Кіне — „представляв просту, незмінну геометричну лінію, що ніколи не звертала, вічно посувалася наперед з упертою сталістю стихійної сили“ — сили революції. Революція, яка не знала компромісу, переллялася як потік через голову Мірабо, як переллялася вона через голову Кісіля, як переливається все через голови тих, які змушують її плисти у відворотнім напрямку.

Коли вільно порівняти політичних підбрехачів з маркантними історичними фігурами, то можна навести ще приклад д-ра Дортена і цілого започаткованого Францією сепаратистичного руху в Ренщині. Від капітуляції Німеччини 1918 року аж до самого упадку Пуанкаре боролися там дві ідеї, абсолютно одна одній суперечні: ідея німецькості Ренщини, ворожа Франції, та ідея французької зверхности над сею країною, ворожа Німеччині. Дортен хотів здійснити обидві нараз, ставши на чолі сепаратистичного руху, але сей рух був такий неприродний, так суперечив загальній волі німецького народу позбутися французької окупації, що ціле підприємство впало. Пересунення французької границі над Рен так само мало лежало в інтересі всіх німецьких племен, як утримання трону в 1793 році в інтересах французької революції. Народні симпатії в обох випадках мали інші ідеали, і тому Мірабо і Дортен, що

хотіли поєднати дві виключаючі себе тенденції, стали фактивними провідниками армії (яка машерувала під наказами інших і в іншому напрямку), аби стати нарешті — звичайними агентами чужої ідеї Центрами народного руху, його прапором їм стати не вдалося. Подібнож скінчив і ген. Дюмурь, який на чолі армії, що боронила революцію проти Австрійців, хотів посадити на троні приведеного Австрійцями короля. Подібно скінчив Помпей, який хотів, щоби республіканські виборці самі офірували йому диктатуру і допомогли задушити республіку.

Така є доля провідників руху, що зраджують його есенціальну тенденцію; що на своїх прапорах виписують чужі гасла; що хочуть запрягти якийсь рух на службу тій ідеї, проти якої він повстав.

Щож стається тоді з тими рухами, яких відцуралися провідники? Відцуралися або власновільно або фактично, думаючи, що служать далі своїй ідеї? — Тут можливі три випадки. Коли рух досить сильний, він — як уже зауважено — іде далі своїм шляхом, або, здушений, пірнувши в підземелля, або перекидаючи всякі греблі на своїй путі. Тоді він „вибирає“ нових провідників (Робеспєра замість Мірабо, Цезаря замість Помпея). В другім випадку, коли організуюча сила руху, його інтелект ослабий, коли на місце „зрадників“ не приходять нові провідники, політичний революційний рух вироджується в бандитську революту, але таки не дає себе втиснути в чуже русло. Таким бандитизмом скінчила шуанерія, монархістичний (як тепер би сказали „контр-революційний“) рух у Вандеї проти республіки, коли розбита в полі і зеднана політикою першого консуля шляхта здала розпочатий нею рух на ласку долі і на провід селянських ватажків... В третім випадку, нарешті, позбавлений всякого „інтелігентського“ і „бандитського“ проводу, рух завмирає, або опановується ворожою ідеєю. Там, де дві виключаючі себе ідеї претендують на одну і ту саму сферу (неподільного!) впливу, з упадком одної порядкуючої ідеї її місце природно займає друга ворожа. Бо надорганічний так само як органічний світ не перебуває довго в стані хаосу. В таких випадках розбурхана гуртова енергія вливається в інше русло, як от енергія українських козаків, що почали за Головатого здобувати Азови Москві, або як Сенегальці та інші чорні Французи, що колись воювали проти Франції, а в велику війну боронили їй Вердена.

В першім випадку (де покривається ще об'єктивна й суб'єктивна сила руху) маємо діло з політичним рухом, в другім (де суб'єктивний момент чим раз далі відходить від об'єктивного) — з „бандитизмом“, позбавленим ясних політичних цілей, в третім — зникають і цілі, і сам рух: він не є навіть напівсвідомий своїй меті (як є ним

„бандитизм“), він зовсім уже не творить самотійної сили, зовсім не звертається проти ідеї, яку він мав поконати й заступити своєю, він просто перестає існувати. Чи то на полях Шампані (як Сенеґальці), чи на полях Манжурії (Українці) він робить собі гаракірі для слави ворожої ідеї. Він зрікається права проводити своєю масою, а сей провід переймає ворожа ідея з якою він досі змагався.

Від самотійного політичного руху з власними цілями до „бандитизму“, від сього до повного занепаду, такий шлях поконаних масових рухів. Відповідні стадії їх організуючих центрів такі: політичні провідники, шефи банд („отамани“), агенти чужих держав, нарешті — патріоти чужої ідеї (Хмельницький, Залізняк, гр. К. Розумовський, А. Савенко). Той, хто йде другим або третім шляхом, може (з розмислом чи ні) спричинитися до повалення революційного руху, але паном сього руху він ніколи не лишиться, ані його організуючим осередком; коли рух сильніший, він знайде нових своїх провідників, коли слабший, замре, а аморфна маса, на службі чужій ідеї, дістане чужих же провідників. В сім випадку скінчиться навіть роля агентів, себ то людей, що грають ролю патріотів своєї ідеї, служачи в суті річи чужій. Гра йде вже без маски. Місце Кисіля і Кочубея займає Савенко і митрополит Антоній.

Накинути якомусь революційному рухові тенденції і мету ідеї, яку він поборює, з якою він конкурує — є таким абсурдом, що ті, хто до того стремлять, не тільки політичного проводу над рухом не можуть утримати, але навіть створити для нього своєї ідеології не вміють: ось чому між иншим „ідеологами“ українського перекінчництва в „Черв. Шляху“ виступають завжди Росіяне: майже ні одна політична стаття в сім журналі не написана Українцем.

Се завдання є таке протиприродне, що воно може вдаватися лише тоді, коли розбитий і розторощений рух є позбавлений свідомости своїх завдань і своїх вождів; себ то, коли він обездушений і обезвладнений, коли його як сліпую силу пхають у відворотнім напрямку. Се особливо відноситься до рухів національних. Можна вбити, задушити якийсь з сих рухів — ціла Європа є цвингарем колись живих народів (Бретонців, Шкотів, Ельзасців, то що). Можна вбити в народа почуття власного патріотизму і прищепити чужий патріотизм („денаціоналізувати“). Але, щоб нація, свідома своїх відрубних інтересів, дала себе масакрувати в ім'я чужого патріотизму, — се абсурд. Повторяю, можуть африканські чорношкірі боронити інтересів Франції на полях Шампані, Дортени над Реном, а Українці — інтересів Росії під Мукденом, але не як Африканці, Німці,

чи Українці, лише як Французи і Росіяне. Бо ані ніяка африканська чи „західно-німецька“ ідея не вимагає, щоб конче Франція перемогла Німеччину, ані українська ідея не потребувала перемоги Росії над Японією. Закликом до українського патріотизму, до оборони України не можна було заохотити полтавського мужика битися з Японією, ані за большевиків проти Англії на Мурмані, або в Азії. Тут приходив у гру російський патріотизм і лише він. І тому власне всі ті (уживаючи знаної вже термінології) „генерали без армії“ або „агенти“, всі ті українські Мірабо або Дортени, які хотіли українські маси не яко аморфну масу, або яко „Русских“, лише як Українців, що їх інтереси ніби ідентичні з інтересами Росії, — запрягли до державного її воза, або взагалі до воза чужої державности, всі вони лишалися без маси, яку хотіли позискати: вона йшла або проти них під національним прапором, або коли під чужим, то й під чужим жеж проводом, як у 1914 році під проводом білого Брусілова, а пізніше червоного; як під Хотиним, або під Стовпцями; як під Перемишлем, де наклали головами переважно Українці; як під Віднем за Баторія, де також значну участь брали наші козаки, або як „українські“ улани в листопаді 1923 р. на вулицях Кракова.

Баварці могли поруч з Прусаками боронити Німеччини над Реном, не перестаючи бути баварськими патріотами, бо Франція над Реном — се загроза рівночасно і для Прусії і для Баварії бо баварський патріотизм не виключав патріотизму загально німецького, бо лінія експанзії обох країн йшла в однім напрямку. А доказ, що в 1870 році, коли не було ще єдиної німецької імперії, сі народи добровільно пішли разом проти „ербфайнда“ на заході, бо Баварці — се племя, а не нація. Але „руські полки“, що під Грунвальдом разом з Поляками нищили потугу Ордену, або Українці під Бородином могли се робити лише яко пасивна сила, позбавлена свідомости власної національної ідеї.

Перед кожним революційним рухом стоїть альтернатива: або виступити проти ворожої йому сили, або їй скоритися. Альтернатива Макбета або Брута, що мусів забити Цезаря, щоб урятувати республіку. І власне сеї свідомости бракло нашим національним центрам. Вони думали, що можна врятувати республіку, лишаючися приятелем Цезаря. Що можна збудувати незалежну Україну, лишивши незахитаною потугу Росії над Чорним Морем.

Одні з сих центрів грали свою роль довше, другі коротше, але всі часово. І головню через те, що до об'єктивної революційности української ідеї не могли вони принести революційности суб'єктивної.

Що значить, що Українська ідея є об'єктивно революційна? — Се значить, що остаточна ціль сеї ідеї, її зміст в такій разячій суперечности з ідеєю, яку вона хоче заступити на Україні (з російською державною ідеєю), що про мирне полагодження конфлікту сих двох ідей не може бути мови.

Українська держава се значить політичне панування Українців у Києві. Російська держава — се панування Росії в Києві і над Чорним морем. Неможливо погодити одно з другим. Історія не знає в сім відношенню ніяких „кондомініїв“. Навіть союзні Центральні держави, займаючи Конгресівку в 1915 році, відкинули ідею кондомінія, ділячи край на окупації: німецьку й австрійську. Те саме повторилося на Україні — три роки пізніше. А всім памятно, чим кінчився австрійсько-пруський кондоміній на Шлезку: по двох роках він привів до Садової! Отже Київ може бути або українським, або російським. Сі дві розв'язки абсолютно виключають одна другу. Хто хоче українського Києва, мусить так ослабити Росію, аби вибити їй з голови претенсії до сього міста. Хто прагне російського Києва, повинен так ослабити воююче українство, аби воно стало нездатним до боротьби. Мріяти ж про кондоміній, стреміти до сильної України і до сильної Росії, ідентифікувати їх інтереси, се значить наслідувати Жірондистів, які хотіли „підпирати революцію“ і „зміцнити трон“.

Але як-раз до сього йшла політика наших національних центрів, або тих, що хотіли ними бути. Майже ні один з них не був свідомий революційности українського національного руху. Всі Росіяне були свідомі неприєднаности, суперечности українського руху з цілями російської державности. І тому старалися згнати сей рух: то закликаючи до затримання фронту і до боротьби з революцією (до 1917 р.), то до „єдиного фронту“ демократії і до боротьби з контрреволюцією, але завжди стреміли вони до збереження, зміцнення або повернення великодержавної цілости імперії і до знищення всього, що тому стояло на перешкоді, до знищення всякими засобами. Хто знає, може ціла революція російська була не чим иншим, як організацією влади на нових підставах, більше придатних від царату до відбудови „єдиної неподільної Росії“. На Україні-ж зовсім не було свідомости, до чого йде національний рух. І тому, поскільки наші центри представляли собою самий рух, йому бракувало суб'єктивної революційности. Центральна Рада і Директорія лише з примусу вступили на революційний шлях, а предсідатель першої все уважав самостійників за елемент переважно бандитський. Вони заогнювали український націоналізм для боротьби з Росією, але рівночасно вгамовували його яко „шовінізм“ в ім'я за-

сад інтернаціоналізму, яким поборювала нас Росія. Гетьманщина спочатку на самостійницькій позиції, довго на ній не витримала. УНР — вимушена вести боротьбу з червоною Росією, все дивилася на сю боротьбу як на прикре непорозуміння (див. спомини й статті В. Винниченка, Іс. Мазепи, М. Шаповала, Н. Григоріїва та ин.), вважаючи, що українська ідея дасться зреалізувати в дорозі мирного порозуміння обох „демократій“, української й російської, чи то обох „радянств“. Українські „радянці“ вже отверто стали на ґрунт ідентичности української й російської ідеї. Ніколи наші центри не підносили перші й отверто ідею війни з Росією (бодай так отверто, як большевики ідею горожанської війни), ні перед 1914 роком, коли устами пізніших УНР-івців в „Укр. Жизни“ і в київській „Раді“ заявляли, що українською ідеєю в світовім конфлікті є боронити великої Росії; ні за Центр. Ради, коли завданням Українців було боронити російської революції, ні за гетьманщини з її федерацією. З одного боку боронилося справи незалежности України, з другого — російської демократії або революції, яких ціллю було сю незалежність знищити. В одній з своїх блискучих промов Сен Жюст говорив: „Республіка немислима без знищення в сього їй ворожого“ — і послав на шафот жірондистів і Дантона. В нас думали, що республіку можна врятувати коншахами з її найлютішими ворогами, як се робила перед своїм переворотом Директорія. Жірондисти воювали з „закордонною Францією“ (монархічною еміґрацією), але лякалися рішучих засобів проти ворожої революції шляхти в середині краю. Наші жірондисти воювали з Росією, але її пальцем не кивнули, аби знищити антиукраїнські російські гнізда в краю: в ім'я „свободи“ і „демократії“... Щож дивного, що й одні і другі були роздавлені? Як усі ті, що кидалися між дві йдучі напроти себе сили. Як кадети, які хотіли погодити царат з революцією, як Помпей, Дюмурє, Жірондисти і Мірабо. Ворожа їх побднавчим змаганням революційна стихія бушувала далі, або звертаючись проти них (проти гетьмана і „радян“), або притихала, зражена нерішучістю і непевністю вгорі (за УНР і Центр. Ради).

За УНР брак суб'єктивної революційности провідників руху не дав їм можности зорганізувати стихію. Бо, як каже Макіавель, „пануючим погорджує юрба, коли уважає його за змінливого, легкодушного, м'якотілого і нерішучого“. „Радянці“ і „сміновіховці“, що прийшли на зміну УНР — опинилися в положенню Дортена, який хотів посунути границю Франції до Рену: наші Дортени посунули границю Росії з Курська до Одеси, і стали агентами чужої ідеї. В обох випадках, у випадку організації революції à la Мірабо (Центр. Рада і УНР) або à la Дюмурє (сміновіхов-

щина) — ся організація не могла вдатися. Організаційні центри зліквідували себе самих...

В чім виявляється неприєднаність обох державних ідей (української і російської)? Вона виявляється між иншим у ріжнородности їх цілей в закордонній політиці. Росія потребувала ослаблення Японії, але не Україна, яка не була зацікавлена в далекосхідній політиці царату. Росія потребувала ослаблення Німеччини, чого, з огляду на свої західні окраїни, зовсім не потребувала Україна. Росія стреміла стати міцною ногою на Балканах і зєднати політично під собою славянство. Україна всіма силами повинна була тому противитися. Росії ходило про скріплення славянства проти германізму. Україні, з огляду на її славянське сусідство, цілковито на тім не залежало. і т. д. Все се були елементи, які склалися на об'єктивну революційність ідей (її неприєднана ворожість до російської). Подібні розбіжності інтересів з своїми метрополіями в закордонній політиці підкреслювали на кождім кроці Ірляндці і Чехи які навіть чисто мирними способами в парламенті (коли не можна було інакше), хочби пропагандою, вбивали в своїх земляків ідею відрубности їх ідей від ідей англійської, чи то австрійської: Ірляндці були всі активними „пробурами“ під час полудневоафриканської війни 1900 року. Чехи активно поборювали німецький альянс і вели москвофільську політику. Не дивно, що давши нації відрубний політичний ідеал, вони повели її, яко провідники, за собою в слушний час, в час отвертої боротьби двох ідей: в Ірляндії вийшов Кеземент в Чехії Раппин.

Цілком що иншого було в нас. У нас нав'язки вбивалося думки, що державно-політичні ідеї України і Росії ідентичні: коли Німеччина стала в 1914 р. ворогом Росії, стала вона тим самим в очах Українців ворогом України, мир з нею в 1918 р. заключили лише тому, що його спершу заключила Росія, диспензуючи нас від присяги на вірність. Тоді Франція і Англія були союзниками. Але коли ці держави звернулися проти Росії, українські „радянці“ моментально зачали уважати їх найгіршими ворогами України, а першим і найважливішим завданням Київа стала антианглійська пропаганда в Афганістані і в Індії, і т. п. Який хаос під тим оглядом панує в головах навіть „принципіальних“ ворогів Росії, свідчить хоч би такий дрібний факт: у виданім у Празі на російській мові канібальсько-москвофобським журналі (*L'orient libre*), в яким пропагується союз був. окраїн був. Росії для оборони від імперіялістичних замахів останньої, є стаття, в якій до сього союзу закликається... ту саму Росію, проти якої сей союз має г о л о в н е і с т н у в а т и ! Очевидно, що в таких організаційних центрах ніхто не міг добачити організаційного центра. Коли й Цен-

тральна Рада, „Укр. Життя“ і Савенко протестували разом проти „германського імперіялізму“, вмовляючи в українську масу, що її завданням є боротися з сим імперіялізмом, то остання могла в одних шукати своїх вождів так само як і в других. Чи Провансальці відчулиб, скажім, потребу творити особну державу, колиб їх вожді їх поучали, що головною ідеєю такої держави буде боротьба з „німецьким імперіялізмом“ і заснування колоніальної імперії в Африці? Вониб певне додумалися, що се все дає їм і Париж! Новий державний центр став при такій психології зайвим. Тому то цілком логічно П. Куліш і Драгомавів, обстоюючи тожсамість закордонних інтересів України й Росії, виступали отверго проти української державности. Тому-то цілком вельогічно стали державниками теперішні сторонники Драгоманова, віддаючи дань не стільки своїм переконанням, скільки „духові часу“.

Коли маси дадуть себе переконати в ідентичности своїх державно-національних ідеалів з ідеалами ворожої нації, вони втрачають національне обличчя і стають знаряддям чужої ідеї, стають з Провансальців — Французами, а з Українців — Росіянами. Коли ні, коли свідомість відрубности сих ідеалів живе в народі, він бореться за них, або стихійно і безплянково або свідомо під новими провідниками. Але ідеологи заміни одної ідеї другою, їй ворожою, сторонники погодження того, що не дасться погодити, звикають яко національний центр. На їх місце приходять або свідомі націоналісти (коли рух сильний) або чужинці (коли він слабкий). Зіновєви, Раковські, Троцькі — про них пишеться, їх чується на вічах, на зборах партії або зїздах на Україні. Але чи хто чув щось про тих українських „радянців“, що, ідентифікувавши інтереси України з інтересами Росії, пішли служити останній? Мов камінь у воду пішли вони на дно. Спершу, як круги по воді, галас в совітській пресі з приводу нового „наверненого“, потім — тиша. Їх найбільше роблять шефами банд, впихають в якісь наукові діри, або дають грати ролю „солом'яних чоловічків“, за яких спиною грають правдиві грачі. В Києві може повівати або синьожовтий прапор, або — триколовий чи червоний російський. Ніякої комбінації сих.

Якже інакше буває там, де провідники руху свідомі його мети!

В 1566 році, за еспанського панування в Голландії, утворився там союз шляхти, т. зв. компроміс, який послав своїх послів до регентки Марґарити Пармської просити скасування деяких особливо для краю утяжливих едиктів, між иншим скасування інквізиції. Петицію внесено на обговорення Державної Ради, на якій один із взятих прихильників окупантської влади, пан Барлемон,

глузуючи з авторів петиції, заявив, що „нема чого лякатися с их же браків“ (Gueux = „ґези“). Петицію відкинуто і „ґези“ взяли в свої руки провід повстанням. На великім банкеті заговорників Бредерод прийняв погірдливу прозву противника за почесну назву повстанців, а їх гербом зроблено жебрацьку торбу. Так повстали „міські жебраки“ (Gueusi urbani) і „лісові“ (Gueusi silvatici), що крилися в лісах, нарешті „морські ґези“. Останні поклали початок голяндській морській могутності, перші — зломивши еспанське панування в своїм краю.. Подібно, коли в 1789 році аристократи дали революціонерам погірдливу назву „санкюлотів“ (безштаньків), сі зробили з неї синонім „патріотів“...

Завжди й усюди кожна ідея стремить сп'яскудити й обезчестити ворожу собі ідеологію, аби відвернути від неї своїх непевних прихильників. Тих, що безоглядно вірять в свою ідею, в свого Бога, не відвернуть від нього ніякі кпини, а символ ганьби став в них символом чесноти й шляхотности, як стали ним назви „жебраків“ і „безштаньків“, як став ним для християн знак хреста. Але люде з роздвоєною душею, які не мають сталих ідеалів, які, навіть на чолі великого руху, не вірять в нього, ні в його революційність, хочачи погодити його з ворожою йому ідеєю, з тою, на румовищах якої лише він може встоятися, — сі люде відвертаються при першій атаці. Перша невдача позбавляє їх сили, перша зневага їх ідеї — віри в неї. Так сталося і з нашими ніби-революціонерами. Як Еспанці „ґезам“, дали Росіяне нам перед війною почесне ім'я „мазепинців“. І от, замість його з гордістю прийняти і носити як чудесний символ великого руху, який давав йому маркантне обличчя і виразну, видну для всіх ціль, — офіційальне українство з острахом і відразою відкинуло його. Воно тільки й робило, що доводило, що його рух легальний, що він не має й не може мати нічого в собі революційного, що він у супереччю тому, що думають Росіяне, ні в чім не нарушує державних інтересів Росії, що він так само патріотично російський як і російський лібералізм, з яким українство все йтиме рука в руку. Так робив Драгоманів, так робило ціле українство, що народилося по першій революції, так робили діячі Центральної Ради...

По розгромі армії УНР, стихійний самостійницький рух тривав далі, розбитий, незорґанізований. Росія дала йому ім'я „бандитизму“. Мали ми нагоду зробити се ім'я почесним ім'ям великого руху. І в багатьох селян повстанців, незнайомих з чужими мовами, дійсно ся назва стала синонімом щирих Українців, порядних людей, як назва безштаньків стала синонімом патріотів. Але провідники українства („радянці“ старі і новонавернені укр. монар-

хісти, соціялісти всякої марки, бувші головачі УНР) були тими, що разом з Росіянами зогидили сим словом великий рух, який зорганізований і усвідомлений міг стати вихідною точкою національної революції. Їх філістерське серце ображала „дикість“ сих „бандитів“. Вони не знали історії, вони не знали, що такі річі не перешкодили Хмельницькому зробити з „опришків“ карне військо; вони не знали, що вояки графа Горна і Егмонта палили монастирі не згірш від гайдамаків і відтинали своїм противникам носи і вуха з прецизністю Македонців або Махнівців. Вони не знали, що революційний рух не вдається не через експеси і несвідомість юрби, яка без експесів не може ділати, лиш е через трусість, через брак революційної психіки, організаційного таланту, ясної ідеї у провідників, і через їх страх іти до кінця в раз обраному напрямку.

Історія власне дала нам таких, а не інших провідників. Великий революційний рух замкнули в вузькі рамки люде в найліпшій випадку з душею жірондистів і з характерами Дортенів і Кисілів. З об'єктивної точки погляду історика або соціолога український рух наразі поборено через те, що його об'єктивна революційність не йшла в парі з революційністю суб'єктивною, зі свідомістю провідників, що сей рух може перемогти лише на руїнах ворожої йому ідеї, а не через компроміс з нею. З психологічної точки погляду рух наразі не вдався тому, що на його чолі не було цілостних характерів, свідомих свого історичного післанництва, натхнених релігійним патосом і фанатичною нетолеранцією до противної ідеї. Не маючи самі сього патосу, неминучого для боротьби і для перемоги ідеї, не могли вони уділити його й масі. Ся остання скорилася тим, в яких, знову згадуючи Макіявеля, не було мягтотілости, але за те більше рішучости й свідомости своїх цілей. Наразі рух мусів замерти, а „центри“ зліквідуватися, як усі ті, що хотіли рівночасно і бурити й консервувати, і взносити новий будинок і лишати старий на місці, яке повинно було бути зрівнане з землею, аби поставити на нім щось нове. Вони мусіли піти, бо хотіли зробити революцію, але zostавити на старім місці Бастилію, маючи проти себе противника, який знав, що для перемоги над українською революцією мусілося зруйнувати всі Батурини: в 20-му віці так само, як у 18-му. Хотячи війни, але й мира рівночасно, ні на одно питання, що ставляла їм історія, не можучи кинути ясного „Так“ або „Ні“, скрізь шукаючи середини, яка не лякала чужих і не імпонувала своїм, — вони нагадували тих діячів французької революції, які хотіли навязати короля людам, що мали його привести під сокиру. Вони поборювали і стримували всіма засобами підсичу-

вання революційної національної енергії, а рівночасно „прагнули“, аби їх революція перемогла.

Я вже вказував, чим кінчилися такі спроби. Маса або слабо підтримувала їх або відверталася від них. Противники, коли вони до них перекидалися, деякий час толерували їх як своїх агентів, потім вони зникали або під грузами старого порядку, непотрібні вже революції, яку не вміли вести (гетьман), або під руїнами революції, непотрібної старому порядку, який міг уже обійтися без них, як обходиться без них Сов. Росія. Така доля всіх наших дотеперішніх „центрів“. І ніякий инший з них не матиме ніколи успіху доти, поки на його чолі не знайдуться люди, що порвали з старим, які (і то не лише розумом, а й цілим бством) не засвоїли собі ідеї революційности українського національного руху, ідеї, що Україна повстане в Києві тоді лише, як там щезне Росія, що не компромісом, а боротьбою се досягнеться, та які потраплять перелляти в маси той революційно-національний патос, без якого не перемогала ще ні одна революція, і не здригатимуться перед засобами, властивими також усякій революції.

Иншими словами: поки об'єктивно-революційний український національний рух не стане суб'єктивно-революційним.

Нас переконують, що так не є. Що нам несуть якісь нові ідеї „братерства народів“, перед якими бліднуть „буржуазні“ концепції нації й держави. Стара пісня! Обстоюючи ультиматум коаліції в 1791 році посол І с н а р говорив: „Скажім усій Європі, що війни між народами се удари, які наносяться, на приказ деспотів, друзями один одному. Як тільки покажеться світло, вони кинуть зброю, обіймуться й покарають тих, хто їх ошукував“.

Сим світлом мало бути, розуміється, світло французької революції. Але ми знаємо, що коли воно заблисло, то принесло иншим народам не свободу, а тиранію: анексію Бельгії, Ренський Союз, а цілу майже Європу зробило васалом Франції. Те саме уярмлення криється за словами про братерство, яким нас годують тепер з півночі. Говорити, що держава мислима без власної армії, дипломатії і торгових зносин се абсурд. Хіба би, що нам зачали доводити, що й резигнуючи з власної держави, нарід може бути щасливий і мати задоволеними всі свої потреби, як се твердять „радянці“. Се щось инше! Таких народів, що є „щасливі“ і під чужим протекторатом, є на нашій кулі коло 900 мільйонів, а панують над ними 280 мільйонів білих. Але ці „щасливі“ народи є ніякі нації, лише погній, без національних аспірацій і може без будучини. Колиж ми хочемо бути нацією, коли ми маємо аспірації властиві пануючим народам, то задовольнити нас не може ніякий протекторат, лише

повне визволення. Тоді й стреміти до своїх цілей ми маємо відповідними способами, себто ніколи в союзі з ворожою ідеєю, лише завжди проти неї. Іншими словами: методами уживаними Італійцями, Ірляндцями, Голяндцями, Поляками, коротко народами, які в сих стремліннях перемогли, а не через „братерство“ з противником, себто методами Провансальців та інших „народів“, яких перемогли.

Аби вести таку акцію (аби бути рухом об'єктивно-революційним, мусимо мати конечний до сеї акції запал (елемент суб'єктивно-революційний). Сей запал, ся інстинктова неґація ворожої ідеї, абсолютне її відкинення, неприйняття її навіть коли ми повалені, ся непримиримість великих рас і великих людей, прекрасним прикладом якої є гетьман Пилип Орлик, свідомість неможливости здобути перемогу у коханій ідеї інакше, як через знищення ідеї ворожої, се є ті *improderabilia*, які керують нашими акціями, які забезпечили перемогу великим національним рухам 19-го віку, коли надійшла хвиля звороту. Вони, не зважаючи на часові невдачі, робили національну ідею безсмертною. Сі психічні *improderabilia*, як в фізиці електричний або магнетичний флюїд грають в соціяльній динаміці величезну роль.

Власне сього не мали люде, що сиділи в наших центрах, люде без одної осліплюючої ідеї і без волі, скерованої лише до одної цілі. В сім і була причина їх невдачі. Бо український рух переможе лише як свідомо національно-революційний рух або зовсім ні.

Не кличте слова...

Не кличте слова, не звершивши
того могутнього, що — в нім;
Стокрот-блаженний той, хто пивши
вино життя, воставсь німим.

Благословенні — ви, мовчанки,
що, стиглі, розцвітете нам,
Як по глибоких нощах ранки
творять огненність далинам.

Юрій Липа.

На могилу невідомому воякові.

(Зі споминів).

Вийшовши, як кажуть, в люде, я опинився в Ризі. Цікавий то був момент, початок 90-их рр. мин. ст., в історії Прибалтійщини, коли Олександр III заходився перебудовувати стародавній феодально-німецький замок на московсько-петербурзьку казарму. Але не про це перебудовання і взагалі не про життя Латво-Естонського краю на цей раз буде в мене мова. Я хотів би, з обов'язку мемуариста, згадати — так мовити, для статистики — про декого зі своїх земляків, що їх, як і мене, зв'язала в той час доля з цим краєм, і які на чужині не зовсім утратили образ і подобіє українське, а ще хотів би звести до купи прояви — нехай і дрібні — національної свідомості декого з них, що були неначе далеким відгомонам широкої течії українського руху під рідним небом.

До Риги на службу я переїхав завдяки університетському товаришеві М. Б сові, що передомною туди попав і виклопотав для мене посаду у віце-гу бернатора Богдановича. Родом з Борзенщини, повної українських традицій, ще не позбавленої епігонів старо-українського поміщицького типу, гордої гомоном слави престарілого Куліша, М. Б-с завжди почував себе Українцем, але ні за студентських років не належав до українських гуртків, ні на службі не схибляв з дороги льюальності до урядового ладу й до його представників. А здібна людина був! — Крім Б-са в інституції, до якої ми з Б-сом попали (Губернське Правління), служив на високій — з тодішнього мого службового становища — посаді секретаря киянин А. Андріяшів, автор „Очерка історії Волинської землі“ — праці, тему якої, скільки знаю, поставив проф. Вол. Антонович і за яку А-в одержав золоту університетську медаль. Я підійшов до нього, як до молодого українського ученого і шукав у ньому чогось співзвучного з моїми українськими почуваннями, але нічого не знайшов: трудяща, досить розумна й освічена людина, цілком віддана своїй службовій праці і ро-

бленню кар'єри на адміністративній дорозі, — для українського руху чужа; був потім комісаром селянських справ у Естляндії, пізніше цензором у Петербурзі.

У Ризькій Казенній Палаті зібралась ціла колонія Українців з Катеринославщини. Повивозив їх звідти та по-навиписував управитель палати, старенький Доливо-Добровільський, дуже симпатична й оригінальна людина, з типу тих, що дотепними чудацтвами дають теми для численних анекдотів про себе. Засилля Палати катеринославцями гнівило декого з істинно-руських рижан: „утворив собі тут — обурювались — Запорозьку Січ“. Між тими запорожцями все були — за окремими виїмками — щиро-українські дядьки, не перечишені й не перекрашені довгою шкільною освітою самородки — тільки передягнені в міські піджаки чи скртуки. Старий Доливо не гнався за лиском: так, просто, не відтрушуючи землі, й пересадив їх з катеринославського на ризький ґрунт. Само собою, підвищив кожного: писарчука взяв за бухгалтера, а діловода — за начальника якоїсь частини. Від них, їхніх облич, мови так і віяло рідними, пахучими степами, трохи, може, й дьогтем, яким так любили докоряти своїх земляків-гречкосіїв оті „просвіщенні“, між ними й славетний наш — не-свій Гоголь. Багато літ пізніше я познайомився ближче з тими запорожцями і навіть, коли сам зробився помітним урядовцем в складі Палати, затагнув декого з них в „Українську Громаду в Ризі“; але загалом це все був матеріал не дуже годящий для ідейного українства. Хоч і пахли степом, і дехто своєю постаттю та рухами нагадував наших сірих круторогих, а все ж таки найбільше кохалися в „цинкових гудзиках“. Іншим повелось, здається, до самого „превосходительства“ достатись: край честолібства щирого українського урядовця!

Якийсь час я бідував у Ризі, чужий всім, окрім хіба Б-са, а в декого з товаришів по службі ще й на підозрінні: „з революціонерів“, мовляв; а инший вхидно додавав: знаємо ми тих „покаявшихся“! На другий рік після мого переїзду до Риги підсилив мій мізерний заробіток спочатку лекціями з його дітьми, а потім призначенням на вищу посаду в Приказі общественного призрѣвія тодішній віце-губ. Богданович (це йому — не без зусиль — удалось вирвати мене з батьківських обіймів київського жандарма Новицького) — що його пізніше, на посаді Уфимського губернатора, забив, скільки знаю, відомий революціонер Гершуні. Дивні й часом трагічні життєві парадокси утворювала російська дійсність! Цей Богданович, з консервативної родини й сам за совість консервативний, міг сполучити схиляння чола та дружбу до такого свого учителя в службі, як замордований 1904 р. непохитно лютий міністр

В. Плева, з людяністю й навіть великодушністю цілої своєї душевної статі: ну, що, напр., йому було виявляти сердечність до якогось чужого йому, скомпромітованого політично юнака, про якого він достеменно знав, що той стоїть в політичному світогляді на протилежному бігуні! А цеж була тільки чепомітна дрібничка в багатьох відомих мені його вчинках та в загальному його поводженні. Пізніше він з непорозуміння (як я чув від близької Богдановичеві особи, його помах рукою, коли він підняв її до вуха, бо не дочував — підчас переговорів адміністрації зі страйкарями в присутності військової сили — офіцер зрозумів, як знак для стріляння) стався винуватцем розстрілу робітників у м. Златоусті й за те заплатив життям.

В „Приказі“, під кінець служби в ньому, я близько познайомився з Робертом Федоровичем Корженєвським, коли він став моїм начальником. Це був уже немолодий, сивий добродій, якого я знав ще з початку своєї служби в Ризі. Він тоді, довідавшись про моє походження й симпатії, висловлював мені приязність та ласкавість, сам признавався до українства, але я поставився обережно до нього, під впливом свого приятеля Б-са, що підозрівав у Корженєвському хитрого Полячка-карьериста, який підслужується начальству та може й не без гріха що до „откровенних докладів“ чи, просто сказати, доносів на співпрацьовників. Тепер, почавши на запрошення, заходити до дому Корженєвського й придивившись уважно до нього в його родинній обстанові, я переконався, що мій товариш великий гріх взяв на себе, так легкодушно огидивши чоловіка, якого не зумів пізнати.

В свій час, пізніше, коли заснувалась „Українська Громада в Ризі“, Корженєвський, уже вдівцем, стикаючися часто з сином штабс-капітаном, прямолінійним „вірнопідданим польської національності“, й під градом синових насміхань, накинувся з усім запалом неофіта, — правда, цілком біловолосого, — на працю в тій Громаді. Не було члена гарячішого, відданішого інтересам та добрій славі Громади — окрім тої молодой людини, що про неї буде нижче мова — не було справнішого відвідувача всіх зборів, вечірок, лекцій, громадських маніфестаційних зібрань, ніхто сміливіше не виступав зі своїм прапором українськості перед ризькими Росіянами і нашими перевертнями, — як Корженєвський. Він виходив на вечірках на естраду, як декляматор, і коли не своїм мистецтвом бив по серцях слухачів, так щирістю почуття і зворушливим своїм виглядом поважного сивовусого дідуся; збирав українські книжки, де тільки міг, читав і перечитував Аркаса та Шевченка, виписував український часопис на свої неве-

личкі — тоді вже пенсіонерські — достатки. А синові на його вайлуваті вояцькі дотепи говорив: „Ти дурень!“

З діда й батька Українець. К-ський, охрещений, на бажання матері Польки, по католицькому обряду, виростав на Волині, а служив у Польщі. В дитинстві не робив собі різниці між українським і польським, а дорослим не мав нагоди натрапити на суперечність між ними (бо й польське й українське однаково товкла Московщина), — аж у Ризі ота „Громада“, Кобзар, Аркас раптом розкрили йому очі.. Встали перед духовим зором дитячі вражіння, рідні поля, рідний народ, мова — і старе серце затріпотіло, заридало й затужило. „Громада“, в стінах якої звучала напівзабута мова його дитячих літ, замінила йому й святий образ волинського села, і покійницю жінку, й сина, що став у певній мірі чужим, як відчужуються дорослі діти, зробившись „розумнішими від батьків“; заповнила спустинілу душу щастям і сонцем...

Про сумний кінець життя Роберта Федоровича, якого розділила зо мною війна, довелось мені довідатись лише недавно: демобілізована солдатеска підчас свого біснування в Пскові розстріляла його сина за те, що був офіцером (хоч у свій час для солдатів людяним). Батько ліг на постіль, заплющив очі, відмовився від їжі і так і вмер з голоду... Благословенна будь пам'ять твоя, чиста душе, вірний, хоч і спізнаний сину України!

Я забіг далеко наперед — аж на 25 літ. Вернусь в хронологічний ряд.

З Риги перенесено мене на острів Езель, на Балтійському морі. В свій час туди засилала російська адміністрація на покуту студентів або й людей старшого віку за малозначні політичні провини. На третину року, або й більше, коли замерзає Ризька затока, сполучення Аренсбурґа (повітове й одним-одне на Езелі місто) зі світом незручне — кіньми півтора-два верстов, частина льодом — а в початку і в кінці зими й зовсім спиняється на кілька тижнів.

Багато самотніх годин пронудився я за 4½ роки, особливо бувало в осени, після розїзду курортних одвідувачів Аренсбурґа, на тих високих валах-стінах навкруги старого замку над берегом морської саги, вдивляючись у безкраю рівнину соляно-зеленого моря, пробиваючи думкою протір і сягаючи „на ясні зорі, на тихі води, у край веселий“... Кажуть, тяжче в горі тим, хто плакати не може: жартував, що й мене доля не наділила сльозами-словами.

Зустрічав і тут земляків. Заходжу одного разу підчас поїздки „по ревізії“ до корчми, запитую прізвище орендаря — і очі витріщив: якесь аж занадто українське прізвище.. Звідки? — З Київщини, служив у москалях, у відділі прикордонної сторожі, вислужив свій час, одружився

з Естонкою та й навіки залишився на Езелі... Промайнула в голові стріча письменника Гончарова на африканському березі з російським матросом, жонатим з Муриною, батьком кількох Мурият... „Вдома землі мало, заробітки погані, їсти нема чого; а — тут то рибальством заробиш, то гандлюєш... отсе цього року нанявся за прикажчика: все якось прожити можна“. — А за батьківщиною не тужно?.. „Було трохи, поки в солдатах був, а як оженився і пішли діти, то вже не думаю. З братом колись списувався, а вже років зо два не знаю нічого... чи живий ще?“... І вьветься невідчепна думка:

Яка ж ти безмірно багата, небого рідна!.. Така багата... Гей! кому що треба?... Пшениці?... А тобі дукру?... Людей треба?... Всіх, всіх можемо наділити!.. Тобі, Езелю, треба наших Деркачів, Бондаренків?... Бери й ти, бідна кріхотко: крім салакушки та аренсбурзького смердячого болота для калік ти ж нічого не маєш!..

Півтораєста люда з Полтавщини та Київщини було розкидано по берегових „постах“ та „отрядах“ стерегти Росію від перепачкування спирту з Прусії та вільного друкованого слова з Європи. Слухають цілими тижнями й місяцями такі Бондаренки прибій та рев морських хвиль десь на Дагерортських скелях, свист осіннього пронизливого вітру, чвалають у дощ, сльоту, холод з рушницями вздовж безлюдного засипаного дрібним гострим камінням берега, чатують надаремне на сміливого, зручного островянина-пачкаря... бо деж його там спіймати або хоч запримітити, коли він виріс мало не в воді, знає на березі кожну кривинку, куш і камінець, підвозить у темну ніч підчас бурі на човні свої барильця й спускає їх на схованку на дно якоїсь відомої йому одному ковбані?.. От приходитьсь собі бути таким городяним опудалом — та й всього. А нудьга убійча!

До земляків з рушницями не було мені доступу. Хотів був раз на кутю покликати, з дозволу командира, на святу вечерю тих, що відбували службу в самому Аренсбурзі. Та добре зробив, що не поспішився з запрошенням. Маку на коржі та часнику на пампушки ледве знайшов пару унцій лише в аптеці, а зерна пшениці зовсім не знайшов у Аренсбурзі.

Дальший мій етап з Езеля був Дорпат чи, як перехрестив його на стародавнє Олександр III — Юрєв.

Студентський гурт, професори. І між одними, й між другими багато Українців. На протязі 10 літ, що я прожив у Дорпаті, поміж студентством пройшло немало постатей, з яких інші вивищили пізніше свої ймена на далекий виднокруг; дехто залишив у моїй душі на все життя чудове саяво.

У Дорпатському ун-ті готувався до катедри фізики при проф. кн. Голіцині, а опісля нього при недавно помершій пр. О. І. Садовським давній мій приятель і кум Мих. Петр. Косач. Незвичайна його пам'ять, великий дар спостережливості, всестороння освіченість, прекрасне володіння словом, як устним так і літературним, любов до вибраної науки позволяли добачати в ньому в близькому майбутньому видатну наукову силу, а весь напрям його духових інтересів ішов у повній гармонії з родинною традицією — дядька М. П. Драгоманова, матері письменниці, сестри поетеси. Велику силу втратила українська національна справа в особі М. П. К-ча, що з Дорпату через рік після мого переїзду туди був запрошений до Харькова викладати львів з метеорології, скоро там захорів на тиф і вмер. Вдачею сьє сю, своїм добротливим поводженням з другими, ширістю, прямодушністю, лагідністю був він одним із найчарівніших людей, яких я знав у житті, одним із тих, про кого кажуть, що сіє навкруги себе радість і що його не можна не любити. Рисами обличчя, а головне якимсь не вловимим фамілійним загальним виразом, зі своєю пишною шевелюрою та густою шовковою бородою дуже нагадував славнозвісного дядька, — тільки що очі мав темно-сині, з великим розрізом.

Близькість на все життя також збереглася в мене і в моєї родини з дружиною М-ла П-ча поважаною нашою письменницею (під прибраним іменем), що визначається своїм саморідним народницьким характером стилю.

Зі студентських українських шeregів, поскільки я мав нагоду з ними стикатись, на першому місці стоїть, ясна річ, наш незабутній діяч — теж, на горе наше, передчасно — тільки далеко пізніше від того часу — в цвіті віку померший Ф. П. Матушевський. Він у Дорпаті користувався поважанням у рівній мірі серед студентів (Українців і неукраїнців) як і у професорів; студенти на своїх вечірках за слухувались його майстерними, але надзвичайно простими, цікавими й переконувачими імпровізаціями промовами; зпоміж професорів з ним знайомились не тільки земляки, як О. М. Миклашевський (політ. економ. і стат.), О. І. Остроградський (фінанс. пр.), але й Росіяне, як О. М. Філіппов, якому він у своїй рецензії робив закиди за наукові хиби в свіжо надрукованій історичній праці. Матушевський жив у Дорпаті разом з М. С. Синицьким (теж недавно помер під радянською владою). Разом вони й книжки з України для дорпатських земляків виписували, і дух батьківщини в Агенах над Ембахом сіяли. В цих двох людях мушу зазначити цінну прикмету. Я не бачив їх, по виїзді їх з Дорпату, більш як 14 літ. Коли зустрівся в Києві, — їх духове обличчя ні на риск не відмінилось: 14 літ тому назад

вони були такими самими діловими, цілком закінченими громадськими працівниками, як і в 1917 р., а в цьому останньому році з такими самими молодечими думами, бадьорими, загартованими, як і в студентські роки. Правда, Мат-ський попав у Дорпат уже не таким-то юнаком, бо часто сміявся, що може додавати до тигулу „студент“, ще „титularyний совітник“.

До найперших моїх знайомих зпоміж студентів-земляків у Дорпаті належить П. І. Горянський, з яким познайомився я у Косачів. Мягкий, сердечний, як і належить бути Українцеві, П. І-ч якимось умів дружити з твердокамінними соціалістами (здається, навіть большевицького толку) Росіянами — В. Десницьким (що підчас революції був, як я чув, спочатку якоюсь політичною особою в Петрограді) та Покровським (засланим ще з Дорпату до Архангельська, де він і згинув). Не мало копій переломили товариші Москалі з мягким, але завзятим та добре озброєним наукою Українцем, але взаємня тим не псували; коли П. І. одного року закликав мене до себе на святкування вечера Шевченка, то на тому вечері, крім мене, були тільки Десницький і Покровський.

Скінчивши науку, Г-нський учителював спочатку в приватній школі в Польщі, а потім на рідних теренах; писав, був за інспектора чи директора гімназії, за редактора часописи; мусів потім рятувати свої легені в Фінляндії. В останнє бачився з ним 1918 р. в Києві, куди він приїздив, як уповноважений від Українців у Криму, де учителював у гімназії.

Гарний, милий образ залишився в душі від диригента українського студентського хору в Дорпаті Анатолія Сергювського. Заходив до мене, як і поперед цього згадані, і першого року, коли я його пізнав, тишив мене жвавою, трохи хвастською жартівливою розмовою: „Ну, тепер мені 24-ий рік“, говорив: „виженуть знову з ун-ту, пробуду пару років вольним козаком, вступлю: — нові студентські замішання; мене — чи буду причетний, чи ні — як міченого, знову виженуть; пропаде кілька літ — знову вступлю, — а там, Бог дасть, на 32 чи 33 році й долізу до кінця курсу“. Великі сині очі на худенькому рум'яному, дівочько-чистому обличчю з ледве помітними тоненькими чорними вусиками сіяли — сміялись... На другий рік, як вернувся з вакацій, оселився по той бік річки, дуже далеко від мене, з якимись незнайомими мені товаришами. Не заходив до мене. Я чув, що не беріг здоров'я в веселому гурті, заливаючи якесь своє горе. Зустрів і не пізнав — так змарнів хлопець. Не міг, здається, й до літа дотягнути. Поїхав до дому, на Київщину, й Богу душу віддав, залишивши кіль-

ка своїх композицій... Згасла марно талановита, палка, гарна душа. Чужий був для нього, але гірко й досі...

Заходили до мене, — як і я до них — ще багато молодих земляків, що вже твердо стояли на українському ґрунті і в такій чи иншій формі брали уділ у національній праці. З них виразніше згадуються: смуглявий, трохи циганоликий К. Білінський, що пізніше зустрічав його учителем гімназії в Брянську; О. Сікорський, якого завжди тяжили якісь сердечні клопоти, навіть коли достався з Дорпату до німецького Галле: звідти й жінку вивіз собі. Здається, про нього це вичитав підчас большевицької руйнації на Поділлі, що український комісар освіти О. Сікорський, коли його дім оточили червоноармійці, застрелився... У Дорпаті разом із Сікорським жив Д. Заушкевич, що учителював та інспектував у духовній школі, а до Дорпату приїхав студіювати славяно-руську фільольогію. Цікаво оповідав про свою боротьбу з землячками родичами, уманським чорносотенним духовенством, все з „Союзу руського народа“. В 1918 р. він учителював у гімназії на Чернигівщині. Заходили й інші.

Українського студентства набралось в Дорпаті багатецько, і вже в початку першого десятиліття, а може й раніше, вони зорганізувалися в громаду. В їх помешканні, зі звичайним виглядом таких помешкань: з портретами по стінах, часописами на столах і т. ин., бували збори, бували гості зломіж однобарвних гуртків: Литовців, Білорусинів, Поляків: здається, що з Білорусинами та Литовцями наймали навіть помешкання на спілку. Загал дорпатського студентства складався з Естонців, Німців, Латишів, Поляків, Українців, Росіян, Грузинів, трохи Жидів. Краєві студенти, в першу чергу Німці, гуртувалися в буршівські корпорації, що по стародавній освяченій традиції завдавались виключно ціллю виховувати лицарський дух, молодецтво, братерську сполуку зі своїми сокорпорантами на ціле життя; їднались за кухлем пива, за півп'яним північним співом: „Hoch lebe, hoch ... „Gaudeamus“... у гучних, брязкотливих виправах вночі чи вдень на Zweisprenger'ах до пригородньої корчми й назад.. у випадкових образах честі, викликаннях на двобій й театральних сутичках на шпадах, головне для придбання найвищої корпорантської прикраси: розсіченої щоки, якогось шраму на шиї чи на лобі; втім і не без трагічних закінчень, особливо, коли Поляки-корпоранти запровадили двобої огнестрільною зброєю. Відвічною основою корпорантства було повне та всемірне усунення себе від політики. Добрі балтійські бурші в тих корпораціях лише формувались на майбутню чудово злютовану та загартовану клясово-політичну силу, але студентські роки присвячували переважно пиву, фехтуванню та додержу-

ванню статута своєї корпорації, особливо що до ношення „барв“ (кольорових фесок, погрудних пасів і т. ин.). Наші бідаки-бурлаки з різних кінців російського світу утворювали окрему верству, що помітна була своєю кількістю, навіть перевищувала краєвих, але не гармонізувала з ними і сама не вносила в життя міста специфічного студентського настрою, галасу, кольору, до яких звикли старі дорпатяне. Тулились по горішніх світличках, економили кожний гріш, були бідно зодягнені й ніколи не шикували на Zweispenner'ах. За це дорпатські Німкені-міщанки називали їх: „diese schreckliche Seminaristen“..

Отож та національно свідома частина тих Seminaristen і утворила ці громади — українську, литовську та інші. Певна річ, що й польський дружній їм гурток складався не з польських корпорантів, прикрашених чорними фесочками. Декотрі з них, окрім внутрішньої гурткової праці маніфестували своє життя час од часу прилюдними вечерами. Найблискупішими вечірками були українські та грузинські. Між одними й другими була навіть певного роду конкуренція: в кого вечірка вийде оригінальніша, цікавіша, декоративніша. Національні вбрання, прапори та герби, штукарські танці, — все це ставилося на кон. Нема що й казати: супротивники були гідні один одного. Але Українці орудували зброєю, якої не в силі був ніхто поборо-ти: гуртковими піснями. Це так було в тамтому куточку, як на наших очах недавно на широкій всесвітній арені, українською непереможною зброєю. Часом траплялися комічні епізоди також і в інших формах суперництва. На одній з вечерових вистав студ. Максимович намалював на цілу велику стіну при вході в театр декорацію: Т. Бульба вбиває сина Андрія. Червоні фарби, щаслива постанова художником фігур, може трохи й мистецького хисту зробили вражіння на якогось палкого Грузина таке, що він кинувся до Максимовича з пропозицією: „Товаришу, продай картину!“ — „Не продажня!“ — „Я тобі що хоч заплачу!“ — „Не треба: я для себе малював“. — „Ну хочеш, 500 руб. дам? — „Не хочу, хоч би й тисячу“. „Ну, так хочеш чи не хочеш, а картина буде моя!“ Скінчилася вистава, танці вже затягнулися далеко за північ. В буфеті стояв гармидер. Там же набирався духу й аматор картини. Коли це раптом викликають Максимовича з танцювальної салі: „Біжи, Грузин здирає зі стіни твого Бульбу!“ Кинувся — Грузин на драбині відтикає останні цвяшки; зауважив Максимовича, скочив, шарпнув картину, відірвав шматок і що сили, гасаючи через сходці, полетів униз, плигнув у санки — картина в руках — і втік. Скінчилася справа у мирового судді.

Шевченківські вечери відбувалися в тіснішому помешканні, носили урочистий характер і на них студенти запрошували тільки певних людей, бо викладачі рефератів, промовці та декламатори не церемонились ні з „священними особами“, ні зі „споконвічними устоями“. Добрим баритоном солював майбутній член Директорії У. Н. Р., в той час студент, видатний, крім співацького голосу, ще зростом царя Саула Ф. П. Швець. Декламували Горянський, Міхновський і ин. Промовцем між иншими виступав П. М. Полтарев, що пізніше, підчас російської окупації Галичини, коли влада перейшла від ґр. Бобринського до Д. І. Дорошенка, працював у канцелярії п. Дорошенка. На вечірках бували зпоміж ун-ських професорів Ол. М. Миклашевський з Чернігівщини, Ор. І. Остроградський з Полтавщини, геолог Г. П. Михайловський. Всі троє — нині вже покійники — не цурались ні рідного слова, ні автономних домагань, а як часом доводилось заглядати до їхніх гаманців на якісь громадські видатки (от як на фонд для хорого Франка), то й не від того були; обмежувались одначе тільки тим, що не таїлись з симпатіями. Були ще земляки професори, що свої такі симпатії ховали за пазуху: Л-цький, Т-нко, Іг-ський. Цих на свої вечірки Громада не закликала — принаймні я їх там не бачив — як також, розуміється, й земляків ворогів українства: Я-ського, К-ського... Г. П. Михайловський читав мені свої історичні поеми на українській мові, зовсім таки не погані, але, здається, ніде не друкував.

В останній рік мого перебування в Дорпаті катедру руського права замістив молодий талановитий професор Ф. В. Тарановський, з походження Українець, але вихованець варшавських шкіл. Не стільки почуттям — яке, може, й не мало в нього великої сили, але розумом він ставився приязно, як до свого рідного, цілком йому зрозумілого національного поступу Українців. Як би підійшли відповідні умови, як би не захопленість науковою працею в неукраїнських центрах, то Т-ський, певна річ, перейшов би в ряди активних Українців на науковому полі. Але... В 1918 р. чи наприкінці 1917 р. я його зустрів у Києві. Чомусь дехто зі впливових членів української Академії Наук поставився вороже до його кандидатури в члени цієї Академії. Я жалів не проф. Тарановського, а тих, хто відштовхнув його і не дав прилучитися до української національної роботи. На верхах умислового світу вузькоглядність ще шкідливіша, ніж на споді.

З Дорпату я перейшов до Риги на посаду одного зі старших урядовців Казенної Палати.

Одного ранку 1910 р. до мого службового кабінету зайшов молодий добродій, ще майже безвусий, тонкий та

довгий, з трохи юнацькими, непевними в собі рухами, поглядом і мовою. Назвав себе: учитель Іван Іванович Васильченко. Чув про мене, як про свідомого Українця; а давно вже — від часу, як перейшов до Риги — кохається в думці заснувати тут український гурток: тут немало Українців — і в адміністрації, і в школі, і в суді; він особисто знав багато Українців на залізниці: у них навіть зорганізувався театральний гурток. Ставлять іноді й українські пєси. Тільки то все Українці випадкові, без освіти, їх українство — не ідейне, а етнографічне. Ідейний гурток притягнув би й ті елементи, що донині ховали своє лице. Тепер гуртування не заборонено. Треба перевести статут на підставі закону з 4 березня 1906 р. — і всі страхопудирядовці, що перше вирікались походження і рідної мови, охоче пристануть, бо любов до батьківщини в них є, тільки вони боялись її виявляти... Пробував із залізнодорожниками виробити статут, щоб подати його в Присутствіє для справ товариств і організацій, але не вийшло; треба достати зразок та мати вправу. А головне, — треба утворити не театральний гурток, а якийсь просвітній, щоб можна було й лекцію урядити, не тільки для членів, а й публичну... Отож він і надумався познайомитись зо мною та перебалакати, що я на це скажу; а як би прийняв цю думку, то й вказав би шляхи або може й сам взявся перевести її в життя. На себе він бере всю чорну, дрібну роботу, а я мав би давати вказівки та, де треба, взяв би на себе представництво.

Розпитую, звідки походить, що робить у Ризі, чи давно тут.

Учителює в міській школі. Скінчив Вольмарську учительську семінарію. Походить з Чернигівщини, зпід Батурина. Оповів про родинний стан, про давнє захоплення українським минулим, рідним словом та ідеєю служити на добро народові.

Умовились на тому, що я виїшу з Петербурга або з Дорпату статуту тамошніх громад, а як одержу, то скличемо невеликий гурток людей, що стоять твердо в своїх поглядах на українському ґрунті; виробимо проєкт статуту й доручимо обраним зпоміж себе особам перевести статут через Присутствіє.

Від Палати членом того Присутствія був помічник управителя О. А. Чаговець, брат київського публіциста. З першої зустрічі я став з ним на приятельську ногу. Роскішний махровий зразок української породи, з круглим, здоровим, соковитим обличчям, великими добрими, грайливими очима, товстими бровами, а все до купи — гарний полтавський тип. Незрівняний оповідач, мистець-жартун, перший майстер на вигадки, дуже дотепні й нео-

бразливі, улюбленець жіночого товариства, він — якось дивно було мені це помічати — іноді немовби нудився тим товариством, байдуже, ліниво відвертався від нього. Йому призначала пильне побачення красуня-патронеса — він собі випивав побідню чарочку й лягав спати на ту годину. М'ягка натура, але коли розсердиться, — крикун, яких мало. Здається, в душі трохи тішився тим, що вмів нагаляти страху на підвладних... потім утішав їх милостями. Одного ве можна було зачіпати: лояльності його до правительства. Приходилось обминати цю Сциллу-Харибду. Ні щирим чорносотенцем, ні дурнем він не був. Йому треба було, як я його розумів — раз вступив на бюрократичну дорогу — почувати себе бездоганним, а з тим дійти до кінця кар'єри...

Втім, Бог його святий знав: власної душі часом не розбереш, а де вже там вирозуміти чужу! Досить того, що ми з ним заприятелювали на ґрунті українства, не вирішуючи остаточно, чи „малоросійського“, чи „мазепинського“.

Він часто лаяв Рєгу за її бридкі, на його смак, умови, за її нудне життя, проливав ліфляндське приморське підсоння, вимовляв мені, що я засидівся в Ліфляндії... — „Ви з якого часу тут? питаю: о, бачте! Закохались у цьому паршивому брудному желе, що висить над головою, замість неба... Сонце хіба раз на місяць побачиш!...“ Таким способом виливав свою тугу за рідним краєм. На своє перебування тут дивився, як на часове й дуже коротке... Потім показалося, — не помилився.

Не маю місця докладніше змалювати нині покійного земляка, що, не вважаючи на різницю політичних переконань, промовляв до мого серця.

Його впливовим голосом треба було забезпечитися для переведення статуту Громади в Губернському Присутствії. Щоб воно там не було, ті фундатори, з титулами статських та дійсних статських совітників, якою би нешкідливою для державної цілості не видавалась „Українська Громада в Рязі“, як би байдуже не ставився до якоїсь там купки романтиків „хитрий на голову“, як кажуть деякі „Українці“, губернатор Звегінцев, але циркуляр Столипіна про наглядання за инородцями всею силою розтягався й на Присалтійщині. Хто заборонить якомусь горливому прокуророві в тім Присутствії знайти формальну причіпку й відмовити в реєстрації статуту? Треба мати там Чаговця за оборонця.

Одержавши примірник статуту Петербурзької Громади, ми з Васильченком скликали фундаторів: я запросив Корженєвського, Чаговця, Ю. А. Галабутського, що був директором Ризької Комерційної Школи, здається Полтарева, що скінчивши Дорпатський університет, відсидів свою порцію

в тюрмі під жандармським замком, а потім збільшив услід за мною, з Божою та трошки моєю поміччу, запорозький кіш нашої Палати. З Галабутським прийшов, коли не помиляюсь, його товариш у школі, учитель Доманський. Васильченко припровадив паню Бабенко, жінку мигового урядовця, особу поважного віку — мала кількох дорослих дочок і синів, але була повна сил та енергії й виглядала досить молодо; кохалась в усьому українському до самозабуття — так, як уміла кохатись: в пісні та слові, в імені Шевченка, в вишиваних сорочках та рушниках, в борщі, кавбасі і т. ин.; ще попередньої зими мені називали її ім'я на панахиді по Шевченкові в Ризькій Соборі.

Не згадаю, чи був ще хто на тих зборах.

Перечитали статут з моїми виправками, відповідно до умов життя майбутньої ризької Громади.

— Ану, перечитайте мені ще раз артикул про склад Громади! стрепенувся Чаговець.

...Тут треба вставити: „окрім особ іудейської віри“, рішуче одрізав він, коли я виповнив його вимогу.

Ог тобі маєш! упало в мене серце... це — щоб відразу зробити товариство одіозним для багатьох, надати йому російсько-союзницького вигляду... Й по що? Хіба нема жидів правдивих Українців, ще й з видатним ім'ям?

Я почав переконувати Чаговця, що нема потреби демонстративно підкреслювати юдофобство — насамперед тому, що в Ризі навряд чи знайдеться Жид, що захоче вступити до Громади, а далі: хіба не відуправи залежатиме, прийняти чи не прийняти Жида? Практичної потреби забороняти в самому статуті вступ Жидам — нема; або, коли вже робити обмеження, то всім неукраїнцям.

Де там! Хіба Чаговця, як розійдеться, можна було вгамувати? Грюкнув важким кулаком по столі — мало не розлетівся — гукнув, немов на рідного тата:

— Щоб мені тут Жидом не смерділо!!

Бачу, — кепська справа. Але й уступати було неможливо: засада.

— Пустимо на голосування! кажу найлагіднішим голосом: вислід для мене був ясний.

Здається, й пані Бабенко не піддержала Чаговця, хоч я помітив, що спочуття її були на боці Чаговця.

— В такому разі я не пристану до Громади! вигукнув він з серцем і з тим піднявся з місця.

Скільки я його не намовляв, скільки не впрошували інші фундатори — не переломили впертого юдофоба.

Обіцяв, що гостем Громади буде, що допоможе добитись реєстрації статуту, але свого імення зі статутом, позбавленим чистої української національної закраски, якимсь жидівсько-інтернаціональним — не хоче зв'язувати.

Згодом чув від самого Чаговця, що близька його родичка перед кількома роками була закохалась і віддалась за Жида... Чудні діла твої, Господи!

За короткий час статут наш було зареєстровано. На репліку Звегінцева до Чаговця: „Вы смотрите, еще чего доброго, мнѣ тутъ сепаратизмъ разведете!“ Чаговець відповів: „Обѣщаю, В. Пр-ство, васъ пригласить въ Громаду: угостимъ васъ такимъ саломъ, колбасой и наливкой, что пальчики оближете“.

Хоч казав „ми“, але так і не вступив до Громади.

Коли вибирали склад Управи, я добивався, скільки сил, щоб головою вибрати Галабутського. Талановитий педагог і промовець, він мав усі здібности, потрібні голові. Його слово з естради лилося так рівно, милозвучно й цікаво, що заворожувало слухачів. Після П. Гн. Житецького він був найкращий педагог-промовець, якого я чув у життю. Його українська мова була чиста, чудова. В Ризі він користувався пошаною серед найкращої частини російської інтелігенції. Звідки походив він, не знаю, — здається був у свій час в Одесі, належав до якогось українського гуртка, говорив мені й про знайомість з О. П. Косачевою (О. Пчілкою). Упрошуючи його взяти на себе головування, я на серці мав ще й таку думку, що в ролі голови він віддасть товариству більше часу, сам стане, так сказати, активнішим Українцем. Та не пощастило його впросити, і навіть коли через два роки я мусів покидати Ригу й Громаді треба було вибирати нового голову, то й тоді Галабутський відмовився від головування. Обіцяв і надаліше найширшу участь, яко лектор, промовець, але представництва на себе не хотів узяти.

До Громади незабаром назбиралось 3 чи 4 десятки членів; з них помітнішими були мої товариші в службі: Аболенський та Гегелло, учитель міської школи Бацман.

Жила Громада звичайним життям подібних Громад; уряджала найчастіше музично-літературні вечірки, з танцями або без танців (якийсь час відбувались періодично), час од часу — українські спектаклі (пригадую „Наталку Полтавку“, „На сіножаті“, „Панну Штукарку“). Знайшлись артистичні сили (найвидатнішою була роменка Геллер, що жила в Ризі з чоловіком-студентом; непогані були й деякі артисти-залізнодорожники). Кілька разів на рік виступали в імені Громади лектори на історично-літературні теми — найчастіше Галабутський, дехто ще: Полтавев, Крат... Сей останній, що кінчав у передньому ряді інж.-архит. відділ місцевої політехніки, родився й виріс поза межами України й пізнав батьківщину та набрався симпатій до неї не в рідній хаті — де навпаки, почасти стрічав несприятливе до них ставлення, а під впливом

дядька — переконаного Українця. І в хлопці з часу, як почав набиратись розуму, загорілась романтична любов до незнаного рідного краю й народу. Навчився мови, простудіював усе, що добував про Україну і, як я згадав, міг навіть виступати перед слухачами з рефератами на добрій чистій мові. Зі своїм блідим серйозним обличчям тонких рисів, та глибокими темними очима видавався мені спокійною, гармонійною натурою, яку життєвих взаєминах та суспільному світогляді, так і в своїх артистичних почуттях.

Урочисто що року Громада святкувала Шевченкові роковини. Збирались і свої, й чужі. Саля була завжди повна.

Міститись Громаді доводилось, де тільки знаходився притулок по її грошах. А грошей у нас було аж до плачу мало. Багатіїв між нами не було, а членські вкладки не можна було призначати високі. Містились і в якомусь, здається, естонському музичному товаристві, і вдавались до якогось латиського клубу; для вистав, памятаю, і в „Русскомъ Собраніи“ наймали салю, і в якомусь німецькому клубі аж на 3 му поверсі.. Доводилось Управі збиратись і в приватних помешканнях. Треба було мати сталий притулок, деб і зібрання мали відбуватись, і вечірки, і бібліотечка з читальнею могла міститись; та й з боку поліційних вимог це було потрібно... Нас давно заманювали до помешкання „Русской Бесѣды“ — клубу російських націоналістів — і ніхто инший, здається, приманював, як той самий Чаговець. Ми вагались, бо вже занадто різав той контраст, що творили з себе „Українська Громада“ та „Русская Бесѣда“. Та мусіли таки поступитися своєю білосніжною чистотою, бо не було на що в иншій хаті примоститись. Уступили нам надзвичайно дешево право користуватись кабінетом для зборів Управи та для читальні в певні дні й салею для вечірок... В такі дні члени „Бесѣды“ позбавлялись права заходити без нашого дозволу в ті помешкання. Воно трохи пікантно виглядало, що наші інородчеські дебати слухав з рямців на стіні Петро Аркадієвич Столипін.

Та слава про союзницьку сполуку „Української Громади“ з „Русской Бесѣдой“ розійшлася по Ризі й декого від нас відтрутила.

Пригадаю деякі епізоди з життя Громади.

Ще коли ми містилися в музичній школі, на одному з зібрань Управи прийшов артист Кучеренко з вимогою підперти його з трупою, бо не мають на що виїхати з Риги. А в касі Громади не було чим заплатити за своє помешкання. І коли це я сказав Кучеренкові, він „закатив“ нам таку істерику, що ми не знали, як його збутись: добре — мовляв — нам сидіти на своїх посадах! Знаємо з певністю, що 20 числа матимемо

свою платню. Але ми повинні піддержати тих, хто служить українській справі, не рахуючи на 20 число...

Справа така.

Антрепренер Кучеренко надумався приїхати пошукати щастя в Ризі. Хтось з дорпатья вказав йому на мене, що можу допомогти, колиб трапились якісь перешкоди з боку поліції до урядження спектаклів у Ризі. Такі перешкоди якраз трапились. Поліцмейстер завів порядок, що дозвіл мандрівним трупам на вистави видавав тільки тоді, коли антрепренер вносив заклад у забезпечення того, що трупа вибереться потім з Риги на власні кошти, а не на „казенний счет“, що, очевидно, траплялось не раз в поліцмейстерській практиці. У Кучеренка 500 руб. на заклад, ясна річ, не знайшлось. Його повірений — касієр, у довгих, не досить чепурних ботфортах, які, видимо, не збільшили довіря ризького поліцмейстера до заможности антрепренера, відшукав мене й просив допомогти йому здобути дозвіл на вистави без закладу. Нема що робити: поїхали до поліцмейстера. Хоч я особисто не був з ним знайомий, але він знав мене зі служби — погодився: коли мовляв, берете на себе за поруку, що ваші земляки не нароблять мені клопоту зі своїм виїздом, то згоджуюсь.

Без грошей на попередні витрати: на помешкання, на афіші й публікації, на музику, Кучеренко, розуміється, прогорів на другому спектаклі. Становище було страшне, як його власне з жінкою й дитиною, так і інших. До мене він уже не прислав свого касієра, а просто вдавсь до Управи Громади.

Так само, як в управській скарбниці, — і в гаманцях управців було майже пусто. Те 20 число тільки в уяві Кучеренка забезпечувало його ризьких земляків. Прийшлося кільком з нас зробити позичку, взяти боргову росписку від Кучеренка на свою відповідальність, а потім і заплатити по ній...

Другий епізод трохи веселіший.

Коли вже містились в помешканні „Бесѣды“, віцепредсідатель тої „Бесѣды“ п. О., що був в той час помічником редактора місцевої чорносотенної рос. газети „Рижській Вѣстник“, з походження Українець, киянин, здається, з семінарською освітою звернувся до мене з проханням дозволити йому прочитати перед нашими членами реферат про Шевченка. Це було вже після урядження нашого свята і ні в чому не вязалось з ним. — Ну, що ж: коли хочете вшанувати нашого національного поета, то просимо. Я сповіщу своїх членів.

Набралось слухачів не густо. Всеж лекція п. О. відбулась. Якесь місце в його рефераті довелось спростувати, але кінець кінцем п. О. довів нам, що Шевченко — гені-

яльний поет, і що він, референт, дуже високо цінить і шанує Шевченка.

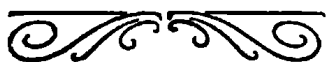
Мабуть, сам же про свою лекцію й у часописі пропечатав.

Переказували мені, що хтось з його однодумців показав йому повне видання Кобзаря. Досі нашому киянинові доводилось бачити Шевченка тільки „дозволеного цензурою“. Добре, що густу мав кучму на голові: було з чого рвати.

Про все, що відбувалось у Громаді, негайно оповіщав *tribi et orbi*, в першу чергу рижанам, І. Васильченко. Він не жив, а палав життям Громади. Все в тім житті здавалось йому вартим якнайпильнішої уваги. Слідкуючи з київського часопису за життям київських Українців, він уважав потрібним інформувати й про наше життя киян. Певна річ, часом дрібне виростало в значне, але він щиро вважав його значним. Перепадало йому трохи й від мене й від других за те, але це його мало спиняло. Місцеві часописи — як московські, так і латиські, а инший раз, коли пам'ять мене не зраджує, то й якусь з німецьких газет він закидував своїми замітками... лише для популяризації самого ймення: „український“. То Українська Громада врядила вечірку, програма така й така, то п. директор Галабутський викладатиме або викладав у своїй лекції про славного українського поета..., то в Укр. Гр-ді відбулось святкування столітнього дня народження Маркіяна Шашкевича, реферат про нього прочитав Полтарев; то на вечері в роковини Шевченкової смерті зібралось багато народу, саля була гарно декорована.. хор проспівав... публіка як один встала... голова у вступному слові..

Зацікавлював публіку всім, що його самого цікавило, а часом і таким, що належало до сторінки оголошень: Укр. Гр-да перенеслась на помешкання... уряджує виставу і т. д. і т. д. І дивно, що часописі поміщали все те в тексті без жадних суцеречок. Це вперте довбання уваги ризьких газетних читачів на протязі двох літ (говорю про той час, поки я був у Ризі), запевне робило своє діло, якого й домагався Васильченко: на цій далекій від нас окраїні, де Латиші, як і ми, виборювали право на національно-культурне життя, наше ім'я й зразки того, що криється за цим ім'ям, ставало більше-менше знайомим якійсь частині Латишів; вони в той час краще відрізняли його від імени „руських“, ніж дехто зі славянських братів нині. Все на себе готовий був взяти цей палкий, завзятий український патріот: треба актора... на яку роль? — добре: бере на себе... Диригент не прийшов? — Він сам буде диригувати.. Піти куди?.. Зробити що?.. Написати?.. Пошукати?.. Гроші з членів зібрати?.. Все він брався зробити. Без примусу,

з власного бажання, бо з найбільшою пошаною ставився до Громади, а ставився так тому, що в його очах з нею в умовах його життя ототожнювалась праця на полі українського національного відродження. Його зачарування загальною ідеєю заслоняло від його критичної оцінки реальне виявлення тої ідеї, може й деякі недокладности й у дієвих членів Громади, і в самому ході життя Громади; в його серці зберігалась непохитна віра, захват і пістет перед тим, що в очах тверезих, може, односторонніх глядачів було звичайним малосильним клубом маленької горсточки земляків. Така безоглядна відданість ідеї національного служення могла витворити в особі Васильченка з часом дуже корисного працівника в українському русі, але війна забрала його життя: при самім початку її він був забитий у Двинській фортеці.

Пережили час масового героїзму, коли багато з тих, що полягли, як і з тих, що вибороли собі життя, в найвищому напруженні сил, в надлюдському натхненні волі раптом обертались із звичайних людей на мент у справжніх героїв. І їх було так багато, що нас перестав хвилювати цей героїзм безіменних героїв без ліку, що віддавали своє життя на рідних теренах, під Крутами, по селах, в лісах або замучувалися в лапах озвірілих окупантів, по каторгах, що звуться.. таборами, по тюрмах... в далекому Алжирі... Очі втомляються від величного й прекрасного: почуття наші знемоглись, затупіли від зачудування... бо його більше, ніж ми в силі вбирати.

Правда те, що герої творять епохи. Ще більша правда, що такі епохи, як наша, самі роблять масовий героїзм — той, що в потищі мигтить і сліпить очі блискавичною іскрою...

Був попередній, підготовчий час: він не знав захоплення боротьби на велику скалю; міг вивести на світло лише поодиноких борців — часом гігантів розумом, талановитістю, енергією... Але масового героїзму і драматичних ситуацій він не утворював, а рядових людей не кидав на виконання героїчних завдань; їх доля була залишитись назавжди ледве помітним чи й непомітним для простого ока зорінням світлинок останньої великості. В той підготовчий час у різних закутках безмежної „Матушки“, також і в якійсь там Прибалтійщині, жевріли відірвані вогники українського світла, слабкі й непомітні.

Вибила година... може передчасно, може ще не дозріли сили — але вже не було часу; з усіх боків метнулися

ті, в кому горів вогник: а поруч засвітилися позичені, часом і фальшиві... і вхопились хто за що встиг: одні за кулемети, за олівці, інші за отаманство, міністрування чи директорування... знайшлися, на горе, й аматори „постачань“. а пізніше й „голяндського чаю“...

А дехто з правдивим вогником не дочекався того: „До зброї!“ Вже не почув: упав та й не встав, і святий вогник його душі марно згас.

По великій війні невідомому колективному воякові складають по всіх краях вінки героїв. Прийде час, що й нашому мученикові-горою, схиливши побожно коліна, положимо вінець слави.

А поки що я хочу згадати добрим словом попереднього невідомого вояка, що не зазнав і на мить втіхи: поляг на дорозі, не відриваючи темніючого зору зі „Святої Землі“.

На чужині.

Як радісно, як радісно, як радісно мені!

Тепер весна, весна тепер у рідній стороні.

Бажав би я туди летіть, туди летіть бажав би я, —

Болить давно, давно болить душа моя, душа моя!

...Цвітуть луги і подих квіт — вітри несуть дихання квіт.

Багато днів не був я там, не був я там багато літ —

Лечу туди на крилах мрій, на крилах дум туди лечу,

Росою сліз квітки в гаю, сльозами рос квітки змочу!

...Тепер там луг... у квітах луг і ріки в тумані...

Як радісно, як радісно, як радісно мені!

О. Слісаренко.

Д. Дорошенко.

Чигирин.

(З дорожніх споминів).

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава
Як пилива лине.

Шевченко.

Похмурим сірим ранком наближався я на покладі великого дніпровського пароплаву до пристані Бужин, відки мав простувати до Чигирина. На пристані було малолюдно. Коло неї дожидав мене один з моїх приятелів з селянським возом, щоб завезти мене до колишньої гетьманської столиці. Поміж прибережним верболозом, по пісках, подалу тупала невелика селянська конячка, підіймаючись на круту гору, що належить до цілого пасма, яке тягнеться понад Дніпро, верствах у 2—3 од самої ріки. Тут саме на цих горах були встановлені турецькі батареї памятного 1678 року, коли турецький візир Мустафа обложив Чигирин, зданий Москалям Дорошенком, а на поміч місту прийшли гетьман Самойлович і боярин Ржевський з українсько-московським військом. 3-го серпня козаки й Москалі здобували ці гори штурмом, і тут полягло кілька тисячів народу.

Минаємо село Шабельники, те саме, що було осередком памятного руху серед селян Чигиринщини в 1877 році, коли тут готовилося повстання народне і вже навіть було обібрано гетьмана. Це була справа відомого революціонера Якова Стефановича, який сам потім утік, а сотні одурених ним людей пішли до Сибіру й довго мордувались по тюрмах.

Зіхали ми на гору і далі посувались уже рівною степовою площиною. Небо подалу вияснилося, виглянуло сонце, й на багато верстов кругом відкрилася оку зелена рівнина, подекуди перегята балками. Ось на обрії замаячила окрема гора: оце ж вона, та славна чигиринська гора, де був за гетьманських часів верхній замок, де було це гніздо, з якого вилітали орли боронити свою Україну! Не доїздячи верстов зо три до Чигирина, знов піски цілими горбами-кучугурами, простяглись вони понад Тясмином і біліють на сонці, вилискують серед темних соснових борів, що справа і зліва підступили до річки. По довгому деревляному містку ві-

здимо ми до Чигирина. Боже, що за сумне, невеселе місто! Вулиці немощені, піщані, аж трудно перейти, а колеса вгрузають мов у грязюку. Хати обшарпані, сірі, садків обмаль, денедє стирчить суха, колюча акація. Дві-три деревляні церкви притулилися поміж купками отих акацій. На вулиці і на майдані зовсім порожньо. Здається, що тут завжди так сонно і тихо. За те над містом панує гора. Деякі хатки пробують тулитися до неї, позлазили навіть на її уступи, але не високо, і далі їм дертися не сила: гора стрімка, і тільки крутими східцями можна злізти на самий верх. І ми полізли.

Помалу відкривається перед нами все ширший та ширший горизонт; ось уже попід нами увесь Чигирин, як на долоні, наче купка сірої жорстви при дорозі; он срібний Тясмин повився між берегами — одним білим, піскуватим, другим — зеленим. Попід лісом притулився монастирь. А там далі ген-ген синіє степова далечинь аж до Дніпра. На північ далеко, скільки сягне око, простяглася Тясминова долина, і десь там поміж зеленим лугом вимальовується стрункий контур пятибанної церкви: це Ведмедівський монастирь. А що це он там далеко на півночі біліє на зеленому фоні? — Та це ж Суботів, це Богданова церква! Який чудовий, величній краєвид, справжня панорама одного з найкращих і найбагатших на святі спомини про минуле куточків України. Довго сиділи ми з товаришем, зачаровані розкішним краєвидом, потонувши у глибоких мріях про старовину, і не хотілося поглянути кругом себе тут на горі, на те, що було перед очима. А на горі, на краєчку, що гострим кінцем навис над Чигирином, стоїть деревляна пожарна буда — башта невеличка. Недалеко від неї кам'яний стовп з написом, що ось тут убито було московського воеводу Івана Ржевського, котрий обороняв Чигирин од Турків року 1678.

Це був останній акт чигиринської трагедії. Оборонити Чигирин не змогли чи не зуміли. 10-го серпня Турки вдарили на штурм. „Сильні піхоти яничарські, оповідає козацький літописець, з шанців своїх виступивши, устремилися зіло на проломи подкопні; але сердюки з иншими городовими козаками кріпко їх на тих проломах забивали і в Чигирин вломитися ще трикрать не допустили. Подкопні немалую в козаках учинили шкоду, єдних на штуки порвали, других цілком позабивали, вгору високо кидаючи, третіх — аж страшно вспомніти — аки головню опалили, в них же отнюдь не бі образа чоловічого, точію аки щуд (велет) який чорний в обозі християнском хождаху і глас жалю і плачу достойний, мало іспущаху, і через три дні всі смертю докончишася.“ Козаки встигли винести з кріпости тіло недавно померлого митрополита Йосифа Тукальсь-

кого, приятеля й однодумця Дорошенкового, великого патріота українського. Вночі генерал Гордон, бачучи, що не здолає боронити міста далі, запалив верхній замок; Москалі й Украївці кинулися тікати через міст до гетьманського табору; од натовпу міст завалився, і багато людей загинуло. Тоді загинув гадяцький полковник Криницький і багато козаків його полку. Загинуло чимало й Москалів, які тікали з Гордоном. Вночі, коли всі оборонці верхнього замку, які врятувалися, дійшли вже до гетьманського табору, а самий замок захопили Турки, почувся страшний вибух: величезні каміння метнуло вгору, все поле чигиринське освітило як вдень; замкові будівлі вилетіли в повітря і коли впали, то під своїми руїнами поховали чотири тисячі Турків. Так скінчила свої дні гетьманська столиця, і з того часу ім'я Чигирин зникає з сторінок історії.

Наскільки гарне й величне видовище уявляє з себе чигиринська гора, як дивитися на її східню частину, настільки поганий вигляд має вона од заходу: з цього боку всю її порито, розкопано. Це, бачите, городська управа віддала гору на довгий час в оренду якомусь Жидові, і ось цей орендарь добуває в тій горі каміння: поорав її, понівечив без ладу, порозкопував. Не спало, видко, на думку городській управі, щоб уряжаючи на історичній гетьманській горі каменоломню, подбати про те, щоб захистити її од безпотрібного руйнування. Дуже можливо, що підчас тих розкопок знаходжувано останки колишнього верхнього замку, що існував тут за часів Хмельницького, Виговського і Дорошенка. Та нікому, видко, не було до того діла.

Надивившись до схочу на широкі краєвиди, покинули ми замок гору, спустившись знову в теперішній скромний і тихий Чигирин. Нема в ньому ніяких пам'яток, нема на що подивитись приїзжій людині, нудьгою віє од його обідраних жидівських хатин, од піскуватих небрукованих вулиць, де вгрузає глибоко й колесо возу й людська нога. Переночували ми в родички мого товариша подорожі, старої удовиці-поцаді, і на другий день раненько, забравши свої клунки, почімчикували пішки до славного гнізда гетьманського — до села Суботова. До нього од Чигирини сім верстов. Дорога йде ввесь час низом понад Тясмином, а ліворуч над самим шляхом тягнеться високий правий беріг. Там була й друга дорога: Богдан Хмельницький їздив, кажуть, до Чигирини верхньою дорогою, а вертався низом. Суботів розкинувся мальовничо: на горі, перерізаний глибокими ярами, внизу — Тясмин серед очеретів, осоки, явору. Чудові зелені лезади, багато садів, усі вулиці по обох боках густо пообростали деревами, яка звішується з тинів; ідеш вулицею, наче садовою алеєю. Колись кругом були ліси, і там стояли гетьманські пасіки, куди любив

їздити для одпочинку батько козацький по військових трудах і клопотах. Дві церкви в Суботові: одна стара, збудована самим великим гетьманом в честь пророка Іллі, мурована; друга нова, деревляна, в честь архистратига Михаїла. Перша стоїть на горі і вилискує своїми білими мурами. До неї ми зразу й попростували... Стоїть в селі Суботові

На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.

Ото церква Богданова...

Невелика вона. Товсті мури, як у фортеці, маленькі вікна, характеристичний трикутний фасад даху, як на старих київських церквах. Зверхній вигляд Богданової церкви попсовано прибудовою критого ходу до дзвіниці, і через те церква втратила свій первісний вигляд, якою бачив її і змалював Шевченко. Цвинтарь густо заріс кущами, усяким бадиллям, травою й польовими квітками і зпоміж зелені визирають старі кам'яні хрести з давніми, вже нерозбірними написами. Поки докликались сторожа з ключами, милувались ми прекрасним видом, який розлягається перед нами: долина Тясмина, а там далі на південь гора чигиринська, на якій колись білили замкові мури і башти. Ось принесено ключі й одімнуто двері. Ми входимо до середини. Тут церква здається ще меншою, бо справді незвичайної ширини мури звужують її посеред. Просто й дуже скромно в середині. Білі стіни, хори, простенький іконостас — очевидно новішого чемудрого малювання. А справа на стіні, на аршин від помосту, многозначна мідна табличка: „Здѣсь было погребено тѣло гетмана Богдана Хмельницкаго.“ Було. Так, — було, бо його так само як і тіло Тимоша Хмельниченка, польський воєвода Стефан Чарнецький звелів викинути з льоху, з домовини на поталу звірям і хижій птиці. Це був акт дикої злоби проти того, хто вирвав український народ з неволі лядської і до самих основ захитав спорохнілу будівлю шляхецької Польщі. Та дарма: народ збудував великому гетьманові невимірущу пам'ятку в величавій думі, й поки стоїть Україна, не загине пам'ять про того, хто поклав першу основу відбудованої державности української.

Віддали ми до землі чолом місцю, де лежали колись тлінні останки батька козацького. Тисячі споминів тіснились в думці, і довго не хотілося йти з цього святого місця, з цієї тісної скромної церковці, мури якої були свідками стількох важливих моментів національної історії, бачили посеред себе великих гетьманів і славних козаків, лицарів народніх. Ось тут стояла домовина Тимоша Хмельниченка, привезена вірними козаками з далекої Сучави. Тут стояв старий гетьман і оплакував свого коханого

сина-героя, оплакував надію, що по його смерті булава зостанеться в твердих, певних руках. Минуло кілька років, і його самого оплакували козаки отут посеред цих мурів:

То не чорні хмари ясне сонце заступали,

Не буйні вітри в темнім лузі бушували,

— Козаки Хмельницького ховали,

Батька свого оплакали...

А коло батькової домовини стояв кволий, безталанний Юрась, що потім бив гарматами з чигиринської гори у батькову оселю. Бачили в собі ці мурі й Івана Виговського, й митрополита Йосифа Тукальського, і Петра Дорошенка, й Івана Мазепу, як він починав свою службу при Дорошковому дворі. Та скоро минув чигиринський період козацької України, обезлюдніла надтясминська сторона, за тихли колишні бої й чвари, і зостався Суботів глухим селом, забуто його славу минувшину, і тільки Шевченко перший нагадав про „домовину України“ своїм безсмертним віршом. Він же й замалював підчас своєї археологічної мандрівки церкву Богданову і чигиринську гору.

Через дорогу, яка проходить яром лежить попівська садиба, колишня оселя Богдана Хмельницького. Та даремно булоб і тут шукати якихось слідів минулого: зостався тільки подекуди фундамент у різних кутках попівського двору й городу. Серед густої зелені визирає чепурненька попова хата під солом'яною стріхою. Тут кілька років тому жив о. Марко Грушевський, заслужений етнограф український; од старих дідів суботівських записав він чимало цікавих переказів про старовину. Старі люде ще знають, хто такий був Хмельницький, памятають оповідання й пісні козацькі, молодше ж покоління про це вже забуло. В сорокових роках минулого століття мандрував по Чигиринщині Куліш. Він розказує в своїх „Запискахъ о Южной Руси“, що тут у Суботові він зустрів селян, які згадували про Хмельницького, як про недавнього господаря в Суботові. Куліш записав тут багато дуже цікавих переказів про козаків та гайдамаків, багато історичних пісень.

З Суботова пройшли ми до села Новоселиці, де зустріли дуже гостинний прийом у місцевого старенького панотця. Тут ми ночували з тим, щоб завтра ринути далі до старих монастирів: Ведмедівського, Мотронинського, Жаботинського. так тісно зв'язаних з Гайдамаччиною 1768 року. На другий день раненько помандрували до Тясмина, — він тут недалеко; пробирались городами та девадами і вийшли так до річки. Умовились з одним рибалкою, і він повіз нас до монастиря. Діти одштовхнули нас од берега, і ми попливли потім густими зарослями осоки, очерету, то випливаючи на зовсім чисте плесо, то пробиваючись поміж широкими листами латаття й водяними лилеями. Та й гарно

ж тут! Тясмин лється тихо-тихо; сонце загріває дуже, але вода дає прохолоду, а сама чиста, прозора, видно все до дна, видно зграї рибок, що легко пересуваються під вами і виблискують сріблястою лускою. З одного боку краєвид замикається високим праґим берегом, а з другого піщані білі кучугури, за ними темний сосновий бір, — казенний, через те й зберігся. Вже з самого початку на далекому обрії вималювалася струнка фігура ведмедівської церкви монастирської, а чим далі, то все виразніше виступали її надзвичайно зграбні контури. Манастир стоїть на острові, що весь заріс деревами. Манастир бідний, келії вбогі, ченців мало, та й то переважно такі, що їх сюди заслано „на смиреніє“ за всякі лихі вчинки. Але що тут гарне, що приваблює до себе, й за-для чого варто приїхати в цю глушину спеціально, так це монастирська церква — чудовий зразок української дерев'яної архітектури. В ній п'ять бань; надзвичайна пропорція в їх розпологу; всі разом виносяться вгору в дивній гармонії і разом з усією будівлею творять один суцільний образ, який милує око, пасуючи до пишної природи, що навкруги, до кучерявих дубів, тополь струнких, до пишних левад і зелених берегів срібного Тясмину. Манастир заложено на початку XVII віку, а церкву теперішню в честь св. Миколи збудував р. 1785 київський митрополит Самуїл Мисловський, одже за тих часів, коли повстали й інші подібні пам'ятки нашої церковної архітектури — церква Калнишевського в Ромні, запорожський собор у Новомосковську та інші. Тут вступив у послушники разом з іще кількома січовими братчиками запорожець Максим Залізняк. На тихому острові, що нагадував йому околиці великого Лугу Низового, думав Максим смирити свою волю і послужити Богові постом та молитвами. Але не так склалось.. Кривди, які чинились Ляхами українському народові, утиски над вірою православною примусили січового орла знову переіменити рясу на жупан і з мечем виступити на оборону рідного краю. На Великдень 1768 року покинув Максим Залізняк з своїми товаришами затишну обитель і помандрував у недалекий звідси монастир Мотронинський, де ігуменом був сміливий оборонець православної віри Мелхиседек Значко-Яворський. Верстах у двох од монастиря, в яру, що звався Холодним, заложив Залізняк свій табір і почали сходитись до нього сюди і запорожці з Січі, і козаки з надвірних панських команд, і селяне, яким обридла панщина, -- й почало рости гайдамацьке військо, яке дожидало тільки гасла від отця Мелхиседека, щоб рушити визволяти рідний край. І це сталося 18 травня на Зелені Свята, храмовий празник Мотронинського монастиря.

Намилувавшись до схочу на церкву зокола і зсере-

дини, пішли ми до ченців, щоб промислити собі щось їстівне, але нічого не добули і мусіли задовольнитись сухими бубликами з квасом, купивши їх в убогій монастирській крамниці. Верталися знову човном до Новоселиці, а звідти, випрохавши у панотця коняку, рушили до Мотронинського монастиря, до якого проїхати треба було верстов із 25.

Дорога йде горою. Проїздимо містечко Ведмедівку, прославлену своєю попівною, котра боронила своє рідне місто од Турків-яничарів. Про неї співається у пісні:

Славний город Ведмедівка
Всіма сторонами,
Та не много жило людей
Та за ворогами.
На святую Пречистую
В усі дзвони дзвонять,
І старії, і малиї
У голос голосять:
„Вийдіть, вийдіть, ведмедівці,
Проти орди з хлібом!“

Та знайшлася смілива попівна, що не схотіла коритись:

„Ой не будемо проклятим
Не будем коритись!
Єсть у нас ясне оружжа, —
Будем боронитись!“
Ведмедівська попівна
Голос учинила —
Сімсот Турків-яничарів
З коней повалила.

Тільки не допомгло її завзяття: ворог мав велику перевагу; Турки, не вважаючи на хоробру оборону,

І старії й молодії
Кіньми збракували,
А молоду челядоньку
У полон забрали.

Пісня ця переносить нас в страшні часи другої половини XVII віку — часи Руїни, коли після зречення гетьмана Дорошенка Москалі з лівобережними козаками билися з Турками за нещасну Чигиринщину, коли приходила раз-у-раз орда й вирізувала та полонила останки місцевої людности. Тепер Ведмедівка — велике торгове містечко, заселене наполовину Жидами. На виїзді стоїть невеличкий католицький костел, куди їздять на службу Божу колишні пани й окономи. За Ведмедівкою скоро починається ліс, правда, рідкий і виключно чорний, — невеличкі вільхи, дубки, граби, вязи. Це починається колишній великий Чорний Ліс, де ховались гайдамаки і формували свої загони. Дорога помалу підіймається все вгору, і ліс густішає. Ко-

лись справді було тут дуже глухо. Багацько ярів і провалів, саме зручно для схованки. Ще кілька верстов — і проміж дерев замаячила церковна баня, а скоро показалася й горожа та всякі будови монастирські. Це й єсть знаменитий Мотронинський монастирь, звідки почалося гайдамацьке повстання 1768 року.

Монастирь од своєї славної минувшини не зберіг нічого. Перш за все тепер це монастирь не чоловічий, а жіночий. Він знаходиться в якійсь особливій залежності од Покровського „княгининого“ монастиря у Києві, і через те в ньому та ж сама специфічно московська атмосфера, яка панує і в київському Покровському монастирі. Розуміється, нема ані мови про які небудь місцеві красві традиції. Зайди-Московки задають усьому тон, вносячи скрізь дух мертвої обрядовщини й поверхової святобливости, що складають характеристичну прикмету московських черниць.

Церква в монастирі камяна, мурована ще в XVIII ст., але пізніше зовсім перероблена. Походивши по монастирському саду, поснідавши молока з хлібом — тільки таку страву й добули в монастирі — подались ми далі, розмішляючи на тему, що мабуть тільки у нас, на Україні, так ведеться, що всі історичні місця, освячені пам'ятю про великі події минулого — в руках у чужинців, в забутті й поневір'янні...

Дорога йшла лісом і то спускалася в яр, то круто підіймалась вгору. Старий Мотронинський ліс уже геть-геть порідшав, нема може й десятої частини того, що було за гайдамацьких часів, тої гущавини, того захисту, коли тут переховувалися тисячні гайдамацькі ватаги. Ще верстов п'ять-шість, і ліс скінчився. На горі замаячили бані великої церкви — це Онуфріївський Жаботинський монастирь. Стоїть він на доволі височенній горі, звідки дуже гарний вид на широку долину Тясмина.

Монастирь убогий, як і Ведмедівський, хоч будівля тут краща і братії більше. Головна Успенська церква деревляна з п'ятьма банями — в українському стилі, але далеко не така чепурна, не така зграбна, як у Ведмедівському монастирі. До того загальний вигляд монастиря псує друга — нова мурована церква, казенної московської архітектури.

Сонце схилялося над вечір. Вдарено в монастирський дзвін. Ми зайшли в Успенську церкву. Ігумен служив вечірню. Народу крім кількох стареньких ченців не було нікого. Але служба правилась повагом, як слід. Ось маленький хлопчик-послушник узяв деревляну дошку й обходить, ляскаючи дрючком, тричі коло церкви — давній звичай: замість бити в дзвони, ксеноскарій по уставу „вземъ клепало бієть довольно“. Віє далекою старовиною од цього биття в клепало, од співів повагом на лаврський київський мотив,

од самих фігур старезних сивих ченців. Малювання в церкві теж давнє, непоповнене; от на стіні невеличкий образ святого, але що це? — у нього замість чоловічої собача голова, та ще яка огидлива, вищирила зуби! Це святий Христофор: був він дуже гарний на вроду, і жінки залицялись до нього, не давали святому спокою. Так він упрохав Господа, щоб той змінив йому обличчя, і Господь дав йому собачу голову. Дивно, як цей образ вислизнув з рук археологів і висить досі тут у церкві, замість музею.

Недовго забарились ми в Онуфріївському монастирі. Пора було вертатись додому. Ми рушили в напрямку на захід до залізниці, до станції Кам'янка. До неї 25 верстов. Ось перед нами містечко Жаботин — перше, на яке напало Залізнякове військо, вийшовши з монастирського лісу. Пригадуйте — співається у пісні:

Максим козак Залізняк, козак з Запорожжа,
Процвітає на Україні, як в городі рожа,
Розпустив козацьке військо в місті Жаботині,
Розлилась козацька слава по всій Україні.

Минаємо сучасний жидівський Жаботин і пізно вночі добираємось до залізниці. Прощай, Чигиринщино, краю святих споминів про козацьку славу!

Літом 1915 року.

Юрій Липа.

Був день, як плач...

Був день, як плач, а потім горд і гнівен:
У колісницю відьм запряженії пси,
В огні шаліючи, гарчали на ліси
На степ, на зляканість...

І німо.

Післязливен

Зіп'явся міст.

Вечірняя зоря
Із сутіней глядить на гри
семибарвисті,
На хмари у шаленій, мутній
ристі,
На учту янголів, що тепло догоря.
У глибині високій променистій.

М. Галущинський.

Побут на Україні.

(Спомини сперед Великої Війни).

Для кожного уроженця Галичини одною з найкращих мрій було: могли поїхати на Україну, до Києва, Канева, на пороги, на Чорне море. А коли хто не міг заспокоїти й здійснити сеї мрії, так уже був щасливий, коли при-трапилося йому мати знайомство з особами, приїзжими з В. України. Ще студентом університету будучи, прига-дую собі, як ми всі раділи, коли хто до нас до Львова загостив. Він відкривав перед нами ту загадку, яка скри-валася там за Збручем, давав нам відомости про те, що там діється, як там живуть наші люди. Таким чином ми створювали спільні ідеали, завершенням яких являвся су-веренний ідеал Незалежної без ніяких кордонів.

Хоч видатки, звязані з переїздом на В. Україну і по-бутом на ній не були великі, а проте у час не було ніколи так засібних людей, котрі могли би собі дозволити на них. Дрібна уряднича інтелігенція, котра мусіла покривати сво-їми невеличкими засобами всі національні потреби, не жила інакше до війни, як тільки в дуже тісних умовах. Тому й не дивниця, що й мені довелося по раз перший здійснити думку побуту в золотoverхому Києві щойно в 1912 році. Цілий рік йшли приготування в сьому напрямі, а на-года траплялася надзвичайна, а саме в Києві мала бути „все-російська виставка“.

Для багатьох наших братів з В. України може й не було зрозуміле, що ми раділи навіть тим усім і таким ста-ном української справи, який тоді був під пануванням цар-ської Росії. Ми раділи, що там за Збручем не було поль-ської бути, котра, прибираючи себе у звучні фрази, відігра-вала вже за австрійських часів ролю чогось вищого, ви-браного, тощо. І сьогодні, переїздячи поза Броди або Сокаль, далеко прикріше відчуваю польське панування на Волині й Холмщині, як у нас у Галичині. Можливо, що иншою була би наша думка, як би довелося нам було зіткнутися з московським кнутом. І саме наші брати з В. України — вони у розмовах не могли розуміти сього нашого стано-вища й відношення до Поляків. Вони рішучо воліли По-ляків як Москалів. Та останні переживання емігрантів з В. України, а ще більше доля Волині, Холмщини й инших українських провінцій вилічили їх з сих сентиментів.

Тому не дивниця, що виїжджаючи з Підволочиськ, я з дружиною відітхнули, бо лишили поза собою не так австрійщину, як польщину, котра не маючи ніякого права до панування, так діймаючо давалася нам у знаки. Правда, не чули ми української мови, але й не чули польської. А навіть як часом донеслися її звуки до нас, успокоювало нас бодай те одно, що тут на цьому терені права польщини нічим не більші, як права всього, що українське. Та се було радше вмовлене в себе, бо дійсність була зовсім иншою.

Другим разом їздив я до Києва в 1914 році в місяці липні. А товаришами моєї подорожі були: семилітний мій син Богдан, двох учителів і сімох учеників рогатинської гімназії. Наша ювілейна (1914 рік!) прогулька плянована була на більші розміри, але знову недостача гроша не дозволила багатьом учням взяти участь у прогульці.

Оба рази доводилось нам виїздити вночі з Підволочиськ. Але що се літня пора, то й ніч не тревала довго. А проте ми не спали ні на хвилинку. Очима вдивлені у темні простори хотіли ми впевнити себе в тому, що тут ми в себе вдома, що тут тільки моменту треба, а виросте велика сила, сила небуденна, яка створить нам усім пишне незалежне існування. Перша заграва, а далі за нею соняшні проміні казали нам складати молитву й до самої дорогої землиці і за неї. А в очах кожного стрічного як на стаціях, так і у вагоні старалися ми вичитати, чи й у них спільна думка, спільна мова з нами. Як ми ловили кождий звук української мови! Якесь романтичне захоплення заволоділо нами, якому ми не дозволяли навіть там уступати, де в дійсности не було навіть й сліду українського.

Для кращого зясування нашого романтизму вистане навести таку паралелю.

„Вшехпольська“ виставка, а навіть сі так сильно режлямовані „Таргі всходні“ у Львові рішучо не є таким насильством над українством, як „всеросійська“ виставка у Києві. Одначе ми не відчували цього святотатства. Далі уявім собі, що приїзжий з В. України до Львова спішить перш усього на сю „вшехпольську“ виставку. Нас рішучо дотикалоби се дуже болючо. А ми тоді цього не відчували. На виставку поїхали, оглядали її цілими днями, захоплювалися експонатами... А ся виставка мала служити тільки *ad maiorem Russiae gloriam*, мала переконати цілий світ, а ще більше дати до зрозуміння всяким сепаратистичним і „мазепинським“ елементам, що є тільки одна Велика Русь, а України нема.

Споминів з особистих знайомств наших у Києві й инших містах України не багато у нас. Бо ми довго ніде не засиджувалися. А стільки було що оглядати, стільки бага-

того історичного матеріалу, що дні спливали і зроджувалося бажання задержати їх у їхньому розгоні. Далі ще й та причина, що тільки за першим разом був я з дружиною цілий місяць на В. Україні, за другим разом не тревав наш побут навіть один тиждень. Чутно було у повітрі війну. А тут на моїй відповідальности чужі діти. І ми на чотирі дні перед офіційним wypowiedженням війни повернули в Галичину.

Як сказано, особисті знайомства у мене не багаті. Короткий побут у редакції „Ради“, в клубі „Родина“, відвідини у д. Кр., знайомого зі мною ще з студентських часів у Львові, а далі стріча з Галичанами — проф. К. і ред. Л., які осіли напостійно в Києві. Може ще кілька особистих знайомств, котрі не полишили по собі сильнішого сліду, і слідуючих після сього десять літ, між тими кілька воєнної завірюхи, встигли затерти в пам'яті побрані тоді вражіння.

У часі наших обох побутів у Києві шукали ми всього, що українське. Під сим оглядом Київ був для нас невичерпаним скарбом. Від вчасного ранку до пізнього вечера ми стало на ногах. І завжди мали що пізнавати, що оглядати, в вечері спішили до Купецького Саду і до театру Садовського.

Всюди в розмові уживали ми тільки української мови. Короткий здивований погляд, а далі чемна відповідь — не рідко прегарною українською мовою. За те до живого обурила мене подія, яка скоїлась мені в одній київській аптиці. Я зайшов купити дещо і заговорив рідною мовою. На це дістав відповідь у польській мові. І тепер не знаю, чи мій виговор і наголос змусив мого інтерлюкутора прийти мені в поміч польською мовою, чи може він пізнав у мені Галичанина, ну й заговорив до мене по польськи. Щойно мов рішуче застереження: „Пане, я не говорю по польськи!“ було причиною, що він перейшов зараз до російської мови. Селяне підміські не хотіли відповідати по українськи. Радше калічили російщиною... хоч між собою не уживали иншої мови. Одинокий, що з нами говорив отверто й щиро рідною мовою — се був сторож на могилі Шевченка.

Історичні пам'ятки — говорили до нас своєю поважною мовою. Від розкопок на Лукіанівській горі до найновіших предметів — усе те відоме з науки, з журналів, мистецьких вистав тощо. Тут до попередніх давніших вражінь приступили нові, вражіння погляду. Всеж таки немило вражало нас, що особливо по церквах і монастирях духовні й ченці відзивалися до нас тільки по російськи, хоч бачили, що нам ся мова чужа.

Про живучість української стихії свідчили виставки, охрещені російськими, в дійсности одначе з переважаючим характером українським. Також була педагогічна виставка

в Педагогічному Інституті. Виставка дуже багата, котра дуже гарно свідчить про працю на виховному полі. Те саме треба сказати й про „всеросійську“ виставку. Коли машиновий відділ був властиво показчиком промисловости т. зв. Конгресівки, то все инше, що відносилось до сільського господарства, мануфактури, домашнього промислу та кооперації — все те було українське. Не багато було московських експонатів. — Перед нами йшов якийсь старший павок із своїм сином, на вигляд учеником вищих класів гімназії. Батько дав пояснення, а між ними падали такі слова: „Ето московское, а ето (і тут рукою зазначив колесо майже по цілому павільйоні) наше“. Для нас було й сього багато, хоч як ми були б раділи, коли б ті самі слова були сказані по українськи, і коли б не слово „наше“ було вжите, а тільки ясно „українське“. Бо за тим „наше“ можна було вичути „тоже — малоросса“ з його терміном „малорусское“, „хаклацкое“, тощо.

З Київа робили ми прогульки в найближчі околиці. Робили ми це дуже обережно, щоби не наразити себе на більше чутну увагу поліцейських органів. Найсильніші вражіння винесли ми з побуту у Межигірського Спасу, а далі з дворазового побуту на могилі Шевченка. При сій нагоді не можу поминути мовчанкою наших відвідин могил заслужених на київському цвинтарі. Деякі з могил у дуже старанному виді, про деякі одначе треба сказати, що про них позабуто.

Дивне диво. Два рази був я на могилі Шевченка. Був від полудня до пізньої ночі. І саме у тому часі доводилося нам тільки самим бути. Вражіння нашого годі описати. Знаю тільки, як мої учні вважали себе дуже виріжненими, що вони звиділи славу могилу, що набрали з собою кілька квіток, які повезли у далекий Рогатин. Декому з них і не снилося, що небавом прийдеться брати участь у великій завірюсі. Один з них поляг уже в 1915 році, а двох чи трьох зміряло потім своїми ногами великі українські простори.

Згадаю ще про один цікавий епізод з Одеси, з сього інтернаціонального міста України. Добре під вечір — уже темніло — вийшов я з дружиною з міста на морський беріг; ми сіли собі на горбочку, глядячи на далеке широке море. Вдолі під нами лаштує рибалка своє човно, щоби виплисти на море. Сів на човно, пустив весла в рух і заспівав: „Реве та стогне Дніпр широкий...“.

Ся пісня — се мова України. Вона нам говорила в той час дуже багато. Рибалка певно не відчував, що там на березі сиділо двоє Галичан, котрі ловили солодкі звуки рідної пісні. І тоді бодай у мріях розбивали ми сю кошмарну змору бюрократичної і чорносотенної Росії, для якої Україна зовсім не існувала...

Ілько Борщак.

1652, 1653 і 1654 рр. на Україні по „Французькій Газеті“ („Gazette de France“)*) 1652 рік.

6 січня (з Варшави). „Ми дістали новини з України про гетьмана Хмельницького, котрий щоб зняти з себе всі підозріння тутешньої корони (польської) що до його таємних відносин із чужоземними володарями і державами, відіслав їх амбасадорів і агентів, які перебували біля його особи... Він стяв голову „Rodobailli“, ватажкові 10.000 не внесених у реєстр козаків.“ **)

20 січня (з Штетіна). „Нам передають, що великий князь московський відіслав козацьких послів з гарними дарунками“.

27 січня (з Гамбурґа). „Козаки загрожують усунути Хмельницького й обрати на його місце иншого гетьмана, як що він не вестиме енергійнішої політики що до визволення всієї Руської Нації“.

7 квітня. „Є чутки, що московський великий князь підюджує таємно Хмельницького почати війну з Польщею“.

27 липня (з Відня). „Остання поразка польської армії козаками нагнала жах на увесь Шлезьк“.

10 серпня (з Царгороду). „Є чутки, що Диван має намір замиритися з Венецією, щоб мати змогу енергійніше допомогти козакам“.

14 вересня. „Волоський господар примушений був погодитися на одруження своєї дочки з сином гетьмана Хмельницького і таким чином врятувати свої володіння, загибель яких через козаків була неминуча“.

16 листопада. „Син гетьмана Хмельницького на чолі 4000 кіннотчиків вступив у Балахію, але в Яси, столицю краю, увійшло тільки 1000; першого числа минулого місяця відбувся шлюб його з дочкою господаря“.

*) Отця стаття, маючи самостійне значіння, є zarazом продовженням статей, які друкувалися в берлінському „Літопису“.

**) В дійсности такого факту не було, це є тенденційна вістка польської пропаганди.

23 листопада. „Син гетьмана Хмельницького з своєю дружиною виїхав із Яс у Чигирин“.

14 грудня (з Варшави). „Польські послы, які вернулися з України, запевняють, що гетьманич уже два рази бив князівну, дочку господаря, свою молоду жінку, загрожуючи відіслати її до батька: він обвинувачує жінку, що вона була коханкою великого визіря підчас перебування закладницею в гаремі султана. Хмельницький, розуміючи вагу для себе союзу з господарем, заспокоює сина“.

21 грудня. „Козацький гетьман почав навіть бити особну монету різного роду“. *)

18 грудня. „Жах панує між мешканцями Польщі з огляду на могутні приготування гетьмана Хмельницького до війни; він не ховає своїх плянів знищити вкрай Польську Державу“.

1653 рік.

4 січня. „Молодий Хмельницький попрохав дозволу у свого тестя розташуватися з своїми 4000 жовнірами в Косенс з огляду на чуму, що появилася на Україні. Тесть згодився лиш умістити молодого Хмельницького та його прибічну дружину, кажучи, що місто належить султанові, перед яким він відповідає“.

15 лютого. „Султан надіслав гетьманові Хмельницькому свою шаблю, щоби засвідчити свою прихильність до Гетьмана. Він обіцяв допомогти гетьманові стати володарем України“.

5 квітня (з Царгороду). „З огляду на те, що султан вислав свого амбасадора до гетьмана Хмельницького, польський король відправив амбасадора до султана, щоб дізнатися про його наміри що до Речі Посполитої“.

30 серпня „Gazette de France“ вмістила in extenso лист (ст. 889 - 895) Хмельницького до Яна Казимира, в котрому гетьман запевняє короля в своїм бажанні жити в мирі з короною.

11 жовтня читаємо: „В Царгороді перебувають послы козацького гетьмана, вони жадають турецької допомоги і для успіху своєї місії всі потурчилися (sic!) і стали ренегатами. Послы переконують султана, що їх гетьман і головні старшини теж готові піти за їх прикладом і потурчитися, аби тільки султан дав міцну допомогу Україні проти Польської Корони“.

*) Це дуже важна вістка в питанні власної монети Української Держави XVII в. Пор. цінну замітку др. І. Крип'якевича „Монети Б. Хмельницького, Петра Дорошенка“ в журналі „Стара Україна“, ч. 1.

25 жовтня. „Місто Сучава, де перебував молодий Хмельницький, далі енергійно борониться, так що польські генерали обіцяли віддати його на грабунок жовнірам, аби піднести їх дух“.

15 листопада. „Син гетьмана Хмельницького помер від рани, яку дістав підчас штурму Сучави“.

Того ще дня читаємо листа Хмельницького до Яна Казимира з 8. IX. з Вогес'а: „Хоча чужоземні володарі шукають нашого союзу й підбурюють проти Вашої Величності, однак не маємо наміру робити Вам щось вороже, як що Ваші війська опустять країну... в противному разі будемо примушені, хоч сильно не бажаючи цього, залишити наш рідний край і блукати решту нашого життя між чужоземними націями.“

3 грудня газети принесли вістку про захоплення Поляками 17 козаків на чолі з їх ватажком, яких посадили на палю, і додаток про здобуття Поляками Сучави.

1654 рік.

7 березня „Французька. Газ.“ принесла сенсаційну вістку, що „один козацький полковник, не маючи змоги далі видержувати деспотію гетьмана Хмельницького, забив його ударом шаблюки; через те, що новина ця дуже важна, ми почекаємо її підтвердження перше ніж дати їй віру“.

21 березня — два місяці після переяславської угоди — в Парижі ще читали: „Московський князь уживав всіх можливих заходів, щоб наблизитися до гетьмана Хмельницького і козаків; він запевнює козаків, що після польсько-татарської угоди їх загибель неминуча, як що вони не повдаються з Московитами“.

Переяславська умова викликала в „Gaz. de France“ далеко менше уваги, ніж Білоцерківська або Зборівська, бо для тодішньої Європи договір 1654 р. був звичайною, тимчасовою дипломатичною комбінацією Хмельницького, одною з тих комбінацій, до яких уже звикли за шість років у Парижі. Мілітарний союз з царем, котрий не мав під собою міцного ґрунту між українським народом — така була інтерпретація умови 1654 р. в „Gaz. de France“, як це видно з дальшого.

„Московського великого князя — читаємо 28. III. — увесь час підюджує Хмельницький, який більше не може втриматися власними силами і скрізь шукає ворогів Польщі, як уже робив це кілька разів. Щоби краще досягнути

*) Стор. 1125. Чи був цей лист десь виданий?

свою мету (себто зробити Польщі нового ворога), він піддався під протекцію московського великого князя і присягнув йому в імені козаків; щоб загарантувати цю присягу, Хмельницький передав цареві фортеці: Київ, Білу Церкву і ще третю“.

Слідом за вісткою про Переяславську угоду „Gaz. de France“ що числа стала давати вістки про незадоволення населення Москалями, про непорозуміння Хмельницького з царем.

„Архимандрит (!) України залишив Київ, не маючи змоги терпіти реформи московських попів в його церквах; Хмельницький дуже незадоволений тим, що московські воеводи, надіслані великим князем, претендують на більш абсолютну владу, ніж він сам має; на Україні кількість незадоволених козаків усе зростає і можливо, що на чолі їх стане один із головних старшин Богун (Bohun), який має старі порахунки з Московитами і боїться їх помсти: в свій час, коли Москалі дали йому притулок у себе, Богун погано поведився в їх краю. Тому польський король, бажаючи мати на своєму боці Богуну з його військом, надіслав до нього послів“ (25 квітня).

„Московські воеводи — читаємо 2 травня — що розташувалися на Україні, вживають заходів, щоб перемінити закони цієї країни й укріпити авторитет свого володаря так, щоби Хмельницький нічого не зміг би зробити в разі, як би не хотів більше додержувати згоди з Московитами, про що він — здається — вже сильно думає. Гетьман боїться, і має рацію, — що раз зміцнивши свій авторитет на Україні, московський великий князь усуне зовсім Хмельницького“.

9 травня „Франц. Газета“ писала: „Гетьман Хмельницький уже незадоволений тим, що всі українські кріпости в руках Московитів. Він бачить, куди завела його московська протекція. Москва хоче перехрестити на свій лад козаків, що дуже не подобається населенню. Особливо незадоволені попи-панотці на Україні. — Багато ватажків відмовилося присягнути Москві.“

Особливо панує незадоволення з приводу того, що Москва примушує козаків у наслідок ганебного договору не тримати приязни з Татарами, не одягатися на польський зразок, не носити ні єдвабів, ні оксамиту, ні тафти, ні жовтих чи червоних чобіт, не пити горілки і не вживати тютюну. Москва надіслала своїх священників, щоби переробити руські церкви на Україні. Козацький народ цим незадоволений тому, що міцно прив'язаний до своєї релігії!“

23 травня знову читаємо про „непорозуміння між Московитами й Козаками, є навіть чутки, що Хмельницький,

втомлений і незадоволений тим, що московські міністри втручаються в козацькі справи, вживає заходів, щоби залишити інтереси Москви...”

Оттак переломилися події 1652—1654 рр. на Україні у „Франц. Газеті“. Бачимо велике зацікавлення і компетентність в українських справах, підкреслення скрізь відмінності української нації від Москалів і Поляків, певність, що українсько-московський союз суперечить українським інтересам і що він довго не триватиме.

Кожну риму, кожне слово я на жертівник кладу,
Кожну думу молодую, кожну мрію молоду.
І творю свою молитву у святому вівтарі
Од зорі вечірної до ранкової зорі.
Я молю, щоб яснодумний, світосяйний вічний Бог
Дав живому над пільмою безліч ясних перемог.
Я молю, щоб діти горя, діти страдниць землі
Уквітчали цвітом серця щастя білі кораблі,
І пливли б за злотним руном в царство казки,
[в царство мрій,
По роздолах океанських, під вітрилами надій.
Од зорі вечірної до ранкової зорі
Сяють свічі мрій найкращих у святому вівтарі,
Гимн у небо лине з серця, лине віра в небо з ним,
Що здобудуть діти горя свій святий Єрусалим!

О. Слісаренко.

В. Королів - Старий.

Нові погляди на виживлення тварин і людей.

(Вітаміни)

Велитенськими кроками посуваються наперед науки технічні. За короткий час, за нашої пам'яті з'явилися такі прилади та машини, що про них не снилося й ґеніяльному фантазерові Жюлю Вернові. Аероплян, що ним можна облетіти довкола світа, перелетіти дотепер ще небачені пустині середньої Африки, заглянути на точку земної вісі на північному бігуні; трактори, що ними поворотом кількох підойм людина оре поле незмірно швидче й ліпше, як раніш десятками волів; танки, що не знають перепон у своєму ході по поверхні землі; підводні кораблі і тому подібні винаходи, що про них раз-у-раз пишуть у газетах й частину яких навіть кожен десятий мешканець села вже бачив на власні очі.

Але ж так само не сплять і інші науки, хоча про їхні здобутки далеко менше відомо широкому громадянству. І ще тим більше дивно, що всі ці винаходи техніки враз пристосовано злою людською волею до нищення інших людей, а тимчасом здобутки останніх років, напр. у царині наук так званих біологічних, тоб то таких, що студіюють життя тварин та рослин на те, щоб поліпшити й продовжити людський вік, мало доходять до широкого читача. І багато є між нами людей добре освічених, що або ж зовсім не чули, або ж уявляють собі дуже тьмяно про чимало дивовижних відкриттів у царині наук біологічних. Так напр., мало хто знає, що вже нині винайдено спосіб, як стару людину (й тварину) знову перетворити на молоду, як можна продовжити віку дідові, що вже одною ногою стоїть у труні, як врятувати людей від багатьох хворіб, що раніш уважалися за невиліковні, напр. кретинізм (ідіотизм), діабет (цукрова хвороба) то що; як побачити наскрізь, що твориться в людині чи тварині і т. д.

Одже одним з таких важливих для всього живого відкриттів буде й новий погляд на те, як треба харчуватися людям та як слід годувати свою худобу, щоб і самим, і своїй скотині дати можливість добре, справно, „нормально“

зростати й розвиватися та уникнути чималої кількості таких недуг, котрі дотепер зводили в домовину часом відразу великі гурти людей. От про цей здобуток біології, що має назву вітамінів, і хочемо тут у коротких словах розповісти.

В звичайному житті ми часто прирівнюємо тваринне чи людське тіло або живий організм до парової машини. Ми говоримо, що як у машині, так і в живому організмі можлива повна й не порушена чинність, коли всі частинки машини добре одна до одної припасовані, коли в машині справна піч, коли в ту піч даємо потрібну кількість палива, коли в казанах буде потрібна кількість води, щоб з неї витворилася та пара, яка своєю силою (енергією) приводить в рух частки машини — й машина тоді дає свою працю. Звичайно, про організм говоримо, що йому потрібно не вугілля, не дров чи соломи, — а їжи, поживи, котра в ньому також спалюється й так само перетворюється на працю: фізичну, тобто працю м'язів, що дають нам можливість рухатись, підважувати, носити вагу й так далі, та працю розумову (психічну), котра відбувається в нашій думці, міркуваннях, висновках, всіляких переживаннях, що їх ми виявляємо словом і чином.

Одже зо сказаного випливає, що як машині, так і тварині потрібні: добра будова та добре й в подостатку паливо. Але ж при цій подібності є й величезна різниця: машину творить людина з помітчу різних технічних засобів та матеріалів і тільки готову машину пускає в роботу, тимчасом саму людину чи тварину готовою ніхто не створює — вона приходить на світ у таких стані, що спочатку потребує зрости, дозріти, тоб то ніби мусить сама себе обробити так, щоб стала досконалою машиною. І тільки тоді, коли тварина досягне, вона починає так само, як і машина, старіти, спрацьовуватись, нищитись.

Що ж потрібно тварині, щоб вона „сама себе створила“ — тоб то доросла й розвинулася з нездатного до самостійного життя немовляти в майстерну й могутню живу машину, здатну до такого височенного щабля чинності, до такої досконалості й різноманітності в своїй праці, що жадна машина, зроблена руками людини, ніколи й близько до того не підійде? — А знов таки, головним чином, оте добре й в подостатку топливо, ота їжа, коштом якої вирости, тваринний організм працює.

Одже з того вже стає зрозумілим, якої ваги для життя тварин набуває справа доброго, справного, нормального виживлення. Щоб організм був дужий, — він мусить раз-у-раз споживати їжу, певні їстивні та поживні річи, споживати

їх вчасно і, нарешті, саме стільки, скільки треба для нормального життя працездатної живої істоти.

Все це наука про життя — біологія — знала з давних давен. Майже дві з половиною тисячі літ перед нами найзнаменитіший лікар старовіку — Гіпократ висловив з цього приводу справедливі думки: Пожива та праця тіла мають протилежні властивості, — говорив він: що втрачається працею, то поповнюється поживою. Треба знати справжнє взаємовідношення між чинністю тіла та кількістю поживи відповідно до будови окремого організму, його віку, періодів року різних країн та характеру року. Але ж далші вчені придбали в цій справі вже далеко більше знання й велику силу цього знання передали для щоденного вжитку ширшому громадянству. Тому нині кожен не гірше за Гіпократа знає, що напр. дитину не можна годувати так, як годуються дорослі люди, що є „важка“ й „легка“ їжа, що буває харч поживний і малопоживний, що, нарешті, не можна витримати виключно на одній і тій самій їжі: напр. кінь здохне, коли йому давати лише самий овес, а людина помре, коли її годувати виключно самим мясом, дарма, що овес для коня, а мясо для людини — найпоживніші харчі.

Але ж наука пішла ще далі. Вона напевне знає, що в їстивних речах (тобто в тих, що ми вживаємо на харч собі та на корм худобі, містяться такі й такі річі поживні, тобто річі, що коштом їх в живому тілі відбувається його зростання, набирається сила, замінюються старі часті, що вже своє відробили й відмерли (як от напр. волосся, нігті, лупа з голови, злучення шкіри й т. д.), а що в тих їстивних речах є непоживного. Знає вона також, скільки саме й яких саме поживних річей містить в собі кожна їстивна річ: скільки — мясо, скільки — сало, риба, яйця, молоко, житній хліб і паляниця, картопля й квасоля, овес і солома і т. д.

Отож на підставі цього знання до останнього часу гадалося, що для справного зростання, розвитку та чинного виявлення життя живим організмом треба, щоб він конечно й через певні відступи часу та в певній кількості споживав п'ять гуртів поживних річей, а саме:

- 1) Білки (подібні до білка яєшного, що містяться одначе не лише в самих яйцях, а й в більшості їстивних річей як тваринного, так і рослинного походження: в молоці, м'ясі, квасолі, збіжжі, городині, овочах і т. д.).
- 2) Вуглеводи (що подібні до крохмалю, який здобуємо з бараболі, пшениці, рижу тощо, та до цукру, що здобуємо з буряків, цукрового очерету, солодких овочів і т. д.).

і який так само міститься в багатьох їстивних річах, що про них мало хто й думає, напр. у редьці, чи й у хріні).

3) **Товщі** (подібні до відомих нам товщів тваринних і рослинних, як от — масло, сало, лій, олива, олія тощо, котрі так само існують у більшій чи меншій мірі в різних їстивних річах).

4) **Соли** (ріжні, а всамперед — так зв. натрова або кухенна сіль, котрою ми солимо нашу щоденну їжу й котра вкупі з ріжними иншими солями міститься в найріжнomanітніших їстивних річах тваринного й рослинного походження: м'ясі, молоці, збіжжі, овочах, городині і т. д.).

і 5) **Вода** (що існує в природі не тільки сама по собі, але ж у більшій чи меншій мірі міститься у всіх їстивних річах).

Поза цими річами, котрі тварина приводить до свого тіла з їжею та питвом, конче потрібні ще певні гази, а поміж ними — кисень, що з його поміччу всі ті поживні річі спалюються в тілі, а в наслідок того витворюють теплоту й працю. Кисень вбирає в себе тварина з оточуючого її повітря переважно диханням.

Отже на підставі цього гадалося, що коли тварині, відповідно до її віку, ваги, праці, теплотини, повітря, в якому вона живе і т. д., дати протягом доби кількома пайками таку їжу, щоб вона містила в собі потрібну кількість всіх п'яти поживних річей: білків, вуглеводів, товщів, солей та води (кисень виключаємо, бо ж коли є змога дихати, то його кожна тварина вдихує, скільки їй треба), — то тварина буде добре зростати, буде дужою й здатною до повного виявлення всіх своїх життєвих властивостей. Тому й було вираховано так звані поживні норми як для людей, так і для тварин, а з тих норм випливає, щоб людина й тварина споживала саме стільки їжі, скільки їй треба, для витворення теплотини й сили, а не більше й не менше. Не більше тому, що переїдання викликає певні хвороби, бо приводить до зайвих відкладів товщу в тілі, а недостатне виживлення в дійсності є голодуванням, тобто виснаженням організму, витратою свого власного тіла на ту працю, що тіло має виконувати.

Для того ж, щоб знати напевне, скільки саме поживних річей треба для тої чи иншої тварини чи тої або иншої людини — вираховано, скільки певна кількість поживних річей містить у собі так зв. „теплових одиниць“ або „кальорій“. Кальорією фізики зовуть таку кількість теплотини, якої потрібно, щоб нагріти одно кільки чистої води на 1°Ц. Отже,

коли спалювати якусь кількість тої чи иншої річи, то вона дасть певну кількість теплини, яку й можна виміряти в калоріях. Так само й ті поживні річі, що вживаємо їх на харчі, при спалюванні дадуть певне число калорій. Отож можна цілком точно вирахувати, скільки калорій містить у собі та їжа, що ми мали протягом доби. А з цього, знов таки, повелося вирахувати, скільки калорій мусить прийняти в себе та чи инша тварина при тій чи иншій витраті сили та теплини, щоб їй було її харчу саме подостатком. Таким способом і вираховано, що для середньої дужої людини, при великій праці треба спожити стільки їжи за добу, щоб та їжа містила в собі від 2400 до 3000 калорій. Тоді людина буде виживлена нормально: не буде в ній лишатися зайвого запасу й не буде бракувати потрібної для праці сили. Цим способом, так зв., калориметричним — і вираховується нормальний пайок харчів (або ж як ще говорять — „раціон“). І коли, скажемо для прикладу, освічений сільський господар уміє справно вирахувати, скільки саме калорій він подав своїй скотині з їжею та питвом, і коли він не передав і не недодав, то має тоді від своєї скотини повен зиск. Бо ж увесь даний скотині харч вона переробила в працю, тобто зроблена нею праця не коштує й на гріш дорожче, ніж вона мусить коштувати: скотина, як то кажуть, — сповна себе виплачує.

До людини звичайно такої мірки не прикладаємо, однак також намагаємося й людині дати потрібну (не зменшену й неперевбільшену) кількість калорій — і тоді досягаємо такого стану здоров'я й сили людини, що вона нормально виявляє всі свої життєві здібності.

На цих основних засадах і стояла донедавна наука про справне („раціональне“) харчування чи виживлення живих організмів. Вважалося, що коли їжа буде добра, непопсована, коли вона буде різноманітна, коли міститиме в собі всі п'ять поживних річей і нарешті, коли вона буде ще й смачна (бо це при справному виживленні грає дуже важливу роль, а не є якоюсь примхою людини чи тварини, та коли вона дає потрібне для певної особистості число калорій), — тоді пожива буде повна, корисна організмові, раціональна.

Та одже вперше року 1906-го один із учених дослідників англійських Гопкінс прийшов до висновку, що зазначених вище передумов замало для справжнього нормального й раціонального виживлення тварини. Він переконався, що ті тварини, над якими він переводив свої досліди, дарма, що мали подостатню кількість найліпшої їжі, котра загалом містила саме стільки калорій, як тим тваринам було треба, — Гопкінсові тварини не могли добре розвиватися, не могли жити повним життям. З того впли-

вало, що в їжі повинно бути ще щось инше, поза всіми зазначеними складниками. Тоді почали на це звертати пильну увагу й инші дослідники, що студіювали виживлення, і лише коло 12 років перед нами (рр. 1912—13) два американські вчені Осборн та Мендель остаточно встановили, що в повній їжі мусить бути ще спеціальна річ, яку вони скромно назвали „розпускальним у товщах чинником А“ і яка конче потрібна для нормального життя організму. До тих же висновків прийшли й инші вчені, між якими Функ назвав ці конечне потрібні для життя організмів річи, що мусять бути в нормальній їжі, — вітамінами.

І от з цього часу наука виживлення змінила свій погляд на те, що є раціональною поживою. Нині вважаємо, що крім п'ятих поживних річей, крім калориметричної повноти і т. д., харч мусить містити в собі що найменше три, а може чотирі й більше, ще досі незнаних річей, які звемо вітамінами.

Як же можна говорити, що конечне потрібні вітаміни, коли ми навіть не знаємо, що ж воно таке отсі вітаміни?

Так, справді, ми ще не знаємо, як ті вітаміни виглядають, бо вилучити їх у чистому й окремому вигляді ще не повелось, але ж ми напевно знаємо деякі властивості їхні, їх ділання. Дозволимо собі дуже грубий приклад для порівняння: кожен знає, що коли вхопити в руку кропиву, то вона попече руку: бо ж у ній є жалюча отрута, але ж, крім учених, які ту жалючу отруту з кропиви можуть відокремити, ніхто в звичайному житті її самої не бачив, а лише знає її ділання чи властивість. Візьмим ще инший, також грубий приклад. Всі ми знаємо, що в світі існує електрика, яку можна примусити на нас робити і в телеграфі, в телефоні, в трамваї, в електричній лямпочці для освітлення і т. д., — одначе ніхто ще самої електрики не бачив, не нюхав, не смакував, як якогось окремого матеріального предмету. Почасти так і з вітамінами, тільки ж ріжниця та, що ми сподіваємося, що невдовзі вітаміни будуть видобуті з тих поживних річей, у яких вони містяться, а поки що задовольняємося тільки відомостями про їх властивості та ділання.

І от на підставі тих відомостей, котрі здобуто протягом останнього десятиліття, ми нині знаємо, що напр. у нетопленом у коров'ячому маслі міститься розчинений вітамін „А“. Так само є він і в нетопленому товщі молока (в сметанці) й у сметані, нарешті, в м'ясі, лою, в товарячій печінці, в серці, в шулятах, то що; дуже його багато у яйцях птичих, а чи не найбільше — в трині (рибному товщі). Навпаки — у свинячому салі його нема, так само, як нема й у оливній оливі, в кокосовому товщі,

в льонової олії, майже нема в марґарині (особливо, коли його роблено з ростинних олій чи свинячого сала). Знаємо також, що в багатьох ростилах цей вітамін „А“ існує у значній кількості (в салаті, шпінаті, капусті простій і цвітній, картоплі, конюшині, кукурудзі, пшениці, ячменю, просі, соняшниковому насінні, в льоновому насінні, в баклажанах і т. д.). Навпаки — в багатьох овочах його або ж нема зовсім, або ж дуже мало.

Знаємо ми далі, що коли річи з вітаміном „А“ не дуже довго нагрівати, то вітамін у них не знищується, а тому й у варених, печених, смажених річах ми можемо не втратити цього дорогоцінного поживного матеріялу. При довгому ж нагріванні він гине, знищується. Одже з того можемо зробити висновок, що напр. конденсоване молоко, так само, як і молоко стерилізоване, а може й пастеризоване, тобто довго перегріване — втратило свій вітамін „А“, а через те дитина, котру будуть годувати лише таким молоком, буде окрадена на найважливішу для її тіла й здоровля річ, в наслідок чого може й померти, мовляв, без жадної немочі.

Чим же виявляється, напр., у людей брак вітаміну „А“ в їхній поживі? А ось чим, коротко кажучи:

1 — Хоробами на очі. Досить буде такого прикладу: в 1917 р. в Копенгагенській державній лікарні (в Данії) в одному з дитячих відділів годували хворих дітей без масла, яєць, сметани, а давали їм з товщів — марґарин, а з молочних продуктів — лише збиране молоко та сироватку. Марґарин, як потім було випробовано, роблено виключно з ростинних товщів. І от у цім відділі дуже часто й велика кількість дітей заразом хорували на очі. Їм висихала окува рогівка, робилися більма на очах, раз-у-раз була „куряча сліпота“, тоб то вони переставали бачити, скоро починало поночіти. Тимчасом у другому відділі тієї ж лікарні, де давано дітям незбиране молоко, — цих хороб не було зовсім. І от, коли хорим починали давати масло, незбиране молоко, сметану, трин — вони дуже швидко вигоювались. З того випадку стало ясним, чого так багато людей сліпне в Данії. Як відомо, Данія має дуже розвинене скотарство, але майже всі вершки там перероблюють на масло, яке й вивозять на продаж до чужих країн. Самі ж Данці живляться лише збираним молоком, тобто такою поживою, що позбавлена вітаміну „А“ — і в наслідок величезна кількість хорих на очі та сліпих. Коли ж з р. 1918-го, з огляду на військові події, з Данії перестали експортувати масло й люде мусіли його споживати сами, — неначе якимсь дивовижним способом ураз зникли хороби на очі й сліпота. Одже Данцям минула

страшна війна принесла очевидну користь, а всьому іншому світу — позитивну науку.

2 — Брак вітаміну „А“ робить організм схильним до захворювання всякими заразливими хворобами, викликає так зв. „вразливість“ до пощепи. Брак місця не дозволяє навести відповідних прикладів, що в цім відношенні не викликають жадних сумнівів.

3 — Безперечно, що від тої ж причини залежить поява так зв. „англійської хвороби“ чи рахітизму, в наслідок якої переважно у дітей 1–2-ох років стають криві та потворні кістки на ніжках, ростуть горби на спинках, напухають ребра і т. д.

4 — Загальна недужість дітей, що її найчастіше помічаємо в тих випадках, коли немовляті замість матернього молока (очевидно — багатого вітаміном „А“) дають всякі патентовані борошенця та дуже переварене молоко.

Так впливає на людей брак в їхній їжі вітаміну „А“.

Але ж нині відомо, що крім цього ґатунку вітаміну в нормальній і добрій їжі мусять бути ще й вітаміни „Б“ та „Ц“.

Доведено, що вітамін „Б“ міститься переважно в лущинні їстівних зерен: збіжжі, рижі, кукурудзі, просі, конопляному, льоновому насінні, тощо. В пшеничних, житних зернах, в горохових, квасоляних, сочевичних — він міститься і всередині. Трохи його є в картоплі, моркві та иншій городині. Чимало є його в цитринах, помаранчах, в сливках, але в грушах, яблуках порівнюючи є його мало. Найбільше ж міститься цього ґатунку вітаміну у пивних дріжджах. Коли вітамін „А“ буває в їстівних річах роспущений в товщі, то вітамін „Б“ розпускається у воді.

Так само, як і відносно першого, і відносно другого доведено, що присутність його в харчах є конечною. Коли ж його буде бракувати в їжі, то тварина почне спадати з тіла, кощавити, у неї починаються тяжкі нервові хвороби, що зрештою мусять привести її до смерті. У людини особливо страшною недугою від браку вітаміну „Б“ являється так звана німеч „бері-бері“, що буває справжньою карою для людей теплих країв, де живляться рижом. Всі, хто їсть виключно почищений (білий) риж — по тих країнах здебільшого підлягає хворобі, що виявляється надзвичайно тяжкими й різноманітними ознаками. І що ліпше риж почищений, тим шкідливіший він стає для здоров'я тих, хто майже виключно ним живиться, а малоцінним для тих, хто вживає при ньому ще иншої їжі, як що вона також вбога на вітамін „Б“.

Але ж чи не найбільше потерпіло людство від того, що в його їжі досить часто бракувало вітаміну „Ц“. Брак його в поживі викликає насамперед дуже знану страшну

неміч голодних років, військових облог, довгого мореплавання і т. д. — що має назву цинги або скорбуту. Від неї вимерло чимало лицарів з хрестових походів, від неї мандрівник Васко-де-Гама стратив половину всіх своїх моряків, від неї загинула сила війська по обложених ворогом містах та фортецях, від неї вмерло чимало й близьких нам вояків і в часі минулої недавньої війни, а чимало таких, що витримали, на все життя лишилися каліками.

Одже відомо, що вітаміну „Ц“ дуже багато міститься в цитринах, як „Б“ в пивних дріжджах, чи „А“ в трині. Головно ж міститься він не так у цитриновому соку, як у самім, мовляв, цитриновім м'ясі. Але ж є його багато і в баклажанах, в капусті, зеленій салаті, суницях, полуницях, яблуках, грушах в щавелю цибулі і т. д. в овочах та зеленій городині. Також є його багато і в бараболі, але ж мало, напр. у моркві. Однак є він і в їжі тваринного походження: в молоці, м'ясі, хоча і в малій кількості.

Нарешті на підставі нинішнього стану дослідів доводиться визнати, що кількість вітамінів у їстивних речах не вичерпується трьома зазначеними. Навпаки, можна гадати, що принаймні існує ще якийсь четвертий вітамін, мовляв, „вітамін зростання“, котрий можливо міститься вкупі з іншими вітамінами побіч них у тих самих їстивних речах і кожний являється конче необхідним у харчуванні тварин зростаючих.

Безперечно, що наука, натрапивши на таке важливе відкриття, не спиниться в своїх дальших працях, і швидко цілком висвітлить питання про ці нові матерії, що мусять існувати в їжі тварин. бо необхідні для їхнього зростання, розвитку, здоров'я й виявлення повної життєвої чинності. Але ж уже й сьогодні ми напевне знаємо, що безвітамінова їжа дуже мало варта, що вона викликає тяжкі нелади в тваринному тілі, котрі виявляються тими чи іншими ознаками, руйнують і нищать організм, а потім приводять його до смутного існування та передчасної смерті.

Всі ці зявища загалом нині звуться авітамінозами. Проявів уже досліджених авітамінозів далеко більше, ніж згадано в цій короткій замітці. Та ж нашою метою й не могло бути представлення тут повного образу авітамінозів та повної характеристики вітамінів. Нам ходило лише, щоб звернути увагу ширшого читача на те, що здобутки науки, про яку у нас мало знають, мають для кожного велике практичне значіння, бо в даному випадку мова мовиться не про виїмкові життєві зявища, а про наше щоденне життя та здорове, нормальне, фізичне існування, тобто про річі рішучо кожній людині близькі.

Отож коротко можемо зробити такі висновки:

1 — Зовсім не однаково для нашого організму, що ми їстимемо та як воно буде приправлене. Наша старовинна народня приказка — „хоч вовна — аби кишка повна“ — очевидно цілком помилкова. Навіть найліпшу й найдорожчу їжу через незнання можна так попсувати, що вона стане нічого невартою для людини. Прикладом цього можуть бути факти захорунань та видіння хоча би моряків чи вояків, котрі мусять жититися переважно чи — в деяких випадках і виключно — консервами, хоча б і найліпшого ґатунку. Їжа, що складатиметься з найдорожчих сардин, найліпшого свинячого сала, найкращого „шкляного“ рижу, консервованого мяса чи риб, конденсованого молока і т. под. річей, позбавлених довготривалим виваренням вітамінів, не може вижити людини.

2 Далі. Одні й ті самі їстівні річі не завжди мають одну й ту саму вартість з погляду вітамінозного. Напр. молоко, видобуте з корів, що ходять на зелену пашу, має в собі багато вітамінів, а молоко тих самих корів, коли вони стоять безперестанку по хлівах і живляться лише сухим кормом (сіном, соломою, січкою, борошном) має в собі вітамінів мало. Так само й матері, що живляться безвітаміною їжею, постачають своїм дітям-немовлятам безвітамінове молоко, котре сприяє нормальний зріст дитини, приводить її до хвороб (рахіту та інших) і перешкоджає доброму розвитку молодого організму.

3 — Часто буває, що чим ліпше виготовлені їстівні продукти фабричним шляхом, тим менше вартости вони мають з погляду вітамінозного. Риж, що про нього вже згадувалося кілька разів, є тому найліпшим доказом.

4 — Невміле приготування найліпших харчових матеріалів псує їхню поживність. Напр. переварене вкрутяк яйце далеко менше поживне, як яйце, зварене на м'яко; перепражена яєшня, перетоплене молоко, довго топлене масло — так само. Але ж мусимо звернути особливу увагу, що найдорожчий поживний матеріал, який ми маємо в городині, через невміння його приготувати як слід, ми найчастіше псуємо. Як уже згадувалося, вітаміни „Б“ та „Ц“, що у великій кількості існують у рослинах, розпускаються у воді. Одже при виварюванні городини та овочів часто трапляється, що господині виливають геть воду, в якій ту городину варено й тим несвідомо окрадають себе, позбавляючи свою їжу найдорожчих її складників. Взагалі ж уживання сирової, зеленої городини далеко корисніше, як вареної.

5 — Беручи на увагу зазначений уже факт, що в різноманітних їстівних річах, існує більше чи менше того або иншого вітаміну, мусимо зробити висновок, що їжа буде тим корисніша, чим вона різноманітніша. І — навпаки —

найліпша їжа, коли вона буде день-у-день та сама, — неминуче приведе до хвороби. Це найліпше можна бачити на панських дітях, що їх увесь час запихають різними патентованими борошенцями, стерилізованим молоком, явчками та курячими бульйончиками. Вкінці вони з'їдають протягом дня на таку квоту, що стало б прогодувати за неї десяток селянських дітей, а тимчасом мають стільки сили, що й цілий десяток таких паничків не справиться проти одного селянського хлопця-однолітка.

6 — Найважливішою річчю є справне й доцільне годування дітей, бо ж діти потребують вибрати з харчу все потрібне їм для зростання та зміцнення як фізичного, так і духового. В дітях — будучність кожного народу, а тому калічення замолоду будучих громадян — хоча би й через незнання — є чистим злочином батьків і загалом старшого громадянства.

Одже з сказаного стає очевидним, що й наша особиста й громадська користь вимагає, щоб ми всамперед навчилися розумно їсти. Зокрема ж на це мусять звернути увагу господарі, бо ж від них залежить дати родині здобуті господарем харчі в такому вигляді, щоб вони стали найбільше пожиточними й корисними, а для того треба цікавитися наукою, бо ж правдиво говорить наше прислів'я, що „наука не в ліс веде, а з лісу виводить“, і гірко помиляється той, хто мислить, що наука потрібна лише самим ученим...

* * *

Море, повне ясної блакиті,
Море міниться в тонах несмілих —
Білі хмари знов саявом повиті,
Обрій повний метеликів білих.
Скільки іскорок в стьожці блискучій,
Скільки в далечі моря скало́к !
Море міниться в сталі сліпучій,
Море томиться в тінях заток.

М. Семенко.

Наголос чужих слів в українській літературній мові.

Українська літературна мова має вже надзвичайно багато чужих слів, перейнятих з найрізніших мов, з якими вона стикалася колись чи стикається тепер. Чужі слова заходили до мови нашої ще з доісторичної доби і йдуть до неї без перерви аж до теперішнього часу.

Позичаючи чуже слово, ми звичайно переймаємо його так, як чуємо, щоб-то звичайно вимовляємо його з тим наголосом, який це слово має в своїй мові. Найдавніші акцентовані пам'ятки (напр. Новий Завіт митр. Олексія половини XIV-го віку) цілком підтверджують це правило.

В мові нашій єсть позичені слова, що прожили в нас понад тисячу літ, а проте зберігають свій колишній наголос.

Історія поділила український наріз на декільки частин, таких частин, що скрізь знаходяться під різними культурними впливами. Ось тому й вимова чужих слів не скрізь у нас однакова; напр. в Галичині ця вимова знаходиться під великим впливом мови польської з її неприродним для нас сталим наголосом на передостаннім складі.

В цій коротенькій статті я подаю свої спостереження, як вимовляють чужі слова на Великій Україні, звичайно — в інтелігентській літературній вимові. Колишній польський вплив на цю вимову давно тут вивітрився, а тому ця вимова не має тепер сторонніх впливів від мов з сталим наголосом, чому вона й стає зразковою вимовою чужих слів для цілого українського народу.

§ 1. Наголос в чужих словах в українській мові переважно буває *нерухомим*, щоб-то при зміні слова він залишається на тім самім складі, де він був в основній формі (називній відмінок однини); особливо це треба сказати про слова рідковживані, що не стали ще загальними; напр.: поёт, поёта, поётом, Крёза, Крёзом і т. п.

§ 2. Небагато чужих слів мають наголос *рухомий*, щоб-то при відміні слова наголос їхній не лишається в тім самім складі, де він був в основній формі, а переходить на сліду-ючий склад, напр.: дяк, дяка́, дяко́м. Особливо це треба сказати про слова загальноновживані, про ті слова, до яких давно вже всі звикли і які, так би сказати, вже набули

собі горожанських прав в нашій мові такі; напр., слова: конда́к, вреті́к, маля́р, гайдю́к, чаву́н і т. п. — всі ці слова при зміні мають наголос на кінці слова. Див. ще § 46.

§ 3. Деякі чужі слова при відмінюванні мають дві форми наголосу, — правильну нерухому і вже набуту рухому, українизовану, напр.; ета́ж (фр. étage), ета́жа, ета́жем і етажá, етажéм.

§ 4. Наголос в чужих словах, що вживаються в українській літературній мові, звичайно ставиться по законах тієї мови, звідки прийшло це слово (коли тільки цей наголос не йде різко всупереч законів на його наголосу). Звичайно буває так, що ми переймаємо слово вже з певним рідним його наголосом; з плином віків слово в формі своїй українизується часом до непізнання, але наголос його довгі сотні років все лишається таким, яким він був ще при позиченні слова. Ось тому, щоб правильно вимовляти чуже слово, треба добре знати: 1) з якої мови його взято до нас і 2) закони наголосу теї мови.

§ 5. В мові *французькій* наголос постійно буває лише на кінцевім складі слова, а тому всі слова французького походження завсіди вимовляємо з наголосом на кінцевім складі: буфе́г, букéт, валéт, васáл, вчэ́г, канва́, кліше́, конья́к, кузе́н, монте́р, партéр, принці́п, рома́нс, ро́яль, сирóп, скелéт, трюмó, Вольтéр, Бомарше́, Гюго́ Hugo), Парі́ж, Руссо́ і т. п.

Треба заважити, що дуже багато слів із інших мов, — англійської, грецької, арабської і др., — зайшли до нас через мову французьку, чому такі слова ми звичайно вимовляємо з наголосом французьким, цеб-то на кінці слова; див. про це нижче §§ 6 і 21.

§ 6. В мові *англійській* наголос буває найчастіше на початковім складі слові, і тільки де-коли в словах двоскладових він буває на кінці, напр.: ба́ржа, о́бсер, о́бщман, де́нди, кло́ун, лі́дер, ро́стонф, пу́тинг, мі́тинг, ле́ди, Бе́кон, Ба́йрон, Га́млет, Ді́ккенс, Ма́кбет, Нью́гон, Ло́ндон, Ше́кспир і т. п.

Треба сказати, що багато англійських слів прийшли до нас через мову французьку. Англійські романи XVIII-го віку розходилися по цілій Європі в французьких перекладах; ці французькі переклади часто заходили й до нас на Україну, і інтелігенція наша звикала англійські імення вимовляти по-французьки, цеб-то з наголосом на кінці; от тому часом англійські слова вимовляємо з наголосом на кінці: бифште́кс, ваго́н, дженгльме́н, комфо́рт, трамва́й, туне́ль і т. п. Англійські прізвища на *-он* з тієї ж саме причини (а також і по § 19) ми часто вимовляємо з наголосом на кінці: Мильто́н, Грандисо́н, Томсо́н; тому часто вимовляють також: Байро́н, Шекспі́р, Гамле́т, але ліпше вимовляти

їх по англійськи : Баїрон, Шекспір, Гамлет, як то й прийнято вимовляти їх у літературній нашій вимові.

§ 7 В мові *німецькій* наголос буває найчастіше на коріннім складі слова, а на кінці слова буває він рідко: абзац, абшиц, вахта, галстук, Бисмарк, Вагнер, Вертер, Лессинг, Мוצарт, Шйллер і т. п. Арабське слово *algebr* звичайно вимовляємо з німецька: алгебра, а не з польська: альгебра.

§ 8 В мовах *германської семі* (мови: норвежська, шведська, датська, голландська) наголос також держиться переважно на голоснім коріння, а на кінець слова переходить він рідко: анкер, гавань, вимпел, кабель, Ібсен, Нансен, Нобель, Бірон і т. п.

§ 9. В мовах *романської семі* — в італійській, іспанській, португальській і румунській — наголос знаходиться, як і в мові латинській, переважно на другім або на третім складі від кінця, а на кінцевім складі майже не буває: баркарола, браьо, вілла, газета, гондола, лібрето, мадонна, мандолина, маятілля, 'Анджело, Гарибальди, Данте, Камбєнс, Медичи, Рафаель Тассо і т. п.

Слова цієї групи часто гублять своє чуже нам закінчення, так що наголос через це припадає тоді на кінець слова: *Argentino* — Арлекін, *Kolumbo* — Колумб, *Magellano* — Магеллан, *Possevino* — Поссєвін, *Serveto* — Сервет і т. п.

§ 10. В мовах *турецько-татарської семі* наголос знаходиться постійно на кінці слова, чому слова, що прийшли до нас із цих мов, вимовляємо завжди з наголосом на кінцевім складі; напр. *турецькі* .. бугац, баріш, булава, бунчук, гяур, баша, чума, казан, капган, Абдул, Алла, Гассан, Мурад, Мустафа, Осман, Селім і т. п.

Татарські слова: гарбуз, аршин, басма, баштан, калита, кефір, ковпак, Ахмет, Батій, Кобяк, Кончак, Кучум, Мамай, Овлур, Тамерлан, Узбек, Чингіс і т. п.

Так само вимовляємо й слова кавказських гірняків: аул, духан, джигіт, кумис, буза, шашлік, чадра, арба, Шаміль, Галуб, Хаджі Мурат і т. п.

Слів турецько-татарської семі в українській мові надзвичайно багато, до того ж слова ці давно вже глибоко зайшли до мови народньої; безумовно, наш власний частий наголос на кінці слова повстав і під впливом турецько-татарським. Див. § 46.

Турецько-татарські слова, що зайшли до нашої мови, постільки вже українизувалися, що при відміні все мають рухомий наголос на кінцевім складі, напр.: капшукá, капшукóм, в табуні, топчані, чабанів, гапликóм і т. п.

Власні ймення турецько-татарські звичайно не українизувалися і мають нерухомий наголос, цеб-то при відміні слова він лишається на тім самім складі, де й був у називнім відмінкові: Осма́на, з Осма́ном, Тамерла́ну, але ймення

на *-ак*, *-як* при відміні проте мають вже рухомий наголос на кінці слова: Конча́к — Кончака́, з Кончако́м.

§ 11. В словах *персидського* походження наголос завжди знаходиться на кінці слова: амба́р, база́р, балага́н, балахо́н, бирюза́, була́т, бура́, карава́н, Арима́н, Зороа́стр, Камбі́з, Орму́зд, Русте́м і т. п.

Такий вимові цих слів допомагало й те, що персидські слова заходили до нас часто через тюрксько-татарське посередництво.

§ 12. Слова *арабського* походження також мають наголос на кінцевім складі: адмира́л, азиму́т, алкого́ль, альмана́х, атла́с, бальза́м, газе́ль, бурну́с, зени́т, ісла́м, кисе́т, ко́ран, майда́н, Аверо́с, Магоме́т, Ома́р, Гару́н - аль - Раши́д і т. п.

Слова цієї групи заходили до нас звичайно через мову фр-цузську (а сюди з Іспанії), що теж впливало на їх наконечний наголос.

§ 13. Слова *семитської семі* мов (авілонська, асирійська, давньо-жидівська, сирийська) також вимовляємо з наголосом на кінцевім складі: Валтаса́р, Сарданапа́л, кага́л, маца́, коше́р, лапсерда́к і т. п. Тут маємо багато слів давньо-жидівських, що прийшли до нас через мову грецьку: Аро́н, амі́нь, Авра́м, Агасве́р, Ада́м, Іва́н, Адона́й, Іорда́н, Варла́м, Голія́ф, Даві́д, Соломо́н, Сау́л, Савао́ф, але: Єго́ва і Єгова́.

§ 14. Мови *фінські* завжди мають наголос на початковім складі слова: Ка́левала; від цих мов у російській мові лишилося надзвичайно багато географічних назв, особливо на півночі Росії (або в Финляндії), напр.: Са́йма, Ву́кса, Іматра, Ма́нсельке, То́рпео, Ка́ргополь, Во́логда, 'Яренськ, Су́хона, Пі́нега, Ту́лома, Хо́лмогори (з фін. Holmgård, це слово підпало так званій народній етимології, хоч зберегло свій фінський наголос). Небагато фінських слів, вже під впливом російським, вимовляємо тепер з наголосом на кінці слова: Кива́ч, Москва́, Ока́, Шексна́ і т. п., хоч у XVII в. на Україні звичайно казали: Мо́сква

§ 15. В мові *польській* наголос завжди падає на передостанній склад, цеб то на другий склад від кінця: ду́ля, мазу́рка, беке́ша, ве́нзель, Длу́гош, Заре́мба, Костю́шко, Копе́рник, Лі́нде, Ска́рга і т. п.

Треба додати, що всі ті чужі слова, які звичайно вимовляються з наголосом на кінці слова, — напр. слова французькі та слова турецько-татарської семі і др., — поляки вимовляють по своєму, цеб-то з наголосом на передостаннім складі слова; але такий наголос в мові польській явище цілком нормальне, бо відповідає законам їхньої власної мови. Цю польську вимову чужих слів часто переймають собі й українці в Галичині та на Волині

і дуже часто вимовляють чужі слова з наголосом на передостаннім складі, цеб-то по-польському, замість вимовляти їх з наголосом на кінці, напр.: адво́кат, Па́риж, бу́кет, зам. адво́кат, Пари́ж, букéт; такий наголос в українській мові зовсім неприродний, бо наша мова знає й кохається в наголосах на кінці слова; пор. § 46.

§ 16. В мові *чеській* наголос завсіди на початковім складі слова: бла́зень, га́сло, пра́пор, Га́нка, Ма́сарик, Ко́ллар і т. п.

§ 17. В мові *грецькій* наголос може бути на одному з трох останніх складів слова; слова грецького походження в більшості своїй затримують і свій грецький наголос: архима́ндрит, ба́зис, би́бліоте́ка, ва́рвар, ефі́р, ко́смос, сі́мвол, строфа́, Апе́ллес, 'Атлас, Ге́ліос, Пифаго́р, Тита́н, Ге́ктор, Ка́стор, Не́стор і т. п.

§ 18. Грецькі слова на-*ос* завсіди гублять у нас своє-*ос*, а наголос звичайно лишається грецький: а́вгуст, а́брист, ката́р, ме́год, педаго́г, пе́ріод, філо́соф, Алкі́д, Анхі́з, Архиме́д і т. п.

§ 19. Грецькі слова на-*он*, *-он* звичайно зберігають у нас своє закінчення, але наголос мають завсіди на кінці слова: лексико́н, Агамемно́н, Амфітрио́н, Анакрео́н, Аполло́н, Зе́нон, Крито́н, Лаокоо́н, Мемно́н, Плато́н, Соло́н, Трито́н, Харо́н і т. п.

§ 20. Але багато грецьких слів свого закінчення й наголосу в нас не зберігають, — найчастіше наголос цей переходить на кінець слова, напр.: нава́рх, пегас, сканда́л, Ариста́рх, Аристип, Гезіо́д, Гетфе́ст, Гоме́р, Зефі́р, Іка́р, Ликю́рг, Мена́ндр або Мена́ндер, Нарці́с, Патро́кл, Пегас, Полифе́м, При́ям, Сати́р, Танта́л, Телема́х, Езо́п, Епикте́т, Феокри́т і т. п. Такий вимові допомагало (крім аналогії з вимовою імен латинських, § 21) те, що ймення ці часто приходили до нас не прямо з грецької мови, а при допомозі мови французької (§ 5). Грецькі романи в XVIII віці були в нас дуже модними, але на Україні їх читали тільки у французькім, рідше в німецькім перекладі; таким чином зайшло до нас багато грецьких слів у французькій перерібці. Пор. § 6.

§ 21. В мові *латинській* наголос буває лише на другім або третім складі слова від кінця, на кінці ж слова він ніколи не буває. Коли слово зберігає свою латинську форму, то звичайно воно має й латинський наголос: ко́декс, кля́вза, сенато́р, 'Аргус, Ве́спер, Да́фнис, Катили́на, Ко́клес, Нази́ка, Не́пот, Це́зар, 'Юпитер і Юпи́тер і т. п.

Але багато єсть і таких латинських слів, що їх з різних причин ми вимовляємо з наголосом на кінці слова, напр.: Ганниба́л, Геркулес, концер́т, адво́кат і т. п.; див. §§ 22 — 24, 26 — 29.

§ 22. Від слів на *-as* (з родовим на *-atis*, *-antis*) звичайно творимо слова від основи (основа — це родовий відмінок без закінчення *-is*), а наголос ставимо в них постійно на кінці слова: гига́нт, оптимáт, меценáт; так само й грецькі: Атла́нт, Калха́нт і т. п.

§ 23. Багато латинських слів гублять у нас своє закінчення. Так, закінчення *-us* в українській мові завжди відкидається, а наголос лишається на тім самім складі, на котрім був він у мові латинській: *advocátus* — адвокáт, *prelátus* — прелáт, *senátus* — сенáт, *accéntus* — акце́нт, пре́фэ́кт, апа́ра́т, доце́нт, контра́кт, Вулка́н, Герма́ник, Ками́л, Кагу́л, Луку́л, Марце́л, Мете́л, Непту́н, Ре́гул, Ро́мул, Сату́рн, Си́ле́н, Та́цит, Тибу́л і т. п.

§ 24. Латинські слова на *-um* звичайно гублять у нас своє закінчення, але наголос зберігають латинський: *decrétum* — декре́т, протоко́л, *pro céntum* — проце́нт, ферме́нт, архі́в, стату́т, фундаме́нт і т. п. Коли ж слово закінчення *-um* не губить, то воно так само зберігає й латинський наголос: мемора́ндум, фа́тум, мі́нимум, фо́рум і т. п. (замічу, що в українській мові слова ці мужеського, а не середнього роду).

§ 25. Латинські слова на *-ius* та *-ium* звичайно міняють у нас своє закінчення на *-ій*, а наголос мають на передостаннім складі: Вергі́лій, Гора́цій, Мерку́рій, Овіді́й, аква́рій, герба́рій, крите́рій і т. п.

§ 26. Слова на *-eus* переходять у нас на *-ей* з наголосом на кінцевім *-e*: Морфе́й, Ея́ей, Помпе́й, Апуле́й. Див ще § 34.

§ 27. Латинські слова на *-anus* переходять у нас в слова на *-ан* з наголосом на кінці слова: вулка́н, Лука́н, Сильва́н, Тра́ян, Юліа́н і т. п. Див. § 34.

§ 28. Так само латинські слова на *-inus* переходять у нас в слова на *-ин* з наголосом на кінці слова: Августи́н, Тигеллі́н.

§ 29. Латинські слова на *-o*, *-io*, що мають родовий відмінок на *-onis*, в українській мові звичайно кінчаються на *он* (цеб то творяться від основи) з наголосом на кінцевім складі слова (цеб то з наголосом основи): леги́он, аквило́н, Като́н, Купидо́н, Маро́н, Назо́н, Пизо́н, Плуто́н, Страбо́н, Цицеро́н і т. п.; так само Неро́н, і рідко — Не́рон. Пор. § 34.

§ 30. Часом буває, що ми вимовляємо класичні слова ріжно, — то з наголосом грецьким, то з латинським, то на решті — з своїм, цеб то на кінці слова, напр., назву *Ганнибал* вимовляють потрійно: Га́ннибал — Hánnibal, Ганні́бал — 'Anníβas, і Ганниба́л; так само Андро́нік, Не́рон, Адоні́с, 'Argó, Са́пфо і т. п.

§ 31. Ті чужі слова, що одночасно заходять до нас від різних мов з різною системою наголосу, часто вимовляються в нас не однаково: *прінціп*, *мага́зін*, *а́том*, *парла́мент*, *медика́мент* і т. п.

§ 32. Чужі слова *зложені* частіше мають у нас український наголос, цеб то на другім слові: *поліцме́йстер*, *балетме́йстер*, *аксельба́нт*, *бакенба́рди*, *брандла́йбр*, *камерди́нер*, *парикма́хер* і т. п. Але в чужих словах рідко вживаних, особливо в перейнятих з мови німецької, наголос часом лишається німецький, цеб-то в першім слові: *ла́ндман*, *фу́рман*, *ва́льдшнеп* і т. п.

§ 33. Закінчення чужих слів не завжди дають вірну вказівку про наголос їх. Напр., єсть однакові закінчення в мові англійській і французькій (звичайно такі слова зайшли з французької мови до англійської), так що в словах, перейнятих з цих мов, наголос ставимо в залежності від того, звідки слово взяте; так вимовляємо: *парла́мент* (по англійськи) або *парламе́нт* (по французьки).

§ 34. Ось ці закінчення чужих слів *мужеського роду* звичайно приймають наголос на себе, звідки б слово не прийшло до нас: *-а́ж*, *-а́ш*, *-е́ж*, *-а́к*, *-а́нт*, *-а́нт*, *-е́нт*, *-ме́нт*, *а́н*, *-а́н*, *-е́н*, *-а́н*, *о́н*, *у́н*, *-а́й*, *-е́й*, *-а́л*, *-е́л*, *-а́м*, *-а́м*, *а́т*, *-е́т*, *-а́т*, *о́т*, *-а́т*, *-е́т*, *-а́т*, *-а́ф*, *-а́зм*, *-а́зм*, *-а́ск*. Сюди належать головним чином слова французькі, латинські, грецькі, турецько-татарські та інші; виключень з цього правила не багато. — це звичайно слова з тих мов, що хоч мають подібне закінчення, але не допускають наголосу на кінцевім складі, напр.: *Лондо́н*, *Ба́йрон* і т. п.

Всі слова з таким закінченням мають наголос *нерухомий*, цеб-то при відміні слова він лишається на тім самім місці де був у називнім відмінкові: *драгу́н*, *драгу́на*, *драгу́ном*, *драгу́ни*. Тільки загально вживані слова на *-ак*, *-ай*, *-ан* в українській мові мають великий нахил до *рухомого* наголосу: *козака́*, *козако́м*, *байдакі́*, *буга́я* і т. п.; але не загально вживані слова на *-ак*, *-ай*, *-ан* звичайно зберігають свій *нерухомий* наголос. Див. § 10.

§ 35. Чужі слова *муж. роду* на *граф*, *-метер* (*-метр*) і *-лог*, з голосною *о* перед цими закінченнями, мають наголос на цім *о*: *авто́граф*, *хроно́граф*, *фото́граф*, *етно́граф*, *типо́граф*, *баро́метр*, *хроно́метр*, *динамо́метр*, *ідео́лог*, *пато́лог*, *фізіо́лог*, *архео́лог*, *філо́лог*.

Кли ж перед цими закінченнями нема голосного *о*, тоді наголос падає на кінець слова: *епигра́ф*, або буває перед закінченням: *діа́метр*, *ката́лог*, *пара́граф* і т. п.

Український переклад слова *тео́лог* має й український наголос, цеб-то на другім слові: *богосло́в*.

§ 36. Чужі слова жіночого роду на *-а* постійно мають наголос на передостаннім складі: *комба́ра*, *кімна́та*, *ма́са*,

ода, сфера, химера, Аврора, Агрипіна, Андромаха, Антигона, Венера, Гекуба, Лаура (Лявра), Дездемона, Ізабела, Прозерпіна і т. п. Виключення творять лише слова (їх небагато), що в мові своїй мають вже наконечний наголос: строфа, маца і т. п.

§ 37. Слова жіночого роду на *-ея, -а́я, -о́я, -о́вка, -е́ка, -е́та* звичайно мають наголос на передостаннім складі: Амальте́я, Астре́я, Меде́я, Ніобе́я, Агла́я, Навзика́я, Збо́я, виято́вка, апте́ка (також і по § 38: а́птика), каре́та, газе́та, іде́я, батаре́я; але: соле́я, кисе́я.

§ 38. Слова жіночого роду на *-ика* мають наголос на третім складі від кінця: фі́зика, грама́тика, догма́тика, матемáтика, журналі́стика, ритóriка і т. п. Але це наголос уже новий, бо вдавнину всі слова на *-ика* вимовлялися в нас на Україні по § 36, з наголосом на передостаннім складі: ритори́ка, Афрі́ка, Америкá, грамати́ка; від цієї давньої вимови на Україні лишилося лише *музи́ка* (а не му́зика).

Слово *музика* походить від гр. *μουσική*, і вимовлялося в нас, по § 36, з наголосом на передостаннім складі: *мусі́ка* — *моу́і́ка*, потім *музи́ка*; давні українські акцентовані пам'ятки знають лише *мѣі́ка*, *мѣзі́ка*, і цей давній наголос став на Україні загально вживаним. Свій наголос українці занесли й на Москву і там він довго тримався; пор. ще у Пушкіна: Гремить музика боевая. Десь коло 30 років XIX-го століття німці й поляки занесли на схід латинську вимову цього слова — *му́зика*, але вона на Україні не привилася (проте прийнялася в Росії: му́зыка). Лише в Галичині, під впливом польським, часто вимовляють *му́зика*.

§ 39. Слова жіночого роду на *-ія* бувають латинського або грецького походження; слова латинського походження (хоч би й грець і слова, але прийшли до нас через мову латинську вимовляємо з наголосом на 3-м складі від кінця: комеді́я, анатомі́я, редакці́я, поезі́я і т. п. Треба замітити, що під польським впливом так само вимовляємо й деякі грецькі слова: Аспазі́я, Іфігені́я, Лесбі́я і т. п.; через Україну цю польську вимову було завнесено й до Росії.

Слова грецькі (або семитські, що прийшли до нас через мову грецьку) звичайно вимовляємо з наголосом на 2-м складі від кінця: виті́я, анемі́я, месі́я, летаргі́я, литургі́я, панагі́я, симоні́я, стихі́я, Євдокі́я, Софі́я, Марі́я (але й Ма́рія, Мар'я, бо з *Mária*) і т. п.

§ 40. Всі слова, що закінчуються на *-і́да, -і́да, -а́да, -а́да*, мають наголос на передостаннім складі: панахі́да, лампа́да, брига́да, канона́да, Аглаї́да, Бавкі́да, Іроді́яда, Ізі́да, Кипрі́да, Немезі́да, Пала́да, Феті́да, Енеї́да і т. п.

§ 41. Ймення муж. роду на *-а* вимовляємо так само, як і ймення жің. р. на *-а*, цеб-то звичайно з наголосом на передостаннім складі (по § 36): Атіла, Брама, Бўдда, Задєка, Сенєка; але: Кузьма́, Лука́, Хома́, Бова́, Калі́гула.

§ 42. Ось ці суфікси прикметників від чужих слів завсіди приймають наголос на себе: *-а́льний*: бана́льний, ідеа́льний, норма́льний, геніа́льний, реа́льний; *-о́зний*: серйо́зний, грандіо́зний; *-і́йний*: кульмінаці́йний, сенсаці́йний; *-і́чний*: криті́чний, психі́чний, ідеалісті́чний, іділі́чний, аналіті́чний, анатомі́чний, іроні́чний і т. п.

§ 43. Прикметники на *-ський*, що походять від слів на *-ія*, мають наголос на передостаннім складі: бельгі́йський, австралі́йський, фєнікі́йський, богє́мський, саксо́нський; але віддавна встановилася літературна вимова „а́нглійський“ поруч „англі́йський“.

§ 44. Дієслова чужого походження на *-ствувати* утримують в дііменникові наголос свого іменника на *-ство*: а́вторство - а́вторствувати, ора́торство - ора́торствувати. По всіх дієслівних формах наголос у таких словах нерухомий.

§ 45. Більшість чужих дієслів кінчиться у нас на *-увати*, *-ювати* (з нім. *-iegen*): фантазува́ти, мобілізува́ти, зондува́ти, ігнорувати́, ідеалізува́ти, апелюва́ти, ізолюва́ти, ілюструва́ти, балансува́ти і т. п. При зміні цих слів, коли випадає *в*, наголос переходить на *у*, *ю*: зонду́ю, апелю́ючи.

§ 46. Таким чином, як бачили ми вище, в українській мові помічається великий нахил вимовляти чужі слова з наголосом на кінці слова, цеб-то вимовляти їх так, як часто вимовляємо й свої слова. Цьому допомагали такі причини.

Першою причиною цього треба вважати зникнення в нас закінчення чужого слова, через що наголос слова тим самим опинився на кінцевім складі: *advocatús*—адвокат, *παιδαγωγός*—педагог.

Другою причиною цього треба вважати те джерело, звідки прийшло до нас слово. Річ у тім, що з половини XVIII го віку розпочався дуже великий вплив французької мови на Схід, а разом з тим і на Україну, і вплив цей продовжувався майже ціле століття; мова французька панувала тоді скрізь в інтелігентних родинах. От через це багато чужих слів, напр. грецьких, латинських, німецьких, англійських, арабських і інші, прийшли до нас через мову французьку, і ми їх часто вимовляємо й тепер по французьки, цеб-то з наголосом на кінці слова: Аму́р, Шекспі́р (по-а́нглійському треба Шє́кспир, *Shákespeare*), Гамлє́т, Гоме́р і т. п.

По-третє, великий вплив у цім відношенні мали на нашу мову мови східні, — тюрксько-татарські, в яких наголос постійно падає на кінець слова; мови ці взагалі виявили на українську мову надзвичайно великий вплив.

Гераклева дітвора України.

З історії ми знаємо, що в глибоку старовину, в початках історичного життя українського народу, серед наших предків виявилось чимало таких, які володіли нечуваною фізичною силою та наводили великий страх на своїх ворогів. Іноді такі люде поєдинком вирішували цілі війни і змушували, особливо дикунів, відмовлятися від нападу на наші міста та відходити з поворотом у степи. Слава про таких багатирів розходилася далеко поміж иншими народами і викликала в них боязливість і повагу. Знані вони у нас під іменем пр. таких героїв, як Микита Кожемяка або відважний князь Тмутороканський Мстислав, войовничий лицарь, який воював з князем Касогів (Черкесів) Редедею.

Чимало ще знаємо й инших багатирів на протязі історичного життя українського народу, але не про них річ. Хочемо тут піднести саме те, що такі багатирі ще й досі не перевелися у нас на Україні. Правда, тяжка хвиля сучасного життя застала їх, як і инших ліпших синів матері України, що боролися за її незалежність, залишити її і розпорошитися по цілому світі. Але говорять, що зле часом виходить на добре... З ріжної преси довідуємося, що наші земляки—атлети боряться і показують своє мистецтво на європейських та американських аренах і не без успіху. Перемагають знаменитих силачів инших націй і побивають світові рекорди, викликаючи в світі здивовання своєю фізичною силою. Багато з них потрапили здобути високі титули „чемпіона над чемпіонами світа“.

Перше місце серед них займає відомий добре нам Піддубний. Чемпіон над чемпіонами.

Походить він із Полтави, вище середнього росту, важить 8 пудів (129 kg.) і збудований надзвичайно гарно. Підіймає обома руками 9 пудів (145 kg) вісім разів — рекорд ще досі непобитий.

Зіздив цілий світ і ніде не був переможений. В 1907 році в Петрограді, в цирку Чінезелі протягом 15 хвилин поклав не менше відомого польського борця Збішка Циганевича.

Другим іде не менше знаменитий Олександр Гаркавенко, що два роки тому гостив у Львові. „Чемпіон над чемпіонами“. Родився він на Катеринославщині і має 30

років. Середнього росту, важить 9 пудів (145 kg.). Рекорд: підносить двома руками 10 пудів (160 kg.), на плечах вигинає залізну шину, яку гне на ньому 30 людей. В губах гне 4 цалеве залізо, а зі штаби три цілі завширшки й 1 палець завгрубшки робить на руці бранзолетки. Надзвичайний технік французького борництва. В боротьбі має незвичайну орієнтацію та стратегію і бореться поправно і по мистецьки. Побив рекорд у плавбі: продержався на Азовському морі 4 години, а на північній Двині проплив з водою 12 верстов.

Сам гарно збудований, пристійний і удалий. До цього часу не був переможений. Виїхав до Америки.

Третім іде Канотин. Чемпіон світа, родом із Херсонщини. По 3 годинній боротьбі з Збишко-Циганевичем розійшлися, не перемігши один другого. Знаменитий борець і атлет. Перебував в Німеччині.

Четверте місце займає чемпіон над чемпіонами Пасунько, родом із Херсонщини. Важить 8 і пів пудів. Підіймає двома руками 9 пудів. В 1915 році в Полтаві по півторагодинній боротьбі зі Збишко Циганевичем, останній відмовився від дальшої боротьби з ним. Взагалі п. Пасунько в боротьбі до цього часу не був переможений. Має дуже гарне тіло з надзвичайно сильними м'язами.

В п'ятім ряді йдуть два брати Гурські, родом із Катеринославщини. Перший важить 7 пудів, а другий 6 пудів і 20 фунтів. Рекорд: без конкуренції рвуть руками і грудьми ланцюги.

На шостім місці стоїть чемпіон світа Бариченко, бувший старшина чорноморської фльоти, родом із Харківщини. Рекорд: підіймає двома руками 7 і пів пудів.

Сьомим іде чемпіон світа Білоус (бувший матрос чорноморської фльоти), родом із Полтавщини. Важить 7 і пів пудів. Клясичний борець.

Восьме місце займає Осауленко (бувший матрос Чорноморської фльоти), родом із Харківщини. Важить 6 пудів. Надзвичайний технік французької боротьби.

Дев'ятим іде чемпіон світа Голоколосів (бувший старшина Чорноморської фльоти.) Народився на Донеччині. Важить 7 і пів пудів. Надзвичайно гарної вроди. Борець першої класи французької боротьби. Перебував тепер у Польщі.

Десятий Сокира. Чемпіон світа, родом із Херсонщини. Легкої ваги — всього лише 4 і пів пудів. Надзвичайний технік французької боротьби.

Одинацятий Габуренко. Чемпіон Європи, родом із Харківщини. Важить 7 і пів пудів, клясичний борець.

Дванацятий М'ясоїдів. Чемпіон світа, родом із Полтави. Відомий артист-маляр. Знаменитий борець французької боротьби і надзвичайно гарної вроди. Через нього

відбувся поєдинок між російською графинею й італійською артисткою.

Тринадцятий Гриненко, родом із Київщини. Ама-тор. Важить 4 і пів пуда. Рекорд: підіймає одною рукою 5 пудів 10 фунтів. (З фаху гірничий інженер).

Чотирнадцятий Гордієнко з Києва. Знаний атлет інструктор тяжкої атлетики. Рекорд: різні номери на гирих. (З фаху доктор медицини).

Пятнадцятий Головач родом із Волині. Знаний атлет — боксер.

Шіснадцятий Симонович, старшина армії УНР. — Клясичний борець.

Сімнадцятий Медвідь, родом із Полтавщини. Важить 6 і пів пудів. Клясичний борець.

Вісімнадцятий іде Огиренко, з Полтави. Важить 6 пудів. Клясичний борець.

Дев'ятнадцятий Шайга — кубанський козак. 6 пудів ваги. Клясичний борець.

Двадцятим іде Ющенко. Знаменитий борець, котрому ніхто при французькій боротьбі не міг зломати моста (при-йом боротьби).

Двацять першим Тимченко. Родом із Харкова. Першоклясовий борець.

Двацять другий Записецький родом із Києва. Бувший старшина гвардії, а також і Української армії. Важить 5 і пів пудів. Рекорд: піднімає обома руками 6 пудів, а одною 4 пуди. Атлет—борець. Ще молодий, але подає великі надії на будуче. Виїхав до Америки.

Двацять третій Чумак із Харкова. Клясичний атлет — борець, і

Двацять четвертий Невелський з Житомира. Ва-жить 6 пудів, клясичний борець по французькій системі

В цирку п. Корнацького у Львові на міжнародньому турнірі бере участь великий улюбленець публики, україн-ський спортсмен Іван Волинець. Походить він з Галичини і має 28 років. Вище середнього зросту, гарної будови. з доб-ре розвинутими м'язами, робить миле враження.

Належить до легкої атлетики, в якій має гарні досяг-ки: кидання диском 39 метрів, ратищем 44 метри; кулею (ядро) 12, 80 м. і скок у височину 160 сантиметрів. Знаме-нитий технік французької боротьби. Бореться з такими зна-менитими світовими чемпіонами, як Мурин Бамбуля, Сва-тиня, велетень Грікіс і Співачек та займає не останнє місце. Великий знавець легкої атлетики і здібний органі-затор подає великі надії і безперечно в недалекому майбут-ньому займе високе місце як серед наших, так і світових геркулесів.

Перечислені вище представники сили народньої, які побивають світові рекорди, в щастям та гордістю рідної землі, яка зродила та виплекала таких синів і може похвалитися ними перед світом. Описуючи живих, не можу обійти мовчки світлої пам'яті двох героїв-атлетів, які загинули в часі визвольної боротьби за незалежність України, а саме Стецюру і Піддубо-Добровольського. Перший походив із Київщини. Чемпіон світа, важив 7 пудів і був знаменитий борець, а до того ж і драматичний артист київських театрів. Брав активну участь у боротьбі за волю Батьківщини й особливо відзначився, як повстанчий отаман на Київщині, де й поклав своє життя в 1919 році, розстріляний денікінцями.

Другий, родом із Херсонщини. Важить 7 пудів і був теж класичний борець. Бився в рядах Української армії з ворогами рідної землі і впав смертю мученика з рук звірів-чекістів.

* * *

Морок. Ніч. І блисне сонце,
Зникне сна кошмар.
Почуваю, що не сон це,
Що в мені — пожар.
Викличу я співи серця,
Оживуть кущі.
Ранок. Вранці сміле скерцо
Скине обручі.
Сиві прадіди забуті
В грудях встануть враз.
Встануть, безвістю закуті,
Вже в останній раз.
Співи матері, почуті
В колисковім сні —
Всі слова перезабуті
Забренять в мені.
Вітряки, хатки, долини,
Січ, зелений гай —
Всі ці образи прилинуть,
Скажуть: „Не займай“.

М. Семенко.

На рідному ґрунті.

(Сторінка зі спогадів).

(Присвячується світлій пам'яті І. М. Стешенка та А. І. Лещенка).

Перший універсал Української Центральної Ради покликав український нарід — самому творити свою долю.

Для праці утворення основ державного будівництва з'явилася потреба мобілізувати всі інтелігентні українські сили, де б вони до того часу не перебували.

Українська колонія в Москві з кожним днем зменшувалася; дехто закликався на працю до Київа, дехто вирушав на власну руку додому, щоб узяти участь в утворенні місцевого життя, нехай поки що на автономних основах...

В кінці вересня 1917 р. (а може в початку жовтня) одержав і я телеграму з Київа, за підписом І. А. Фещенка-Чопівського, як голови української фракції Київської Міської Думи, з повідомленням, що Київська Міська Дума обрала мене в члени Управи для керування народньою освітою.

Добре знаючи те, що Київ завжди був цитаделлю чорної сотні та конґльомератом різних національностей, ворогуючих між собою, я рішив наперед зїздити до Київа та на місці з'ясувати, чи зможу виправдати те довір'я, яке покладала на мене українська фракція Думи.

В перший же день свого перебування в Київі я одержав запрошення від Генерального Секретаря нар. освіти І. М. Стешенка, з яким до того часу не був знайомий, на побачення з ним в Генеральнім Секретаріаті.

З великим душевним хвилюванням вступав я в помешкання Центральної Ради, цього дійсного живчика народнього життя України... В вестибулі помешкання товклася юрба людей, переважно військових, — біля книжних киосків, що належали різним партійним організаціям... В кімнаті, де працював І. М., теж було „вавилонське стовпище“, — повно людей та „ліричний“ розгاردіаш на пишемному столі.

До мене підійшов надзвичайно життєрадісний чоловік у чорному сурдугі, з пишною білою краваткою, — це був І. М. Стешенко. Почалася розмова, хоча й на двох діалектах — українському й російському (я не відважувався розмовляти по-українському, бо більше двадцяти років стало

перебував на Московщині), але на стільки щира й товариська, що принайменше в мене було вражіння, наче до цієї розмови ми десятки років товаришували. І. М. радив мені не приймати посади члена міської Управи, а взяти посаду товариша Генер. Секретаря нар. освіти, яку він мені тут же запропонував. З де яких міркувань я відмовився від цієї пропозиції, але погодився увійти в склад його співробітників по Генер. Секретаріату в ролі „експерта по народній освіті“.

Так почалася одночасно моя праця в київському міському самоврядуванні й Генер. Секретаріаті народньої освіти, що потім перетворився в міністерство нар. освіти.

Це сполучення праці в двох установах допомогло мені, з одного боку, брати участь у розробці основ нового устрою школи, з другого, — переводити в життя ці основи — в шкільній практиці Києва.

Як у своїй роботі Генер. Секретаріат з самого початку свої діяльності спирався на організоване українське учительство (незадовго перед тим повстала Всеукраїнська Учительська Спілка, та на представництво від національних меншостей, так і я в своїй діяльності по керуванню народньою освітою Києва рішив використати ті самі сили.

Мені пощастило провести через Думу статут Комітету по народній освіті, який перебрав на себе адміністративне керування всіми міськими школами (двома гімназіями, учительською семінарією, вищими і нижчими початковими школами). В склад цього комітету, під моїм головуванням, як члена Управи, входили по одному представнику від учительських спілок кожної національності та по одному представнику від кожної національної фракції міської Думи.

Розуміється, першим завданням української фракції Думи було утворити для українського населення Києва рідну школу, якої позбавлене було воно сливе на протязі всього „пропащого часу“ — з моменту прилучення до Росії. І в той же час українська фракція твердо стояла на ґрунті визнання національно-персональної автономії, проголошеної III універсалом Укр. Центральної Ради 7-го листопаду 1917 р.

Київська Міська Дума — ще до мого вступу в члени Управи — рішила утворити перед початком 1917-18 шк. року в різних районах Києва прийомні комісії з участю представників від кожної національності для запиту батьків, до якої саме національної школи бажають вони віддати своїх дітей.

На підставі цих даних було встановлено, скільки належало відкрити нових шкіл для задоволення потреб кожної національності.

Таким чином мені прийшлося рахуватися з вислідами цього своєрідного плєбісциту як з фактом, хоча вони далеко не відбивали дійсних потреб українського населення, тим більше, що, як потім дізнався я від А. І. Лещенка, голови київської спілки учителів-Українців, при цьому плєбісциті практикувалися різні надужиття з боку російських представників прийомних комісій. Цікаво зазначити, що особливо визначався тут україножерством радник Думи С. Грушевський, що носив одно прізвище з тодішнім Головою Центральної Ради М. С. Грушевським..

Всеж таки як ні як треба було знайти декілька десятків учителів для українських шкіл Києва, — учителів, які б не тільки відповідали загальним умовам, установленим для кандидатів на учительську посаду, але й національно свідомих.

Тут надзвичайно прислужився А. І. Лещенко, рекомендуючи членів спілки на учительські посади в школах Києва.

Для педагогічного керування школами був установлений Міською Думою інститут інструкторів, і ці інструктори теж призначалися за рекомендацією учительських спілок відповідної національності.

В той час, як Київ переводив у життя плян управління народньою освітою, збудований на принципах, що відповідали як педагогічним вимогам, так і засадам демократизму й вільного розвитку кожної національної школи, для цілої України це питання потребувало ще теоретичної розробки, якою й занялася Генеральна Шкільна Рада при Генер. Секретаріяті нар. освіти. Але І. М. Степенко рішив піддати вироблений Генер. Шк. Радою плян управління нар. освітою на Україні детальному обговоренню на спеціальному зїзді з представників учительських організацій і місцевих самоврядувань раніш, ніж вносити його на затвердження Центральної Ради. Для підготовки цього зїзду був утворений організаційний комітет, головування в якому було покладено І. М. — чем на мене. Названий зїзд відбувся 15 20 грудня 1917 р. На жаль, незабаром наступили події, які відсунули введення в життя пляну управління народньою освітою на Україні аж до часів Директорії, при якій був затверджений цей плян, правда, з де-якими змінами проти тих ухвал, що були винесені згаданим зїздом.

Після повороту Центральної Ради до Києва І. М. Степенка вже не було в складі Народніх Міністрів (після IV універсалу, що проголосив самостійність У. Н. Р., Генер. Секретарі прибрали назву народніх міністрів), але І. М. залишився на праці в міністерстві нар. освіти, яко Генеральний Комісар народньої освіти. Більше того, не відійшов він від праці в тому ж міністерстві й тоді, коли стався

гетьманський переворот і до керування цим міністерством прийшов М. П. Василенко, хоча й щирий Українець, але занадто уступливий перед наступом російського громадянства та учительства на українську школу й культуру.

На охорону цієї школи й культури в відомстві Міністерства Нар. Освіти й залишилися на своїх урядах видатні діячі, як І. М. Стешенко, П. І. Холодний, А. І. Лещенко та ин.

Почався похід проти свідомих Українців учителів, особливо проти комісарів нар. освіти, звільнення, арешти, обвинувачення в большевизмі й т. д.

Міністр М. П. Василенко рішив зовсім зліквідувати інститут губернських і повітових комісарів нар. освіти, збудувати по новому пляну управління нар. освітою на Україні, і з цією метою утворив при міністерстві спеціальну комісію під головуванням В. П. Науменка. В склад цієї комісії був запрошений і я, — крім того з Українців в комісії брали участь П. І. Холодний і О. Ф. Музиченко, решту членів становили Росіяне або „Малороси“. Не диво, що комісія в більшості своїй схилилася до відновлення старих кураторів шкільних округ під назвою „управляючих шкільними справами в губернії“, себ-то хотіла посадити замість трьох попередніх шкільних кураторів 10-11 „управляючих“.

Коли зясувався для мене вислід праці цієї комісії, я рішив вийти зі складу її з доведенням до відома громадянства мотивів свого виходу і в цій справі звернувся до І. М. за порадою. І. М. цілком погодився зі мною, і в його-ж урядовому кабінеті склав я відкритого листа до міністра М. П. Василенка і тоді ж умістив того листа за порадою І. М. в „Робітничій Газеті“.

Це було моє передостаннє побачення з І. М. Стешенком, бо через декілька днів І. М. виїхав до себе на село на Полтавщину і там — в своїй рідній Полтаві — знайшов смерть від кулі невідомого злочинця. Урочистий похорон І. М. Стешенка, що відбувся в Києві 4-го серпня 1918 р., навіч виявив, з якою пошаною ставилося українське громадянство до першого Генер. Секретаря нар. освіти.

Після свого виходу з комісії В. П. Науменка я зовсім відійшов від праці в Міністерстві Освіти, а також не по своїй волі мусів відійти й від праці в київському міському самоврядуванні, бо воно було зліквідоване розпорядженням гетьмана Скоропадського...

З перемогою повстанського руху проти гетьмана відновлено київське міське самоврядування, і я знову повернувся до своєї праці на полі народньої освіти Києва.

Тут мені знову довелося в різних справах стикатися з А. І. Лещенком, який став на чолі Департаменту ниж-

чої школи Міністерства Освіти. Не вважаючи на свою хворобу (сухоти), що помітно підточувала його фізичні сили, А. І. увесь віддався праці на зміцнення української школи та на боротьбу з її ворогами — російським громадянством і учительством.

Вже на еміграції дізнався я, що А.І—чу довелося винести на своїх знесилених плечах денікінську навалу на українську школу (А. І. був Головою Товариства Шкільної Освіти, що перебрало на себе утримання й керування українськими школами на всій Україні). В зимку 1920 р. А. І. Лещенко, що віддав усього себе національній справі, помер тяж у своєму рідному місті Зівькові — на Полтавщині.

З приходом до влади Директорії відкривалися великі перспективи для розвитку національної культури. Знову закипіла праця в Міністерстві Освіти, на яке Директорією покладено було розроблення пляну ґрунтової організації всієї системи виховання й навчання; знову Всеукраїнська Учительська Спілка запропонувала послуги в співпраці над розробкою нової школи не тільки по мові, але й по духу, по суті; знов українське громадянство мало можливість взяти активну участь у творенні національної школи й культури. Але цим перспективам не довелося реалізуватись: на Україну знову сунула большевицька навала.

В кінці січня 1919 р. прийшлося мені залишити Київ, а разом і В. Україну після недовгої праці на рідному ґрунті, шукаючи притулку в братній країні — Галичині...

* * *

Уже зоря золоторога,
де полями зацвіло,
кладе на огнені пороги
своє сивіюче крило

На тротуарах не лілеї
й не лебединий в небі крик —
дзвінка безодня над землею
чолом задуманим горить.

В поля з пахучої долоні
Червінці осінь просіва...

А десь біжать залізні коні,
і пахне холодом трава.

Іван Липа.

Михайло Білінський*).

(Сильветка)

Хто з Українців, що в часи нашої революції перебували при уряді Української Народньої Республіки, не знав цієї високої, ставної постаті, гладко по англійському виголеної, завжди веселої, привітної, повної невичерпаної енергії?

Хто не зустрічав його на поважних нарадах і зібраннях, де він промовляв, певний свого права, сильний авторитетом і переконанням? Талановитий фінансист, тверезий адміністратор і людина з честю.

Його любили в товаристві. Хто не чув його приємного й міцного співу в веселому товаристві, співу, що дорівнювався ліпшим оперовим артистам?

Він мав широке коло знайомих та прихильників і між військовими і між урядовцями і між громадськими працівниками. Завжди рівний в поводженні з усіма, й його щира й правдива душа не мінчалася й на високих посадах. Він нічим не пишався, сам себе ніде не підвищував і не принижчував других.

Російська революція 1917 р. захопила його в Петербурзі, де він був під той час старшим лейтенантом Балтійської флотії і командував канонеркою.

Коли більшовики забрали владу в Московії, коли виявилась їхня політика, яка гнобила менші народи Росії, він побачив, що з більшовиками йому не по дорозі, переїхав до Києва, де в той час організувалося вже ядро Української Державности. У ці часи ми бачимо М. Білінського між членами делегації, що заключала в Бересті умови з Німцями.

Переконаний прихильник парламентарного й демократичного устрою держави, не вважаючи на лівість і правість, яко зявища часові, він щиро працює в Морському Міністерстві.

*) Ця сильветка, знайдена в паперах покійного Івана Липи, присвячена пам'яті його друга, Михайла Білінського, талановитого адміністратора і фінансиста, директ. Кредит. т-ва перед 1914; здібний реформатор — див. його „Хлібна валюта“ в „Нов. Думці“ Кам., 1920 р. ч.1—2.,— стоїть у зв'язку з ширшими життєписами, якими Іван Липа хотів ушанувати пам'ять як Білінського, так і другого свого друга, дра Івана Луценка.

Реданція.

Коли Директорія увійшла до Київа і формувалося перше революційне міністерство, М. Білінський, з вибору партії Самостійників, до якої належав, вступає в склад кабінету, яко Міністер Морських Справ.

Тоді ціла Україна з Галичиною належала тільки нам і простору для діяльності Морського Міністра було задоволі, і він проявив там характеристичну для нього енергію, адміністративні здібности і абсолютну чесність. Під його керівництвом розвивалися наші порти в Одесі й Миколаєві, будувалися панцерники, організувалася фльота. Наступ большевиків на Київ, далі на Одесу, знищив ту працю.

Почалося переслідування Самостійників. М. Білінський, що з постанови партії одмовився від честі бути міністром у кабінеті Мартоса, в цей час формував у Галичині Гуцульські полки морської піхоти. Коли ж він повернувся до Кам'янця, то був арештований на улиці і посаджений до тюрми на приказ Мартоса.

Просидівши там більше місяця без слідства, М. Білінський енергійно протестував ріжними шляхами перед урядом та ніщо не помагало і тільки наступ большевиків на Кам'янець дав йому змогу вийти з „рідної“ тюрми.

Для М. Білінського не було місця при уряді У. Н. Р. і він пішов із своїми Гуцулами на фронт, де брав участь у кількох боях, переносив усі недогоди й небезпеки разом із козаками і разом із ними болів тяжким тифом, мало не згинувши від нього.

В часи українсько-польського перемир'я він був у Кам'янці. Там працював яко політик при засновуванні Всеукраїнської Національної Ради, звертаючи всі свої сили до одної мети: Україна повинна бути краєм парламентарним.

І коли перед наступом на Київ укладався кабінет міністрів і в склад його був запрошений М. Білінський (як міністер Внутр. Справ), він дав згоду тільки на тих умовах, що зараз же по вступі скличе передпарламент. За свого міністерування він багато зробив для цього, а Всеукр. Нац. Рада зобов'язавшись виробити проєкт конституції У. Н. Р., виробила й подала цей проєкт до уряду.

Швидко уряд опинився у Винниці, далі частинно переїхав до Київа. Там виявилася залаштункова політика: до Винниці приїхав новосформований кабінет з Прокоповичем і всі заходи М. Білінського про скликання народного представництва пішли за водою.

Тепер М. Білінський віддається партійній праці; він працює теж разом із особами, що шукають можливости об'єднати громадянство партійне і безпартійне. Сприяє укладові програми Народного Об'єднання, що згодом перетворюється в партію.

Всеукраїнська Нац. Рада в Тарнові даліше домагалася од уряду вироблення конституції і скликання представницького тіла. М. Білінського бачимо в комісії для вироблення норм державного устрою, яка трималася переважно завдяки його енергії.

Рада Республіки народилася. Він був її членом і головою фракції Самостійників і входив у склад першого відповідального перед парламентом міністерства, як Міністер Внутрішніх Справ.

Коли ліві групи зірвали Р. Р., новий, уже невідповідальний уряд розігнав Раду Р., М. Білінському стало за тісно в центрі У. Н. Р.

Українська революція носить у собі одну характеристику рису:

Люде, що мають свою індивідуальність, тверді пересвідчення, що все своє майно і своє життя віддали цьому молохові, що прийшли творити державу Українську уже з відомим імям, уже з великим запасом досвіду, поволі одходили од центру, зникали десь у безвісти, а багато кладе свої голови в шалених повстаннях.

На їх місце ставали нові люде, що використовували революцію в своїх інтересах і для свого панування. Вони не були ті, що твердо й одверто обстоювали свої пересвідчення, вони покійно йшли туди, куди потрутила їх диктаторська рука.

Михайло Білінський мав державний розум і свої власні тверді пересвідчення й багату індивідуальність. Його поважали, з ним рахувались, його навіть боялися, але при першій же змозі ці, менші, дрібніші відштовхнули його.

Талановитому діячеві було замкнено дорогу до творчого життя, але оспалість не охопила його. Завдяки своїй енергії, своїй активності в життю, він не міг сидіти без праці, без втручання в такі дорогі йому справи нашої державности і пішов на одверту боротьбу з Москвинами.

Він був у героїчному зимовому повстанні 1921 р., що закінчилося невдачею під Базаром. Там Білінський, уже ранений попередньо, мужньо відбивався і врешті під ударами шабель поклав свою гарячу козацьку голову разом із товаришем своїм Володимиром Лупенком.

Він був Міністром Морських і Внутрішніх Справ, керував Мін. Господарства, Мін. фінансів, а сам здебільшого бідував й на повстання пішов без шага за душею.

Жив недовго, але в повноті своїй !

Наші втрати.

(Памяти Івана Липи й Василя Совачова).

Серед утрат, які почесла в останніх роках наша еміграція, зокрема наше „Товариство допомоги“, може найболючішою є смерть двох заслужених українських діячів, старих самостійників — Івана Липи й Василя Совачова. Люде тїмущі й енергійні, вони в інших, щасливіших обставинах ще довго могли би жити й працювати для добра рідного краю, який так гаряче кохали.

Молодими юнаками полюбивши „велику Руїну,“ присягли вони віддати всі свої сили на службу Україні й вірно додержали слова. Ціле своє життя були активними членами нації, а коли настав слухний час, покинули все й пішли, не лякаючись горя й злиднів, на боротьбу за волю й державність України. Перемога північного сусіда, що віроломно напав ззаду на молоду Українську Республіку, примусила їх разом із іншими борцями піти на еміграцію. Лихі обставини життя на чужині — матеріяльні й моральні — підкосили їх здоровля й вкінці довели до передчасної могили, хоч і серед свого ж таки люду, але далеко від дорогого серцю рідного краю.

Смерть їх — велика втрата для України, були бо це незвичайно діяльні, незвичайно характерні, стійкі й чесні люде. Люде м'якої душі, але твердих, непохитних переконань. Ця риса їх вдачі примушувала ставитися до них із пошаною навіть людей цілком протилежного табору. Хто-ж ближше пізнав їх, той не міг їх не полюбити.

Я мав щастя знати обох небіжчиків особисто. Совачова ще з прилуцької гімназії. В нашій гімназії була тайна громада. Одним із провідників її був Василь Якович, уже тоді завзятий самостійник завдяки впливові свого приятеля, покійного Миколи Міхновського, теж прилучанина.

Особистий вплив Совачова, його розмови й українські книжки, які він нам постачав — були між ними й галицькі видання, особливо журнал „Зоря“ — робили своє діло (Совачів завідував бібліотекою громади, котра пізніше перейшла до мене). Навіть по скінченню гімназії не забував він про наш гімназійний гурток і був тим лучником, що зв'язував нас зі світом. З Київа привозив він нам раз-у-раз різні галицько-українські видання й взагалі тримав нас у курсі українських справ. Для прилуцької молоді був

він поруч з Міхновським таким самим духовим батьком її української свідомости, як Вол. Шемет для лубенської. Був нашим просвітителем, що будив у нас українського духа. Саме йому завдячую і я в значній мірі своє національне освідомлення.

Доля пізніше кинула нас у різні кінці, але я завжди з вдячністю згадував про Василя Яковича. І от по 20-ти з гаком літах стрінулися ми знову у Львові. Ста і приятелі, наче тільки вчора розлучилися, хоч і від мною стояв не молодий стрункий студент у синім університетськім мундурі, а сивий, побигий долею лікар, у якійсь невиразного кольору нагортці й потертій одежині.

Учений лікар, добрий практик Василь Якович не міг у Львові робити своє фахове діло. Від властей годі було дістати дозвіл на практику, а свої теж не квапилися використати досвід і знання покійного. Спроба його улаштуватися на українському університеті скінчилася невдачею. І от лікар мусів заробляти собі на хліб малюванням образів. Гірка доля! Вкінці пощастило покійному улаштуватися в Підлюгому й дістати дозвіл практикувати, але напередодні кращого життя В. Я. упав жертвою свого фаху. Виснажений переживанням революційного часу й емігрантським бідкуванням організм не подолав страшної хвороби. В далеких бойківських горах спочило на вік втомлене серце завязтого полтавця.

Покійного Івана Львовича Липу теж памятаю сперед 20-ти літ. Уперше познайомився з ним таки у Львові влітку 1904 р., приїхавши сюди з своїми земляками (Дм. Дорошенком, Мих. Деркачем і ин.) на вакаційні українські університетські курси. Приїхав на них і Липа, молодий, рум'яний, жвавий бльондин з кучерявою чуприною й борідкою. Приїхав разом з молодістю, симпатичною жінкою, з котрою недавно побрався. І досі памятаю їх з того часу як живих. Однак тоді якось не вдалося нам зблизитися.

Значно старший за нас, молодих студентів, обергався Іван Львович головню серед старшого громадянства, тимчасом як я й мої товариші перебували здебільшого серед своїх товаришів з України, емігрантів-ерупівців або крутилися між галицькою молодістю.

По Львові ми вже не здибалися з покійним і ніяк не думалося, що стрінемося знову таки тут. І не тільки стрінемося, а й заприятимосся.

І не можна було не заприятитися з Іваном Львовичем: такий він був гарний і милий чоловік. Чутливий на все гарне, доброго серця й розумний та освічений, цікавий розмовник. І хоч як змінився з вигляду колишній молодий лікар — постарів, збувся своїх кучерів і гарної борідки

(покійник голився й мав досить зморщену тварь), але зостався таким самим, як колись, жвавим, бадьорим і повним життя чоловіком. Ми дуже швидко зішлись й часто бували один у одного. Хвилини, які я провів у його товаристві, зостануться в моїй пам'яті до віку як найкращий момент у життю...

Багато чого переговорили ми і з Липою і з Совачовим, згадуючи колишнє й журачися сучасним та линучи думками в далекий рідний край, такий коханий і привабливий. Покійні вже наче прощалися з ним, не припускаючи можливості ще раз поглянути своїми очима на тихії води, на яснії зорі любої України. Вони наче передчували, що це щастя їм уже не судиться, що доведеться зложити голови далеко від рідної сторони.

Так і сталося. Упокоїлися вони в новій батьківщині — Галичині, якій віддали свої останні сили, але пам'ять про них не забудеться на Україні. Належали бо вони до цвіту нашої нації й вдячна згадка про них зостанеться на віки в кожному українському серці.

Ось короткі життєписні дані небіжчиків. *)

Іван Липа був родом з полудневої України, син нашого радісного півдня, вихованок нашого Чорного моря. Народився в Керчі 24. II. 1865 р. в убогій семі. Тут покінчив народню школу й гімназію. Університетські студії розпочав у Харкові на медичному відділі. Ще на студентській лаві захопився українським рухом і разом з іншими товаришами зорганізував таке самостійницьке „братство Тарасівців“, перше українське політичне товариство (1890 р.). Належали до цього братства між іншим отсі відомі наші діячі: покійний Микола Михновський, М. Вороний, В. л. Самійленко та інші. Братчики між іншим транспортували українські книжки за кордону, з Галичини, і в зв'язку з цим довелося Липі потрапити в тюрму, де він просидів більше року, а згодом і під догляд поліції. Це перервало його студії (Липа був тоді вже на 5-му курсі) і вже значно пізніше пощастило йому докінчити науку в далекому казанському університеті, котрий він скінчив 13. X. 1897 р. Ставши лікарем, пішов він у народ, поступивши на земську службу спочатку на Херсонщині, а опісля на Полтавщині, де пробув до 1902 р. Звідси Липа перейшов до Одеси і тут жив аж до 1919 р. В Одесі швидко здобув собі славу незвичайно гарного й совісного лікаря й дуже багато причинився до кращого поставлення лікарської справи. Поруч із ревним сповнюванням свого професійного обов'язку знаходив покійний час і на українську громадську та літературну діяльність. Пише дописи, статті, поезії й оповідання до австрійсько-українських часописів („Народ“, „Ціавада“, „Зоря“, „Буковина“, „Нове Зеркало“, Літературно-Науковий Вісник, „Дзвінок“, пізніше до „Ціла“ й „Неділі“, організує й підтримує видавництво О. Л. С (Одеська Літературна Спілка), видає альманах „Багаття“ (1905 р.), де вперше виступив Олесь, пізніше твори талановитого юнака Плюща. Підтримує молодіж і взагалі всякі українські починання, а як настала змога заходить к до оснування в Одесі українського клубу й Просвіти. З появою української преси в межах Росії бере живу участь в київській „Українській Хаті“.

*) За відомости про дра В. Совачова складаю сердечну подяку вдові його п. Ганні Совачовій. В. Д.

З вибухом великої революції проявляє особливо видатну енергію в організації українських сил у Одесі. З головою поринає в громадські справи, висунені революційною хвилею, пише в новоповсталій українській пресі, то що.

За цю визначну діяльність висуває одеське українське громадянство по уладку Гетьманщини кандидатуру Івана Львовича в члени уряду У.Н.Р. Задля цього виїздить Липа 1 січня 1919 р. з Одеси до Києва, щоб уже ніколи не вернутися додому, на береги укр. моря. Від цього часу ділить він долю й недолю УНР., беручи участь в її уряді то як міністр віроісповідання (в кабінетах Чеховського й Остапенка), то як міністр здоров'я (вже в Та; нові 1921 р.). По за тим бере участь у партійнім (як член партії Соціалістів-Самостійників) і громадськ. життю — на Україні й на еміграції. В Кам'янці працює у Всеукраїнській національній Раді, в Тарнові — в Раді Республіки. По розбитті тарнівського центру переїздить в березні 1922 р. до Східної Галичини й оселяється як вільно практикуючий лікар у Винниках під Львовом, де швидко здобуває собі широкі симпатії як лікар і як чоловік. Добру пам'ять і вдяку полишив покійний і серед членів нашого емігрантського Товариства, безплатним лікарем котрого був до самої своєї смерті.

На жаль, підірване тарнівським голодуванням здоров'я д-ра Липи стало швидко занепадати. До цього причинилися ще й причіпки місцевої адміністрації, що раз-у-раз відбирала йому право практикувати. Ці прикрі матеріальні й моральні переживання прискорили недугу (рак шлунку) й 13 листопаду 1923 р. Івана Львовича не стало. 16. XI. поховано його урочисто на Винницькому кладовищі зараз коло стрілецької могили. Незвичайно гарну, натхненну промову над розкритою могилою покійного виголосив його старий приятель і побратим Микола Вороний.

Небіжчик був сталим співробітником нашого альманаха від самого початку й тепер на пам'ять про дорогого товариша друкуємо з його посмертної теки його оповідання й споми́н про М. Білінського.

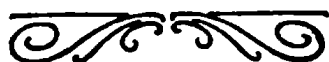
Ширшу згадку про покійного знайдуть читачі в моїм некрольогу, уміщенім у 1-й кн. „Літ. Наук. Вістника“ за 1924 р. і в присвяченій йому брошурі „Світильник неугасимий“ (Каліш, 1924 р.).

Василь Созачів народився 15 червня 1876 р. в с. Турецьці Прилуцького пов. на Полтавщині. Скінчив гімназію у Прилуці, де й розпочав перші кроки по освідмленню себе й своїх товаришів. Вступивши на медичний відділ Київського університету, протягом п'яти років був головою української Студентської Громади. Був двічі арештований і ув'язнений та висланий під догляд поліції на місце народження. Скінчивши університет у 1902 р., їде лікарем для доручень при Губернській Управі у Вільну. В 1904 р. був мобілізований на Далекий Схід. Повернувшись, звідти, лишається військовим лікарем, щоби мати змогу працювати для науки. Одержує наукову командировку в Москву до славної в ті часи лабораторії Блюментала, де опрацьовує й друкує свою першу наукову працю, котра й відкрила йому позачерговий шлях до Медичної Академії у Петербурзі. В липні 1907 р. вже самостійно завідує дивізійною лабораторією, а в 1909 р. їде до Медичної Академії. Склавши потрібні іспити, лишається до травня 1912 р. асистентом проф. Левашова при катедрі гігієни. Опрацьовує, друкує й обороняє дисертацію на тему „Vasiform Apparate“. Тужачи за батьківщиною, прохав увесь час про перенесення для праці до Києва, але з огляду на українське походження йому заміняють Київ Москвою, де й захопила його світова війна. В 1914 р. як головний лікар запасного шпиталю їде на фронт і тиняється там по Холмщині, Люблинщині й Волині, аж доки в 1916 р. не опинився в Чернівцях.

По революції віддається виключно надії, котрій присягнув на перших загальних зборах черновецького Українського Клубу, голо-

вою котрого був увесь час його існування. *) В грудні 1917 р. був запрошений до Києва для праці в Санітарній Управі Військового Секретаріату. Після таємничого відїзду Центр. Ради й здобуття більшевиками Києва тікає до рідного села, де й робиться центром селянського життя. Село вибирає його секретарем сільського совдепу, звертається до нього з проханням улаштувати „Народній Університет“, організувати „комуву“ й т. ин. Щасливо викручуючися поміж більшевицькими агентами, вдається йому словом і ділом урятувати на якийсь час від большевицької хвороби рідне село. З поворотом Центр. Ради був знову викликаний до Києва, але вже на посаду лише санітарного лікаря Генерального Шпиталю, де й був увесь час до упадку Гетьмана, переслідуваний як і всі Українці. В день упадку гетьманської влади ще до прибуття до Києва Директорії був покликаний значим фаховцем санітарної справи й своїм одноступцем др. Галином на посаду помічника начальника Санітарної Управи. Після приїзду Директорії й демократичної заміни д-ра Галина — лікарським помічником і студентом II-го курсу Одріною — займає й далі ту саму посаду, а після переходу Одрини до більшовиків і відїзду 42 лікарів у закордонні командировки лишається на чолі Санітарної Управи, не вважаючи себе в праві кинути кольосальні в ті часи запаси санітарного майна на поталу демократичних отаманчиків. 1. VII. 1919 р. знесилений безнастанною й безрезультатною боротьбою з злочинством, глибоко ображений Державною Інспектурою подався до 4-місячної відпустки і виїхав у Галичину, мріючи віддати решту сил галицькому селу. В Мельниці знайшов покинутий галицьким військом шпиталь з 400-ми хворими на тиф воєнками, засновує там відділ Українського Червоного Хреста та бере на себе лікарську обслугу цих хворих. 16. VII 1919 р. під натиском Поляків переходить з галицьким військом знову Збруч, обслуговуючи згаданий шпиталь. Відуючи без посади в Кам'янці, бо мав відпустку без утримання, існував на заробіток живки, що служила за перекладчицю при Укр. Червонім Хресті, й лише в вересні вступив до Головної Упр. Черв. Хреста як завідуючий Шпитального Відділу. На цій посаді перебував уся зиму аж до травня 1920 р. коли переїхав до Винниці по її здобуттю. В Кам'янці написав кілька популярних брошур з медицини на замовлення Губ. Народньої Управи. Деякі з них вийшли в світ (напр. „Помістні хвороби та як від їх боронитися“), а дещо так і не побачило світу через воєнну завірюху. У Винниці знову був закликаний на посаду військового санітарного інспектора і знову не вважав себе в праві відмовитися від праці в своїм фаху, двічі перед тим відмовлявшися від пропонуваного йому Іс. Мазепою портфеля міністра здоров'я. Після відступу Поляків у липні відійшов з Українською армією за Збруч, переніс тиф і вернувся до Кам'янця 6. XI., щоби знову тікати 14. XI. вже на завісгди 8. XII. опинився в Ченстохові, обікрадений до нитки в вагоні гол. от. Петлюри під час хвороби, знесилений тифом, без пеняга й без засобів до існування, бо не одержав від уряду не тільки вартости вкрадених річей, але навіть і звичайної допомоги за тиф, котру одержували всі урядовці УНР. На еміграції енергійно псборяє узурпаторські нахили різних організацій, злочинні вимоги що до скарбових допомог і т. ин. В лютому йде до Ради Республіки як член партії Укр. Хліборобів-Демократів, до котрої належав ще від часу організування її на батьківщині. В грудні 1921 р. переїздить до Львова, де позбавлений як емігрант права лікарської практики бідує, заробляючи на шматок хліба малюванням церковних образів. В квітні 1923 р. їде до Підлютого, де й скінчив своє життя 3. V. 1924 р. від тифу.

*) Про черновецький період див. споми́н д. А. Біл-ського „Діяльність д-ра В. Я. Сочачова на Буковині“ („Діло“, 1924, ч. 107 з 17. V.).

ОКРУЖНА АДМІНІСТРАЦІЯ МИХАЙЛА ТЕРЛЕЦЬКОГО

ДАВНІЩЕ

М. К. ЦИРКУЛЯРНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Д-РА Я. СКАПІНЬСЬКОГО

ЛЬВІВ — РИНОК — ТЕЛЕФОН 16 21

РІГ ВУЛ. ДОМІНІКАНСЬКОЇ І ГРОДЗИЦЬКИХ

ПОРУЧАЄ ВСЯКІ СПЕЦИФІКИ КРАЄВІ І ЗАГРАНИЧНІ,
ПЕРЕВ'ЯЗОЧНИЙ І ГУМОВИЙ МАТЕРІАЛ, ЯК ТАКОЖ
ВЛАСНІ ВИПРОБОВАНІ ФАБРИКАТИ ЯК ДІТОЧИЙ
ПУДЕР, КАПЛІ НА БІЛЬ ЗУБІВ, МАЗЬ НА НАГНІТКИ,
ВИНО ХІНОВЕ З ЗАЛІЗОМ ДЛЯ НЕДСКРОВНИХ І Т. П.

ВЛАСНА ЛАБОРАТОРІЯ ХЕМІЧНО-
МІКРОСКОПОВА ДЛЯ АНАЛІЗИ ПІД
ПРОВОДОМ ЛІКАРЯ-СПЕЦІАЛІСТА

РОМАН ЗУБИК

ЛЬВІВ, вул. ГАЛИЦЬКА Ч. 16.

МАГАЗИН
БЛАВАТНИХ ТОВАРІВ

:: :: МАТЕРІАЛИ МУЖЕСЬКІ :: ::

:: :: ДАМСЬКІ і для СЕЛЯН :: ::

ВЕЛИКИЙ ВИБІР.

ЦІНИ НИЗЬКІ

— ПО ПРИЧИНІ ВЕЛИКОЇ ДОРОЖНЕЧІ МА- —
ТЕРІАЛІВ — ПРІБОК НЕ ВИСИЛАЄТЬСЯ.

„НАРОДНА ТОРГОВЛЯ“

У ЛЬВОВІ, РИНОК 36.

в своїх 19 skleпах по краю
продає вже 41 літ найліпші товари
КОЛЬОНІЯЛЬНІ, СВІТЛОІ ВИНА.

У власному опакуванню
ЧАЙ, КАВА, КАКАО, —
першої якості. Переконайтеся!

ВКЛАДКИ — на 18 проц. річно.
ЧУЖІ ВАЛЮТИ — після умови.

За вкладки і проценти ручить своїми 8 (вісьмома)
великими каменицями та багатими запасами то-
варів в 19 магазинах.

ВИДАВНИЦТВО

„Бібліотека для всіх“

має випустити дешеві книжки:

- I. - Серія „Незвичайні пригоди“.
II - Серія „Драматичні твори“.
III. - Серія „Красне письменство“.

Адреса видавництва:

„Бібліотека для всіх“
В. Завадський, Львів, Ринок 43.

Досі вийшли **КОНАН ДОЙЛЯ:**

- 1) Душогубство в Абей Грендж; 2) Пестра
стяжка, 3) Захований клейнот.

Друкується і готується до друку оповідання
того-ж автора.

Дивна посада, Шість Наполеонів, Відтятий
палець, Чоловік з близною, та інші.